

ORPHEUS NOSTER

Journal of Károli Gáspár University
of The Reformed Church in Hungary, Faculty
of Humanities

A Károli Gáspár Református Egyetem eszme-,
vallás- és kultúrtörténeti folyóirata

LATIN-AMERIKA

LATIN AMERICA

A folyóirat megjelenését támogatja a Nemzeti Kulturális Alap.

Kiadó: KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM

Felelős kiadó: HORVÁTH GÉZA, a BTK dékánja

Felelős szerkesztő: FRAZER-IMREGH MONIKA

Szerkesztők: FÜLÖP JÓZSEF
NAGY ANDREA
PÉTI MIKLÓS

Szerkesztőbizottság: FABINY TIBOR
HEGYI DOLORES
HORVÁTH EMÓKE
KURUCZ GYÖRGY
NAGY MARIANN
TÜSKÉS ANNA
VASSÁNYI MIKLÓS

Angol anyanyelvű lektor: WILLIAM POTTER
Francia lektor: TÜSKÉS ANNA
Német anyanyelvű lektor: SZATMÁRI PETRA

A megjelentetésre szánt kéziratokat, illetve a megrendeléseket a következő címre kérjük küldeni:
orpheusnoster@googlegroups.com
Authors should submit manuscripts to the email address <orpheusnoster@googlegroups.com>

ISSN 2061-456X

Az első borítón: Richard Paton (1717–1791): A Királyi Tengerészet a hét éves háborúban Havanna spanyol kikötőjét ágyúzza 1762. július 1-jén.

A hátsó borítón: A szoros és a tágas kapu ábrázolása: Máté 7, 13.
Kálvin *Institutio Christianae religionis* c. művének fedlapján.
Kiadó: Antonius Rebulius, Genf, 1561.

A nyomdai munkákat a Prime Rate Kft. végezte,
felelős vezető Tomcsányi Péter.

A folyóirat online is olvasható a KRE honlapján: orpheusnoster.kre.hu
EPA: <https://epa.oszk.hu/03100/03133>
Real-J: http://real-j.mtak.hu/view/journal/Orpheus_Noster.html
CEEOL: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=2173>
MTMT: mtmt.hu/orpheus-noster
MATARKA: matarka.hu/szam_list.php?fsz=1940
LinkedIn: [linkedin.com/in/orpheusnoster](https://www.linkedin.com/in/orpheusnoster)

TARTALOM

TÉZER ZITA
Gondolatok a karibi identitás meghatározásáról Charles Wagley és Sidney Mintz kutatásai alapján 7

SEMSEY VIKTÓRIA
A protestantizmus Kolumbiában 18

SZILÁGYI ÁGNES JUDIT
Testvéri közöny és testvéri sóvárgás – a brazil–portugál viszony egyes kérdései az 1890-es évtizedben 33

HORVÁTH EMÓKE
Az önalkalmazás útjai Kubában, 1990–2018 43

ANNA BARTNIK
The Future of Hispanics Under Donald Trump's Immigration Policy – a Debate Based on the First Years of the Presidency 57

KONTRA RÉKA
A kubai függetlenség nemzetközi viszonyrendszerben: USA, Spanyolország, Kuba 71

BOBAY ISTVÁN ZOLTÁN
Mexikói veteránok az 1877–78. évi orosz–török háborúban 87

MŰHELY

FRAZER-IMREGH MONIKA (FORD.)
Angelo Poliziano bevezetője Levelei tizenkét könyve elé 102

RECENZIO

PALLÓS ÁRON
„A Kelet bölcsessége meghaladja a Nyugat okosságát” – Karl Löwith: Kelet és Nyugat. Írások Japánról. Szerk. Fülöp József. Budapest, KRE – Gondolat Kiadó, 2020. 105

HAISER ANNA KLÁRA
Gara Nathalie – Gara László: Saint-Boniface és lakói. S.a.r. Tüskés Anna. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet. Budapest, 2018. . 108

KUPI LÁSZLÓ
Pánamerikai mozaik. Horváth Emóke – Lebozski Bernadett (szerk.): Diplomácia és nemzetközi kapcsolatok: Amerika a XIX–XXI. században. L'Harmattan, 2019. . III

CONTENTS

ZITA TÉZER <i>Defining Caribbean Identity Based on Charles Wagley's and Sidney Mintz's Research</i> . . .	7
VIKTÓRIA SEMSEY <i>Colombian Protestantism</i>	18
ÁGNES JUDIT SZILÁGYI <i>Fraternal indifference and fraternal wistfulness – some issues of Brazilian-Portuguese relations in the 1890s</i>	33
EMÓKE HORVÁTH <i>Self-employment in Cuba 1990–2018</i>	43
ANNA BARTNIK <i>The Future of Hispanics Under Donald Trump's Immigration Policy – a Debate Based on the First Years of the Presidency</i>	57
RÉKA KONTRA <i>The Independence of Cuba in International Context: USA, Spain, Cuba</i>	71
ISTVÁN ZOLTÁN BOBAY <i>Mexican Veterans in the Russo-Turkish war of 1877–1878</i>	87
BOOK REVIEW	
ÁRON PALLÓS <i>Karl Löwith: Kelet és Nyugat. Írások Japánról. Ed. by József Fülöp. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – Gondolat Kiadó, 2020.</i>	105
ANNA KLÁRA HAISER <i>Gara Nathalie – Gara László: Saint-Boniface és lakói. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet. Budapest, 2018.</i>	108
LÁSZLÓ KUPI <i>Pánamerikai mozaik. Horváth Emőke, Lebozki Bernadett (szerk.): Diplomácia és nemzetközi kapcsolatok: Amerika a XIX–XXI. században. L'Harmattan, 2019.</i> . . .	III

SZÁMUNK SZERZŐI / AUTHORS

- ANNA BARTNIK PhD (1975), American studies researcher, Institute of American Studies and Polish Diaspora, Faculty of International and Political Studies, Jagiellonian University in Poland, anna.bartnik@uj.edu.pl
- BOBAY ISTVÁN ZOLTÁN doktorjelölt (1987), történész, PhD-hallgató, KRE BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola, bobay.istvan87@gmail.com
- FRAZER-IMREGH MONIKA PhD (1966), reneszánsz-kutató, klasszika-filológus, KRE BTK Történeti Intézet, Ókortörténeti és Segédtudományok Tanszék imreghmonika@gmail.com
- HAISER ANNA KLÁRA MA (1991), történész, PhD-hallgató, KRE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, haisera@gmail.com
- HORVÁTH EMÓKE PhD (1958), latin-amerikanista, KRE BTK Történeti Intézet, Új- és Jelenkori Történeti Tanszék, horii775@t-online.hu
- KONTRA RÉKA doktorjelölt (1992), történész, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, reka920202@gmail.com
- PALLÓS ÁRON (1998), szabadbölcész (KRE) és MA-hallgató a KRE BTK Német Nyelv és Irodalom Tanszékén, pallosarond@gmail.com
- SEMSEY VIKTÓRIA Dr. habil (1954), történész, KRE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék ny. docense, semseyvi@t-online.hu
- SZILÁGYI ÁGNES JUDIT Dr. habil (1966), történész, latin-amerikanista, ELTE BTK, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, szilagyi.agnes@btk.elte.hu
- TÉZER ZITA (1974), PhD-hallgató, Latin-Amerika szakreferens, régész, kulturális antropológus, ELTE BTK, tezerzita@gmail.com

TÉZER ZITA

Gondolatok a karibi identitás meghatározásáról Charles Wagley és Sidney Mintz kutatásai alapján

Az identitás, röviden értelmezve „önazonosságot” jelent. Azt a szándékot, hogy valahová, egy közösséghez vagy egy csoporthoz való tartozásunkat azonosítsuk. Többnyire adott nemzeti, faji, etnikai, társadalmi, politikai, vallási vagy kulturális identitással rendelkező emberek csoportja, amely hosszú fejlődési folyamat során formálódó, állandó belső maggal rendelkezik, és újradefiniálja önmagát időben és térben.¹ A csoportok egymáshoz való kapcsolata vagy elkülönülése összetett, időnként összemosódott. Erre nagyon jó példa a kulturális és politikai identitás közötti kapcsolat. A kulturális identitás ugyanis gyakran az etnokulturális identitáshoz (például afro-karibi identitástudat), míg a politikai identitás a nemzetek érdekeihez kapcsolódik. Ez utóbbira példa az angol nyelvű szigetek kezdeményezésére létrehozott Karib-tengeri Közösség (CARICOM) szervezete², amely az afro-karibi tudatot próbálja – „karibiságként” értelmezve – felélesztetni a térségben. Az azonban távolról sem egyszerű kérdés, hogy mit rejt a „karibiság” és a „Karib térség” kifejezés. Míg a 20. században a „Nyugat-Indiák” vagy az „Antillák” megnevezést használták a régió meghatározására, az évszázadok során ez megváltozott.³ Manapság a „Nyugat-Indiák” fogalma alatt csak az angol nyelvű szigeteket értik, hasonlóan az „angol Antillákhoz”. A szakirodalomban olyan kifejezésekkel is lehet találkozni, mint például „Nagy Karibi-medence”, „Amerikai Mediterraneum” vagy „Karibi Mare Nostrum”. Ezek nagyobb régiókat jelölnek a Karib-szigeteken túl, hozzávéve a Mexikói-öböl partvidékét, Közép-Amerika keleti partját, Dél-Amerika északi részén Venezuela és Kolumbia partvidékét, kivéve a Guianákat.⁴

¹ Stuart HALL, „The Question of Cultural Identity”. In Stuart HALL – David HELD – Don HUBERT – Kenneth THOMPSON (szerk.): *Modernity: An Introduction to Modern Societies*, New Jersey, Wiley-Blackwell, 1995, 598. faculty.georgetown.edu/irvinem/theory/Hall-Identity-Modernity-1.pdf (2019.06.05.)

² A Karib-tengeri Közösség, a CARICOM egy 1973-ban létrehozott regionális integráció húsz ország (tizenöt tagállam és öt társult tag) alapításával. Tagállamok: Antigua és Barbuda, Bahama-szigetek, Barbados, Belize, Dominikai Közösség, Grenada, Guyana, Haiti, Jamaica, Montserrat, Saint Kitts és Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent és a Grenadine-szigetek, Suriname, Trinidad és Tobago. Társult tagok: Bermudák, Turks- és Caicos-szigetek, Anguilla, Kajmán-szigetek, Brit Virgin-szigetek. Megfigyelők: Kolumbia, Dominikai Köztársaság, Venezuela, Mixikó, Puerto Ricó, Aruba, Sint Maarten, Curaçao.

³ HORVÁTH Emőke, „A Karib-térség fogalmának értelmezési kísérletei”. *Orpheus Noster* VI, 2014/I. 23–35.

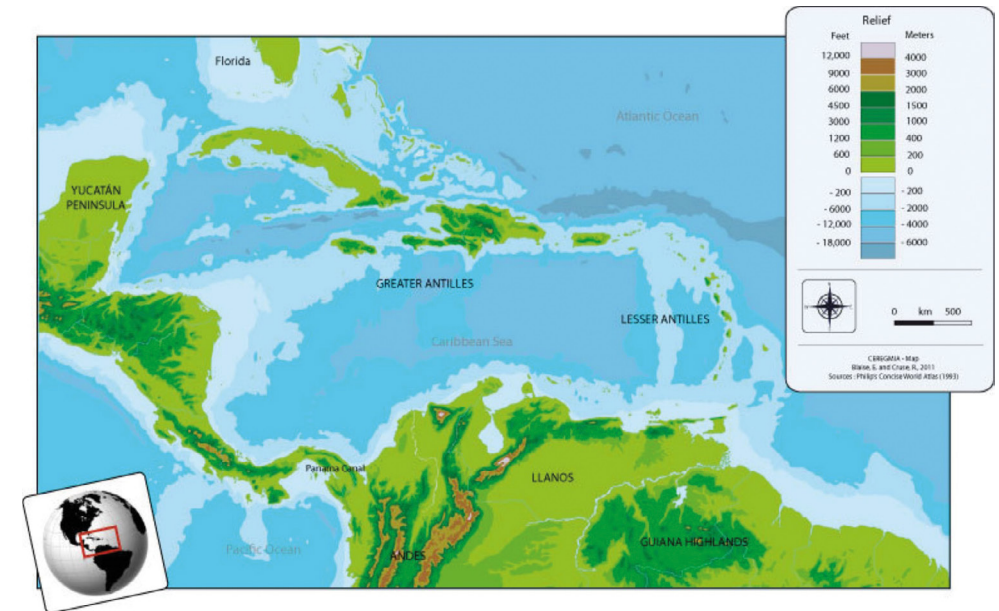
⁴ Részletesebb ismertetésük lentebb olvasható.

1. kép. A Nagy Karibi-medence

A földrajzkönyvek ugyanakkor igyekeznek a Karib térséget fizikailag a Karib-tengerhez kötni: a Karib térség alatt azt a közel 7000 szigetet értik (Kis- és Nagy-Antillákra osztva), amelyeket a Karib-tenger határol, és a Mexikói-öböltől délkeletre, Közép-Amerikától és Mexikótól keletre, Dél-Amerikától északra találhatók. Kivételt képeznek a Bahama-szigetek, illetve a Turks- és Caicos-szigetek az Atlanti-óceánon, mivel nem rendelkeznek Karib-tengeri partvidékkel, mégis a Karib térség részeként tartják őket számon.⁵ Kérdésesnek tekintik viszont a „szigeti Karib térségen” kívüli „Karib-tengeri kontinentális térségnek” az értelmezését a közép- és dél-amerikai országokkal együtt, melyek karib-tengeri partvidéket is magukénak mondhatnak. A térség egyik példája Kolumbia, ahol három (karibi, csendes-óceáni és andoki) régiót különböztetnek meg. Az ország karibi része magába foglalja Kolumbia északi partvidékét és a Nicaragua-közeli San Andrés-szigeteket. A teljes karibi szárazföldi terület 132288 km², amely Kolumbia teljes területének körülbelül egynegyede, és nagyjából 9 millió ember lakja, akik egy karibi spanyol nyelvjárást beszélnek, kultúrájukban pedig több karibi elem is található. Romain Cruse geográfus szerint a Karib-szigeteken túli, tágabb terület „karibiként” való definiálása inkább társadalmi-gazdasági, mint geomorfológiai elvek alapján született meg.

⁵ Caribbean Atlas Project: Caribbean. 2016.09.19. worldatlas.com/webimage/countrys/carib.htm (2019.09.01.)

2. kép. A Karib-tenger

A kulturális antropológusok az összehasonlító vizsgálat segítségével, kulturkörök meghatározásával különítették el a karibi területet más régióktól.⁶ Charles Wagley,⁷ a brazil antropológia úttörője, az Új Világ hármas felosztásán⁸ belül a szóban forgó területet Ültetvények Amerikájaként definiálta az 1956-ban Seattle-ben tartott egyik első társadalomtudományi találkozón, amely elméletét egy évvel később

⁶ A 'kulturkör' kifejezés egy viszonylag homogén emberi kultúrával rendelkező földrajzi területre vonatkozik.

⁷ Franz Boas tanítványa, a történeti partikularizmus irányzat képviselője, a Columbia Egyetem Latin-Amerika Intézetének vezetője. Disszertációját 1942-ben *Economics of a Guatemalan Village* címmel írta, majd Braziliában kezdte meg terepmunkáját Claude Lévi-Strauss-szal együtt. Az Amerikaközi Ügyek Intézetének (Institute of Inter-American Affairs) és a Brazíliai Terepmunka Társaság (Brazilian Field Party) tagja volt, és számos pozíciót töltött be, többek között igazgatói tisztségeket a Brazil-Amerikai Közegészségügyi Szolgálat (Brazilian-American Public Health Service) különféle programjain keresztül. A második világháború alatt az Egyesült Államok kormánya és a Brazil Közegészségügyi Ügynökség, a SESP egészségügyi oktatási programokat hajtott végre az Amazonas területén, melynek felügyeletével bízták meg Charles Wagley-t. Így csapata többször meglátogatta a Gurupa nevű kis folyami közösséget, mely tapasztalat hozzájárult művei megírásához. Fontosabb művei: *Amazon Town*; *The Religion of an Amazon Community* (írta Eduardo Galvãoval); *Welcome of Tears, the Tapirape Indians of Central Brazil*.

⁸ Euro-Amerika, Indo-Amerika, Ültetvények Amerikája. Euro-Amerika meghatározás alatt Amerika északi és déli területeit érti, amelyek etnikai és kulturális szempontból túlnyomórészt európaiak. Indo-Amerika alatt a Mexikótól az észak-chilei térségig terjedő, az Andok Kordillerák menti, főként indiánok és meszticek által lakott régiót feltételezi, ahol az amerikai indián múlt a leginkább befolyással van a mai kultúrákra.

Plantation America: A Culture Sphere címmel publikálta.⁹ Wagley azt állította, hogy az Ültetvények Amerikája kultúrkör Brazília (Bahia) partvidékétől a Guianákig, tovább Venezuela és Kolumbia partja mentén Közép-Amerikáig, a Karib-szigeteken át az Egyesült Államok irányába terjed ki. Amerika hármas felosztásának vizsgált tényezői a következők voltak: a fizikai környezet jellege, az őslakos népesség sűrűsége, a Kolumbusz utáni időszak bevándorlásainak elemzése, az európai megszállás formája Kr. u. 1500 után és a történelmi események folyamatának kibontakozása az Új világban. Az Ültetvények Amerikája névvel illetett kultúrkör alapvető jellemzői: 1. az ültetvényes gazdálkodás és a monokróm, egyetlen mezőgazdasági termékre alapozott gazdaság; 2. a merev osztályrendszer; 3. a többnemzetiségű társadalmak; 4. a gyenge közösségi struktúra; 5. az afro-amerikai parasztság; 6. a matrifokális család megléte. Wagley számos másodlagos tulajdonságot is azonosított, amelyek gyakran a környezeti hasonlóságokból, a közös történelmi háttérből és az afrikai eredetű, nagyszámú népesség jelenlétéből fakadnak. Ezek a következők: 1. az élelmiszer növények hasonlósága (az Egyesült déli területeinek kivételével); 2. az „égetéses-irtásos” talajváltó gazdálkodás; 3. a nők a piac szereplői a helyi piacokon; 4. a konyha közös vonásai; 5. a zenei mintázat és a tánc alapvető hasonlóságai; 6. az afrikai eredetű folklór; 7. az afro-amerikai vallási kultuszok jelenléte, amelyek a kereszténység és az afrikai elemek összeolvadásából jöttek létre (például a candomble Brazíliában, a vudu Haitiben, a xangó Trinidadban, a *santería* Kubában¹⁰); 8. továbbá egy sor hagyomány és érték. A térségen belüli számtalan „változat” a különböző vallási hagyományoknak, a különböző európai háttérrendszernek (angol, francia, spanyol, holland, portugál), illetve a szigetek és a szárazföld közötti különbségeknek tudhatók be.

Hasonlóan alapos kulturális összehasonlítást végzett Sidney Mintz amerikai antropológus is,¹¹ aki a Karib térségről, a kreolizációról és az élelmiszer antropológiájáról írt tanulmányairól ismert kutató. 1966-os esszéje a „*Caribbean*” as *Socio-cultural Area* címmel¹² a Karib térséget a következőképpen határolta körbe: elsősorban a Karib-szigetek, továbbá a Yucatan-félsziget és Dél-Amerika északi partja között

⁹ Charles WAGLEY: „Plantation America: A Culture Sphere”. In Vera RUBIN (szerk.): *Caribbean Studies: A Symposium*, Seattle, University of Washington Press, 1957, 3–13.

¹⁰ Dornbach Mária, magyar néprajzkutatónk a kubai *santería*-val foglalkozik, a témával kapcsolatban megjelent könyve: DORNBACH Mária, *Istenek levestálban*, Budapest, Eötvös József Könyv- és Lapkiadó, 2009.

¹¹ Sidney Mintz 1951-ben írta meg doktori értekezését a Columbia Egyetemen, majd vezette első terepmunkáját a Puerto Ricó-i cukorültetvényeken. Néprajzi kutatásokat végzett Haitin és Jamaicán a rabszolgaság hatásairól, a globális kapitalizmusról, a kulturális sokszínűségről, a karibi paraszti világról, és az élelmiszeripari termékek gazdaságáról. Elsőként foglalkozott behatóbban a globalizáció jelenlétével. Tanított a Yale Egyetemen, majd részt vett a Johns Hopkins Egyetem antropológiai tanszékének alapításában. Mintz vizsgálatának középpontjában a cukor, az édesség és a hatalom története állt. A cukornak a modern történelemben elfoglalt jelentőségét a kulturális antropológia nézőpontjából vizsgálta. Legfontosabb művei: *Sweetness and Power; The Place of Sugar in Modern History*.

¹² Sidney MINTZ: „The Caribbean as a Socio-cultural Area”. *Journal of World History*, IX, 1966/4. 912–937.

elterülő terület. Példákat említett Guyanából, Brazíliát azonban ő már nem veszi hasonlítás alapul, mint ahogyan azt Charley Wagley tette, már csak azért sem, mivel hatalmas erdőség választja el a három Guianától, így a „karibi” meghatározás már nem érinti a többi karibi országtól való fizikai távolság miatt.

Mintz szerint a karibi regionális egységek hasonló társadalmi-történeti hatásokkal rendelkeznek. Közös jelleg: 1. a síkföld, a szubtrópusi, a szigeti ökológia; 2. az őslakosok gyors kiirtása; 3. az európai tengerentúli kapitalista mezőgazdaság bevezetése, amelynek összetevői elsősorban a cukornád, a rabszolgaság és az ültetvényrendszer; 4. az azonos társadalmi struktúrák. A helyi közösség kevésbé volt szervezett, a nemzeti osztályközösségeknek egymással ellentétes érdekekkel kellett megküzdniük, melyeket a tengerentúli uralom tartott fenn, így erősen korlátozott volt a földhöz, a vagyonhoz jutás és a politikai hatalomban való részvételük; 5. az ültetvényrendszer és a kistermelői mezőgazdaság (*yeoman*) kölcsönhatása az ültetvényrendszer átalakulása során, a rabszolgaság eltörlésével egy időben; 6. hatalmas új „idegen” népesség migrációja és betelepítése az alsóbb társadalmi rétegekbe; 7. a nemzeti identitás – amely a tömeges akkulturációt elősegíthette volna – ideológiájának hiánya; 8. a gyarmatosítás hosszabb ideig tartott, mint bármely más Nyugat-Európán kívüli gyarmaton; 9. magas szintű individualizáció a társadalmi szervezetben. A közös érdekű csoportok ritkák, a vidéki közösségek és a helyi intézmények gyengék és törékenyek voltak, a rendszer nem biztosította a helyiek számára a megfelelő szociális hálózat kialakítását.

1994-es cikkében Sidney Mintz felülvizsgálva a „kulturális terület” elnevezést, helyette a „társadalmi terület” címkét kezdte el használni, és speciálisan a Karib térség meghatározására a „karibi oikoumene” kifejezést javasolta.¹³ Eredeti formájában az oikoumenét („ismert környezet”) az ógörögök „hellenizált világként” értelmezték, amely nagy történelmi egységet jelentett, és bizonyos egyediséggel rendelkezett. Mintz szerint a Karib térség kulturális egysége, közös elemei szinte teljes egészében eltűntek Kr. u. 1650-re, a Karib térség őslakosainak kipusztításával egyidőben. A lakosság kicserélődött, egyharmadukat különböző afrikai törzsekből származó rabszolgák alkották a 16. század első felétől a 19. század második feléig.¹⁴ Több mint 4 millió afrikai rabszolga érkezett a Karib térségbe 1700 és 1870 között.¹⁵ Számokban értelmezve: a spanyol gyarmatokra 942.000, a brit gyarmatokra 1.556.000, a francia gyarmatokra 1.111.000, a holland gyarmatokra 377.000 és a dán gyarmatokra 57.000 főt szállítottak rabszolgának.

A 19. század közepét követően a bevándorlók egy újabb hulláma, különösen ázsiaiak telepedtek le a karibi partokon, hogy bekapcsolódjanak a gazdaság szek-

¹³ Sidney MINTZ: „Enduring Substances, trying Theories: the Caribbean Region as Oikoumene”. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, II, 1996/2. 289–311.

¹⁴ 1501 (amikor Hispaniola kormányzója, Ovando elsőként hozott be afrikai rabszolgákat a szigetre) és 1886 között (amikor Kubában eltörölték a rabszolgaságot) a Karib-szigeteken szinte kizárólag a rabszolgamunkától függtek az ültetvényesek.

¹⁵ Brazíliában ez a szám több mint 2 millió fő rabszolgát tesz ki 1781–1855 között.

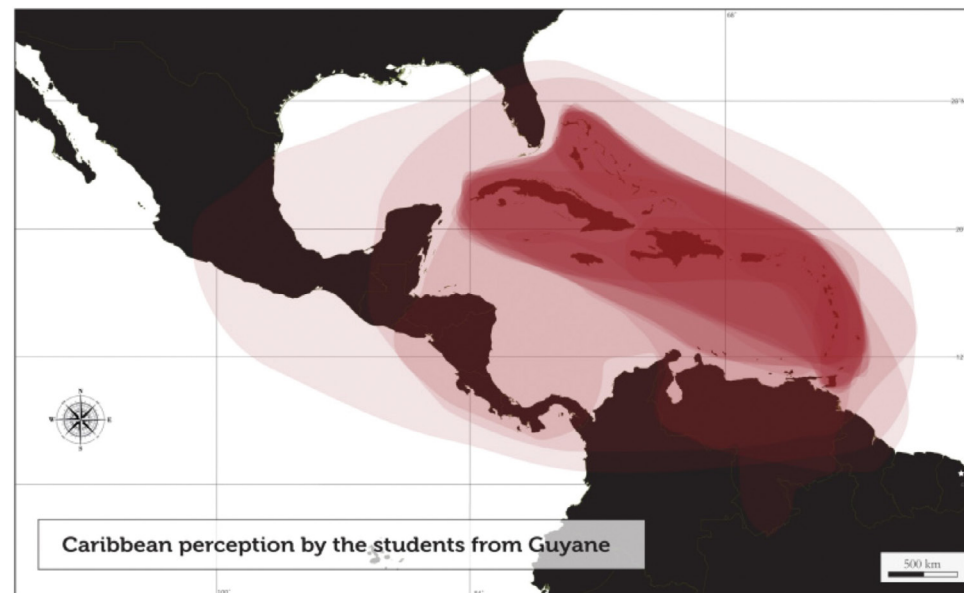
toraiba. 1838 (amikor a brit gyarmatokon felszabadították a rabszolgákat) és 1886 között (amikor Kuba felszabadította rabszolgáit) a Karib térség cukoriparában munkaerőhiány lépett fel, így sok munkást importáltak Portugáliából, a Kanári-szigetéről, Madeiráról és Európa más országaiból. A 19. század közepére 135.000 kínai és 500.000 indiai érkezett Trinidadba, Kubába, Jamaicába, Holland Guianába (Suriname) és British Guianába (Guyana). 1912 és 1924 között majdnem 250.000 fő jamaicai és haiti lakost szállítottak Kubába. A közép-amerikai új banánültetvények és a Panama-csatorna építése új munkahelyeket teremtett, amelyeket nyugat-indiaiakkal töltöttek fel. 1939-re Holland Guianában 33.000 jávai dolgozott, a brit szigetekre szállított indiaiak pedig átvándoroltak a francia Antillákra és Holland Guianába is.

Mindezekből látható, hogy a népesség egyértelműen sokszínű volt, és az áttelepített embereket valamilyen módon homogenizálni kellett a gazdasági igények kielégítéséhez, a civilizált és modern világnak megfelelően. Így a Karib térség egy gyarmatosítók által mesterségesen létrehozott, viszonylag egységesítettnek tekintett, europaizált, gazdaságilag jól működő térséggé válhatott. Ez a folyamat azonban nem volt teljes.

Ha a helyi lakosokat napjainkban kérdezzük a „karibiságukról” és a karibi határokról, igencsak eltérő vélemények születnek. A Karibi Atlasz Projekt keretében Romain Cruse demonstrálta a különböző regionális egyetemek hallgatói által készített térképeket, amelyek azt mutatják, hogy a jelen korban hogyan észlelik és tapasztalják a karibi világot a helyi lakosok.¹⁶ A térképek tanúsága szerint a Karib térséget elsősorban a szigetek képezik. A Venezuelától az Egyesült Államokig tartó szárazföldet viszont szaggatott vonallal jelezték, vagyis ennek a zónának a határai meglehetősen homályosak. Ritka esetben a 'Karib térség' fogalmát kiterjesztették Közép-Amerika, Kolumbia és Venezuela („kontinentális karibi térség”) partjaira is, noha utóbbit általában csak a Cartagenából (Kolumbia) érkező hallgatók jelölték be.

A két független Guianát (Holland Guiana – Suriname és British Guiana – Guyana), valamint Belizét gyakran foglalták bele a Karib térség halmazába, a francia nyelvű Francia Guyana ugyanakkor mindig kívül rekedt ezen a körön. Figyelemreméltó jelenség, hogy a guadeloupe-i és martinique-i születésű és lakosú hallgatók többsége viszont külön nemzeti és regionális kontextusba helyezte magát, nem a „karibiak” közé. Új identitásukat „Antillaise”-nek nevezik. A spanyolul beszélő kubai hallgatók pedig egyszerűen nem ismerték el karibinak Guianát, mivel kulturálisan tőlük távol eső területként definiálták. Külön érdekesség ugyanakkor, hogy az Atlanti-óceánban fekvő Bahama-szigeteket a diákok szinte kivétel nélkül Karib térségnek vélték.

¹⁶ A Romain Cruse geográfus vezette Karibi Atlasz Projekt több karibi egyetem közreműködésének az eredménye: Nyugat-Indiák Egyetem (Barbados, Jamaica, Trinidad és Tobago), Curaçao Egyetem, Anton de Kom Egyetem (Suriname), Haiti Állami Egyetem és Havannai Egyetem.

3. kép. A Karib térség a francia guyanai tanulók szerint

Mindebből az a következtetés vonható le, hogy az identitásérzékelések eltérőek, nem feltétlenül azonosulnak a földrajzi meghatározással. Különösen érdekes lett volna megkérdezni a diákokat, milyen szempontok alapján rajzolták meg saját térképüket. Feltételezhető, hogy a földrajzórán tanultakon túlmenően ők is a kulturális egyezésem és hasonlóságon alapuló módszert vették figyelembe (földrajzi közelség, hasonló éghajlat, történelmi és kulturális egyezések). Zavaró tényező viszont az a sok különbség, amelyeket az antropológusok is megállapítottak, és amely több okra vezethető vissza, mint például a migráció, áttelepítések, az országok különböző irányú fejlődése, a gazdasági szint eltérősége, a nyelvi különbség stb. Ennek ellenére Romain Cruse felhívja a figyelmet a regionális szereplők fontosságára, hiszen saját identitásukat, a Karib térség határait leginkább ők tudják megfogalmazni, saját szemszögükből értelmezni. Ebből okulva tehát szűkebb értelemben a „karibiságot” elsősorban a Floridai-félsziget és a Venezuela partjai közötti szigetekre, a Kis- és Nagy-Antillákra és csak másodsorban a szárazföldi térségekre vonatkoztathatjuk.

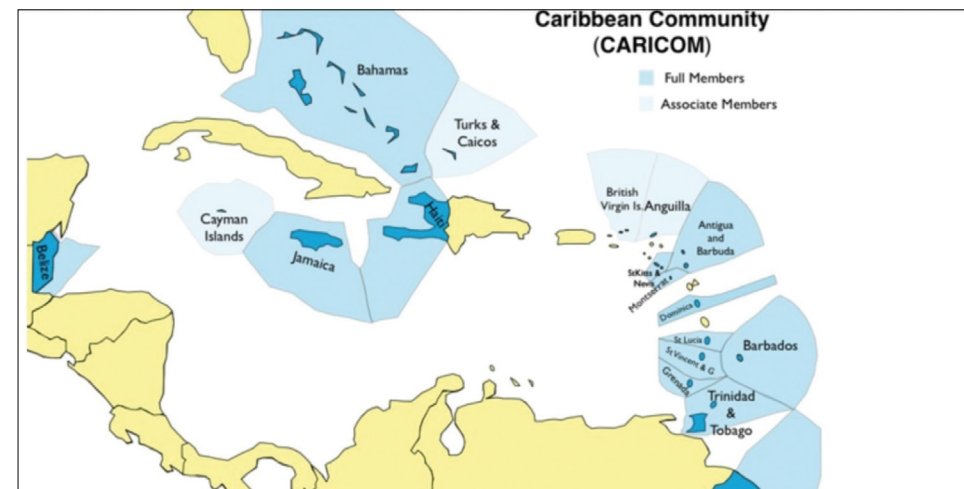
Norman Girvan, jamaicai politikai szakértő, a Karibi Államok Társaságának (*Association of Caribbean States*) főtitkára is elismerte, hogy a térség határainak meghatározása a gazdasági, történelmi, kulturális és geopolitikai háttér vizsgálatán alapszik.¹⁷ Nehézsége az, hogy a „karibiságot” nemcsak „feltalálták”, hanem folyamatosan újraértelmezték mind a külső nyomás, mind a belső politikai-gazdasági

¹⁷ Norman GIRVAN: „Reinterpreting the Caribbean”. In Dennis PANTIN (szerk.): *The Caribbean economy: A reader*, Kingston, Ian Randle Publishers, 2005, 304–318.

irányultságok hatására.¹⁸ A Karib-szigeteket mindig is elsődlegesként tartották számon, de a politikai tényezők hozzájárultak más földrajzi területek bevonásához is, amelyet az amerikai geopolitikai elemzők összefoglalóan „Nagy Karibi-medencének”, „Nagy Karib térségnek”, „Amerikai Mediterraneumnak” vagy „Karibi Mare Nostrumnak” hívnak.

A „Nagy Karib térség” gondolat korai kidolgozása Nicolas John Spykman amerikai politológus nevéhez fűződik, aki 1942-ben kiadott könyvében¹⁹ hangsúlyozza a Karib-medence politikai és stratégiai szerepét az Egyesült Államok szemszögéből nézve, annak 19–20. századi expanzionizmusához kapcsolódóan. Ez rávilágít arra a tényre, hogy Közép-Amerikát és a Karib-szigetvilágot gyakorlatilag az USA területének integráns részeként fogták fel, és az amerikai hegemonia megtartása és érvényesítése szempontjából kiemelkedő jelentősége van a „Nagy Karib térség” geopolitikai ideológiájának fenntartására, befolyásolva a köztudatot és az identitásfelfogást.

Az egységességet feltételező „Nagy Karib térség” vagy „karibiság” azonban csak egy idea, amiben geográfusok, történészek, társadalomkutatók, geopolitikai és gazdasági elemzők szeretnék hinni, koncepciójukkal viszont a „karibi” nemzetek állampolgárainak és vezetőinek többsége nem azonosul. Rivke Jaffe, holland antropológus szerint²⁰ ugyanis a regionalizmus ellentétes az egyediséggel, mivel egyes szigetek vagy országok inkább hangsúlyozzák – általában kulturális – sajátosságait. Példaként említhetők a francia szigetek (Guadeloupe, Martinique) lakói, akik nem tartják magukat „karibinak”. Más nemzetek viszont inkább más régiókhoz való hűségüket helyezik előtérbe. Például a Guyanák Dél-Amerikához vagy a spanyolul beszélő szigetek Latin-Amerikához kötődnek. Kiemelkedő az angol nyelvű országok által alapított Karib-tengeri Közösség integrációs törekvése is, amely azért jött létre, hogy növelje elsősorban az alapító tagországok politikai és gazdasági szerepét a térségben, és ellensúlyozza a spanyol nyelvű országokkal szembeni aszimmetriát.

4. kép. A Karib-tengeri Közösség (CARICOM) országai

Mivel az angol nyelvű országoknak több támogatóra volt szükségük hegemoniájuk növeléséhez, megtették az első lépéseket a spanyol nyelvű országokkal való jó viszony kialakítása érdekében, és a szándék, úgy tűnik, kölcsönös.²¹ Az elmúlt fél évszázadban elszigetelődött Kuba 2017-ben írta alá a Kereskedelmi és Gazdasági Együttműködési Megállapodást a Karib-tengeri Közösséggel a szorosabb kapcsolatok elősegítése céljából.²²

Ezek az eltérő irányú politikai-gazdasági szándékok tehát igyekeznek más és más irányba terelni a köztudatot, és hatással vannak a helyiek identitás érzékelésére. Ugyanakkor a kulturális antropológusok összehasonlító vizsgálatai rámutatnak a múltból eredő, hosszú időn át formálódó közös „karibi mag” meglétére is, amely bár Mintz szerint mesterségesen kialakított, de épp annyira valóságos és megfogható ma is. Emiatt a „karibiság” vizsgálatakor, elsősorban a Karib-szigeteken, nagyon fontos a helyi szereplők legrégebbi identitás-élményeire támaszkodva a helyszínen vizsgálódni, hogy megértsük annak lényegét.

¹⁸ Norman GIRVAN: „Creating and Recreating the Caribbean.” In Kenneth Hall and Denis Benn (szerk.), *Contending with Destiny: The Caribbean in the 21st Century*, Kingston, Ian Randle Publishers, 2000, 34.

Antonio GATZAMBIDE-GEIGEL: „La invención del Caribe en el siglo XX. Las definiciones del Caribe como problema histórico e metodológico”. *Revista Mexicana del Caribe*, I, 1996/1, 75–96.

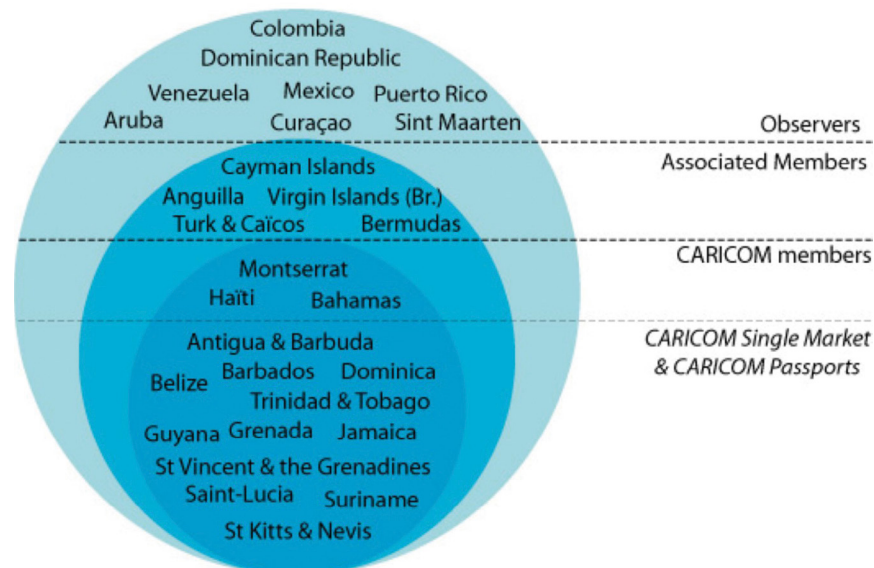
¹⁹ Nicolas John SPYKMAN: *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, New York, Harcourt, Brace and Company, 1942

²⁰ Jaffe RIVKE: „Thinking through the Caribbean as a region”. Caribbean Atlas honlap, 2019.04.28. caribbean-atlas.com/en/themes/what-is-the-caribbean/thinking-through-the-caribbean-as-a-region.html (2019.08.22.)

²¹ H. Michael ERISMAN: *Evolving Cuba-CARICOM relations: A Comparative Cost-Benefit Analysis*. Annual Conference of the Caribbean Studies Association, Mexico, 1994, 1–21.

²² A Karib-tengeri Közösség honlapja: caricom.org Az egyezmény letölthető: CARICOM-Cuba Trade and Economic Cooperation Agreement, 2017.02.09. caricom.org/Document-Library/view-document/caricom-cuba-trade-and-economic-cooperation-agreement (2019.09.07.)

CARICOM

5. kép. A Karib-tengeri Közösség tagjai, a társult tagok és a megfigyelők

Rezümé

A karibi identitás elemzése során elengedhetetlen a vizsgálandó terület határainak kijelölése, annak felmérése, miként definiálták, majd újradefiniálták magukat a regionális szereplők térben és időben, és hogy mindezt hogyan befolyásolja a gazdaság és a politika. Nyilvánvalóan kulcselem a Karib-tenger földrajzi közelsége és történelme, amelynek hatására sok közös kulturális és társadalmi elem jött létre az idők folyamán, ugyanakkor rengeteg eltérés és különbség is tapasztalható. A legfontosabb közös múltbéli hármasság a gyarmatosítás, az ültetvényes gazdaság és a rabszolgaság; ezek két jelentős kutatója, Charles Wagley és Sidney Mintz kulturális antropológusok, akik Brazíliában, Puerto Ricóban, Haitiben és Jamaicában végezték terepmunkájukat. A „karibiság” meghatározásaként, az ún. Ültetvények Amerikája kultúrkörön belül Charles Wagley figyelembe vette a földrajzi, környezeti, nyelvi tényezőket, a termelési módokat és a helyi történelmet. Mindkét antropológus szociokulturális, néprajzi és demográfiai elemzéseket végzett, összehasonlította a gyarmati struktúrákat az ültetvényeken, és behatárolták a kulturálisan egységesnek tűnő területet, amely azonban nem azonos a geopolitikai határokkal, sőt napjainkban a helyiek elképzelése is eltérő a Karib térség földrajzi értelmezését illetően.

Kulcsszavak

karibi identitás, „karibiság”, összehasonlító vizsgálat, kultúrkör, egyéni identitás felfogás, Karib-tengeri Közösség

Abstract

Defining Caribbean Identity Based on Charles Wagley's and Sidney Mintz's Research

In examining Caribbean identity, it is essential to examine the demarcation of the area, delimit the boundaries, assess how local people have defined or redefined themselves in space and time, and how this is influenced by economics and politics. Obviously the key is the geographic proximity of the Caribbean Sea and its history, which result in many similarities in time, but there is variation, and there are differences. Two significant researchers who investigated the most important common elements like colonization, plantation economy and slavery, Charles Wagley and Sidney Mintz cultural anthropologists, conducted their fieldwork in Brazil, Puerto Rico, Haiti and Jamaica. In defining the “Caribbean” within Plantation America cultural sphere, Charles Wagley took into account the geography, the environment, linguistics, the modes of production, the local histories. Both anthropologists made sociocultural, ethnographic and demographic analyses, comparing the colonial structures in the plantations to delimit the culturally identical area, which, however, today is not followed by geopolitical boundaries, nor is the locals' perceptions of their own interpretation about the Caribbean area.

Keywords

Caribbean Identity, “Caribbean”, Comparative Approach, Culture Sphere, Individual Identity Perception, Caribbean Community

SEMSEY VIKTÓRIA

A protestantizmus Kolumbiában¹

A Latin-Amerikával foglalkozó kutatók, egyház- és vallástörténészek többsége döntő vonásként határozza meg a térség protestáns egyházaival kapcsolatban a sokféleséget. A kolumbiai protestantizmus rövid bemutatásához olyan szakértőket is választottunk azonban, akik a protestantizmus mellett a latin-amerikai katolikus vallás történetének ugyancsak jó ismerői, és megvilágítják a sokféleség és a sajátosságok összefüggéseit. A kolumbiai protestantizmus és a latin-amerikai katolikus vallás történetének elismert szakértői közül gyakran hivatkozott szerzők: Jean Meyer, Enrique Dussel, Jean Pierre Bastian, Ana María Bidegain, Samuel Escobar, Paul E. Pretiz, Pablo Moreno Palacios, William Mauricio Beltrán Cely, valamint José Miguez Bonino.² Pablo Moreno Palacios „Protestantismo histórico en Colombia” (Történelmi protestantizmus Kolumbiában) című tanulmányában Jean Pierre Bastianra hivatkozik, amikor Latin-Amerika esetében a *protestantizmusok* – és nem protestantizmus! – történetéről beszél. Ezek a *protestantizmusok* a 19. században jelentek meg, és szoros kapcsolatban álltak a társadalom középosztályaival³ – fogalmaz a szerző. A 19–20. századi latin-amerikai protestantizmus tehát nem az európai kontinensen a 16. században elinduló reformációhoz kapcsolódik, olyan értelemben, hogy nem mutat azzal időbeli folytonosságot, hanem a 19. században érkezik a kontinensre, és illeszkedik annak sajátos múltjából táplálkozó politikai-társadalmi-gazdasági és kulturális közegébe. A 20. század utolsó évtizedeiben felgyorsult terjedése pedig szorosan összefügg a társadalom alapvető átalakulásával – írja Jean Meyer *Historia de los cristianos en América Latina, siglos XIX y XX* című könyvében.⁴

¹ A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem által 2018-ban támogatott kutatói ösztöndíjjal Kolumbiában tett szakmai látogatás egyik eredménye. A kutatói program címe: A katolikus és a protestáns egyház részvétele és közösségépítő szerepe az állami ökológiai programokban Kolumbiában.

² A keresztény vallás latin-amerikai történetével, azon belül a protestantizmussal is foglalkozó szerzők: Justo L. GONZÁLEZ (ed.): *Christianity in Latin America: A History*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008; Klaus KOSCHORKE – Frieder LUDWIG – Mariano DELGADO (eds.): *A History of Christianity in Asia, Africa and Latin America 1450–1990: A Documentary Sourcebook*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2007; Mario AGUILAR: *The History and Politics of Latin American Theology*, Vol. 1, London, SCM Press, 2007; David STOLL: *Is Latin America Turning Protestant? The Politics of Evangelical Growth*, Berkeley, University of California Press, 1990; Álvarez CARMELO: *El protestantismo latinoamericano: Entre la crisis y el desafío*, México, CUPSA, 1981; Ana María BIDEGAIN (szerk.): *Historia del Cristianismo en Colombia: Corrientes y diversidad*, Bogotá, Taurus, 2004.

³ Pablo MORENO PALACIOS: „Protestantismo histórico en Colombia”. In BIDEGAIN: i. m. 421.

⁴ Jean MEYER: *Historia de los cristianos en América Latina, siglos XIX y XX*, México, Vuelta, 1989, 275.

William Mauricio Beltrán Cely⁵ a vallásos pluralizmus tényét emeli ki elsősorban a kolumbiai protestantizmus általános jellemzésekor. Megjegyzi továbbá, hogy a történeti egyházak, amelyek a reformációhoz kötődnek, a protestantizmus sokféleségén belül kisebbséget képviselnek Kolumbiában.

A protestantizmus Latin-Amerikában a 19. század elején, a függetlenség kivívása után jelent meg, és a század során egyre nagyobb számú követőre talált. Új áramlatok érkeztek az észak-amerikai missziósok: baptisták, presbiteriánusok, metodisták, epizkopálisok, lutheránusok, Krisztus tanítványai, kvékerek munkájával. A 20. században Jean Pierre Bastian az észak-amerikai missziósok, az ún. *hit-missziók* konzervatív áramlatának tevékenységéhez köti 1929 utáni térhódítását. A 20. század második felében számszerűségüket tekintve dominálnak közöttük a pünkösdiek, amelyek nemzeti eredetűek és önfenntartóak lettek, nem szorulnak külföldi anyagi támogatásra. Amint William Mauricio Beltrán Cely megjegyzi, a protestáns hit alapelemeit kötik össze a katolikus vallás folklorisztikus elemeivel és az őslakosság hagyományaival.⁶

Samuel Escobar⁷ más szempontból közelíti meg a latin-amerikai protestantizmus történetét, és az *evangélikus* terminust használja vele kapcsolatban.

José Miguez Bonino argentin metodista teológus és lelkész, a latin-amerikai felszabadítási teológia egyik alapítója nézeteit az ökumenikusság és az evangélikus szemlélet jellemzi. Egyik legismertebb munkája az 1995-ben Buenos Airesben megjelent *Rostros del protestantismo latinoamericano*⁸ (A latin-amerikai protestantizmus arcai).

Pablo Moreno Palacios a protestantizmus terjedésének Latin-Amerikában – így Kolumbiában is – négy szakaszát különbözteti meg a 19–20. században:

1. a liberális időszak (19. század), amelyet a Biblia-társaságok, a bevándorlók egyházai, valamint az első missziós csoportok tevékenysége jellemezett. A kor szelleme hatott erre az időszakra, lehetővé téve a nagyobb nyitottságot az új vallások térhódításához. A külföldi misszionáriusok hittérítőként és egyben tanárként is működtek Kolumbiában.

2. A második áramlat a protestantizmus evangélikus áramlata, amely az 1920-as és 1930-as években indult el az Egyesült Államokban, és az egyéni elköteleződésen, valamint az individuális etikán alapult.

⁵ William Mauricio BELTRÁN CELY kapcsolódó szakmunkái közül lásd pl.: *Del monopolio católico a la explosión pentecostal: Pluralización religiosa y cambio social en Colombia*, Bogotá, Universidad Nacional de Colombia, 2013; „Descripción cuantitativa de la pluralización religiosa en Colombia”. *Universitas Humanística*, No. 73, 2012, 201–238. revistas.javeriana.edu.co/index.php/univhumanistica/article/view/3636/4883

⁶ BELTRÁN CELY (2013): 75.

⁷ Samuel ESCOBAR: „Protestantismo latinoamericano en el contexto de una iglesia global”. *Revista Electrónica Espacio de Diálogo*, No. 2, 2005, cenpromex.org.mx/revista_ftl/ftl/textos/samuel_escobar.htm

⁸ JOSÉ MIGUEZ BONINO: *Rostros del protestantismo latinoamericano*, Grand Rapids, Eerdmans Pub. Co., 1995.

3. A latin-amerikai pünkösdű áramlat a 20. század közepétől terjed, és teológiai szempontból egyelőre a legkevésbé tanulmányozott. Jelentős feldolgozások születtek Bernardo Campos és Juan Sepúlveda teológus-szociológusoktól.⁹

4. A protestantizmus utolsó vonulata, amely „etnikai alapú” és rendkívül komplex jelenség. Bevándorlók, őslakosság és afro-leszármazottak tartoznak ide. Jellegéből fakadóan antropológiai kérdésekkel is foglalkozik.

A 19. század első fele a kolumbiai protestantizmus történetében

Az 1819-ben függetlenné vált Kolumbiai Köztársaságban¹⁰ a protestánsok jelenlétét elsősorban a külföldiek mozdították elő Biblia-társaságaikkal, akik terjesztették a hitet, és vallásos eszméiket tekintve nyitottabbak voltak a helyieknél. A misszionáriusok többsége brit volt. A vallásszabadság hiánya azonban nehezítette munkájukat. Inkább társadalmi-politikai, mintsem vallásos szerepet játszottak ekkor a Biblia-társaságok. A történelmi protestáns egyházak megjelenése Kolumbiában kronologikus sorrendben a következő volt: Baptista Egyház (Iglesia Bautista) – 1845; Kolumbiai Presbiteriánus Egyház (Iglesia Presbiteriana de Colombia) – 1856; Cumberlandi Presbiteriánus Egyház (Iglesia Presbiteriana Cumberland) – 1927; Lutheránus Evangélikus Egyház (Iglesia Luterana Evangélica) – 1936; Pünkösdű Egyház (Iglesia Pentecostal) – 1937; Déli Baptista Misszió (Misión Bautista del Sur) – 1941; Wesleyánus Metodista Egyház (Iglesia Metodista Wesleyana) – 1942; Mennonita Evangélikus Egyház (Iglesia Evangélica Menonita) – 1945; Mennonita Testvérek Egyház (Iglesia Hermanos Menonitas) – 1945; Episkopális Egyház (Iglesia Episcopal) – 1960; Metodista Egyház (Iglesia Metodista) – 1990.

A protestánsok jelenléte, tevékenysége Kolumbiában tehát 1825 után, a függetlenségi háború lezárulásával alapított Biblia-társaságok formájában kezdődött. Az ország ezekben az évtizedekben – 1819-től 1830-ig – a Nagy-Kolumbia elnevezést viselte. Ekkor még magába foglalta a mai Kolumbiát, Ecuador, Panamát és Venezuelát is. 1830 után ez a politikai egység megszűnik, és csak Panama marad meg Kolumbia részeként, amely 1903-ban válik függetlenné.

A függetlenséget pártoló kolumbiai elit szívesen látta az amerikai vagy angol Biblia-társaságok működését a 19. század elején. A fővárosban, Bogotában megalakuló Biblia-társaság részt vett a fiatal köztársaság stabilizálásában, az oktatásban, az új politikai értékek terjesztésében. Az első kolumbiai Biblia-társaságot Diego Thomson alapította 1825. március 25-én. Tevékenységét támogatta a kormány és a

katolikus egyház hierarchiájának egy része is. 1834-ig létezett, majd a politikai bizonytalanság és a gazdasági támogatás hullámozása miatt megszűnt. Tevékenysége – fogalmaz Moreno Palacios – egyfajta *kulturális mutációt*, mondhatni a demokrácia előtanulmányát képviselte Latin-Amerikában. Fontosnak tartották például a szólás-szabadságot. Az oktatásban a Lancaster-módszert használták.

Francisco de Paula Santander elnöksége (1832–1837) alatt szabadkőműves társaság alakult a kolumbiai elnök támogatásával. A társaságból többen részt vettek a kormányban, sőt tagjai voltak a kolumbiai Biblia-társaságnak. A kolumbiai Biblia-társaság Thomson kezdeményezésére, Santander elnök segítségével jött létre, de az a kreol elit is részt vett benne, akik korábban a szabadkőműves társaságokhoz, hazafias társaságokhoz, irodalmi társaságokhoz tartoztak, és akik hittek az olyan új eszmékben, mint az egyén autonómiája, a nép nevelésének fontossága, valamint hittek a felvilágosításban mint a haladás eszközében.

A következő Biblia-társaság, a Sociedad Bíblica Británica (Brit Biblia-társaság) 1837-ben érkezett Kolumbiába. G. B. Watts vezette, aki az ország észak-keleti, karibi térségének parti szakaszára, Cartagena városába is eljutott mint kereskedő. 1856-ban újabb fontos képviselőjük érkezett Nagy-Britanniából, A. J. Duffield. 1857-ben Duffield már körülbelül ötezer példányban adta ki az Újtestamentumot Bogotában, Latin-Amerikában először. Ezek a társaságok nem csak a Szentírás népszerűsítésével foglalkoztak, hanem nagy érdeklődést mutattak a társadalmi kérdések iránt is. Gyűléseiken olyan gondolatok is elhangzottak, mint hogy az új társadalomnak egyenlőnek és participatívnek kell lennie. Népszerűsége főként az elit és a közép-rétegek körében tettek szert.

Az Amerikai Biblia-társaság 1833-tól kezdte meg tevékenységét Kolumbia nyugati részén, és eljutott egészen Venezueláig. A Bibliát és a protestáns eszméket azonban Latin-Amerikában és Kolumbiában ekkoriban a svájciak is terjesztették. 1856-ban megérkeztek a presbiteriánusok, és velük a protestantizmus stabilabbá vált. Kiemelkedő Andrés Murray Milne tevékenysége, aki egész Latin-Amerikában terjesztette a Bibliát, több helyen az őslakosság nyelvén is.

A 19. század második fele

A külföldről érkezett presbiteriánusok misszionáriusai támogatták a Biblia-társaságokat, így a protestantizmus terjedése lendületet kapott. Ösztönözte továbbá az is, hogy az 1853-as alkotmány – egy időre – kimondta a vallásszabadságot. 1858-ban Bogotában a Henry Pratt vezette misszió presbiteriánus iskolát szervezett, elsősorban a kézművesek gyermekeinek. 1901-ben Limában jött létre egy új Biblia-társaság, amely koordinálta a kolumbiai, ecuadori és perui társaság munkáját egészen 1945-ig.

1856–1886 között a protestantizmust terjesztő külföldi missziók egyre nagyobb számban jelentek meg Kolumbiában. A legismertebb misszionáriusok Henry Pratt,

⁹ Bernardo CAMPOS: *Fuego que une: Pentecostalismo y Unidad de la Iglesia*, Peru, Bernardo Campos, 2020; Bernardo CAMPOS: *La reforma radical y las raíces del pentecostalismo: De la reforma protestante a la pentecostalidad de la Iglesia*, Salem, Kerigma, 2017; Juan SEPÚLVEDA GONZÁLEZ: *De peregrinos a ciudadanos: Breve historia del cristianismo evangélico en Chile*, Santiago, K. Adenauer – CTE, 1999.

¹⁰ A függetlenség kiáltása 1810-ben történt, de ezt követően 1819-ig zajlottak a függetlenségi harcok.

Samuel Sharpe, William MacLaren voltak.¹¹ A 19. század második felében pedig egy politikailag liberálisnak mondható kisebbség vallása lett a protestáns, főként azoké, akik új vallásos alternatívát kerestek a katolikus mellett. 1875-ben kiadták az első evangélikus lapot, *La Prensa Evangélica* címmel.

A protestáns irányzatok közül először a baptisták érkeztek a karibi szigetekre, így a San Andrés- és Providencia-szigetekre, amelyek Kolumbia részei voltak. A második áramlat a presbiteriánusoké volt, akik először Bogotában és Santanderben működtek a liberális politikai erőkhöz csatlakozva, majd létrehozták egyházaikat Barranquilla, Medellín, Popayan és Bucaramanga városokban. Az első protestáns egyházak tehát a karibi térségben tűntek fel ott, ahol a nemzetközi kereskedelem és az etnikumok keveredése volt a jellemző. A 19. század közepétől a kolumbiai politikai életben kialakul a konzervatív és liberális pártok váltógazdálkodása. A liberális pártok programja többek között magába foglalta a vallásszabadságot és az oktatás szabadságát, az egyházi előjogok felszámolását, az általános és titkos választójogot, a közigazgatás decentralizációját, a tized és a censusok felszámolását, a jezsuiták kiűzését, az egyház és állam szétválasztását. A reformok közül tehát sok érintette a katolikus egyházat és annak társadalmi befolyását, így a protestantizmus terjedésének lehetőségeit is.

Az 1863-as liberális alkotmány föderális államként határozta meg Kolumbiát. A konzervatív-liberális kormányok váltakozása, a centralizmus-föderalizmus ellentét mellett még egy fontos és tartós tényező tűnt fel a 19. században: a polgárháborúk. Kolumbiát nem a diktatúra jellemezte ekkoriban, hanem a politikai instabilitás, amelynek kilenc polgárháború volt az okozója és egyben eredménye. Több tucat regionális zavargás és két nemzetközi konfliktusban való részvétel tetézte mindezt. A bizonytalanság a missziós csoportok tevékenységét is érintette, és nehezítette a protestánsok jelenlétét.

A presbiteriánusok voltak az első protestánsok, akik eljutottak az ország belsejébe, és majdnem ötven évig övék volt az egyetlen szervezett protestáns egyház Kolumbiában. Vagyis, ha protestánsokról beszélünk a 19. század második felében, akkor főként a presbiteriánusokat értjük alatta. A Biblia-társaság egészen a 20. század közepéig aktívan működött, és sokszor kapott támogatást a presbiteriánusoktól.

A kolumbiai belpolitikai helyzetet a 19. század második felében társadalmi konfliktusok jellemezték, amelyek akadályozták az ország fejlődését. A liberális és konzervatív politikai elit 1850-től 1885-ig felváltva irányította az országot, az 1885-től 1930-ig terjedő időszakot pedig konzervatív hegemonia uralta. A vallásos kérdés gyakran megosztotta a politikai erőket a 19. században. Az oktatásban az egyházi dominancia, a kormányzásban, a politikában az egyház felhasználása, részvétele, az egyház és állam szétválasztásának kérdése, a patronátusról való lemondás tartós vitákat eredményeztek.

¹¹ José MIGUEZ BONINO: „The Protestant Churches in Latin America since 1930”. In Leslie Bethell (ed.): *The Cambridge History of Latin America*, Vol. 6, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, 583–604, 585.

A katolikus egyház Kolumbiában a gyarmatosítástól kezdve napjainkig domináns maradt, és különösen 1870 után következetesen Rómához igazodott. Egyes szakértők *új intranzigens* katolikus egyházzal beszélnek ekkoriban nem csak Kolumbiában, hanem Európában is.¹² Sokak szerint a katolikus egyház a haladás ellensége volt a 19. század közepétől körülbelül a 20. század első évtizedéig. Mások szerint ellensége a liberalizmusnak, a szocializmusnak és a protestantizmusnak, amelyek – az érvelés szerint – a nemzeti egységet fenyegették.¹³

A protestantizmust katolikus és politikai berkekben a liberalizmus szövetségeseként kezelték, ezért a misszionáriusokat, a vallást és az iskolákat verbális, sőt néha fizikai támadások is érték. Érthető módon a protestantizmust katolicizmus-ellenesség jellemezte és hozta közelebb a radikális liberalizmushoz. A 19. század második felében a protestáns egyház híveinek száma azonban növekedett, és jelentős különbség mutatkozott a 19. századi misszionárius protestáns igehirdetés és a 20. század eleji, felgyorsult hittérítést végző protestantizmus között.

A 19. század utolsó harmadáig Kolumbiában a protestantizmus elsősorban a városi középosztály körében hódított teret. Az ide tartozók száma azonban nem volt nagy, és a csatlakozásra főként az ösztönözte őket, hogy külföldi körökkel léphettek kapcsolatba, vagyis elsősorban a politikai mobilitás. A szélesebb társadalmi rétegek nem kerültek közel hozzá.

1870-ben néhány amerikai presbiteriánus misszionárius kezdte meg munkáját a karib térségi kikötő- és kereskedővárosban, Barranquillában. Ennek a tevékenységnek az eredményeként 1889-ben (lányoknak) és 1890-ben (fiúknak) létrehozták a Colegio Americano-t (Amerikai Iskola) Barranquillában. Az Amerikai Iskola célja az volt, hogy magas szintű világi oktatást, valamint protestáns szellemű nevelést nyújtson hallgatóinak (kb. a 6-tól 18 éves korig tartó korosztálynak).¹⁴ Az iskola törekedett arra, hogy önfenntartó legyen, azaz a befizetett tandíjak adják bevételeinek nagy részét. Diákjai között városi és vidéki szegény családok gyermekei is tanulhattak ösztöndíjas támogatással. A középiskolák és alsó fokú iskolák rendszere segítette, hogy a presbiteriánus helyi közösségekkel kapcsolatot tartson az egyház vezetése. A Colegio Americano magas szintű képzését elvégzett hallgatók közül

¹² Kontinenseken átívelő jelenségről van szó az intranzigens katolikus egyház kapcsán. A korabeli Spanyolországban, Kolumbiában, de még Magyarországon is olvasható volt – szinte egy időben – a konzervatív katalán Sardá y Salvany 1883-ban megjelent és Európában több nyelvre lefordított *A liberalizmus bűn* című műve. Az 1888-as februári és márciusi *Magyar Szombat* jelentek meg részletek belőle. Lásd ehhez: SEMSEY Viktória spanyol nyelvű cikkét: „Pensadores españoles en la lucha entre Iglesia y Estado en Hungría (1853–1895)”. *Hispania Nova*, No. 14, 2016. 353–367. e-revistas.uc3m.es/index.php/HISPNOV/article/view/2980. Továbbá érintőlegesen: SEMSEY Viktória: „A spanyol integrálistá és »mesztic« katolikusok közötti vitáról, 1884–1887”. *Acta Scientiarum Socialium*, 36. szám, 2012. 55–62.

¹³ Pablo MORENO PALACIOS: *Por momentos hacia atrás... por momentos hacia adelante. Una historia del protestantismo en Colombia, 1825–1945*, Cali, Bonaventuriana, 2010, 72.

¹⁴ Javier Augusto RODRIGUEZ: „Primeros intentos de establecimiento del protestantismo en Colombia”. In Bidegain: i. m. 309.

többben komoly beosztást is betölthettek az államigazgatásban, ahonnan segíteni tudtak a protestánsoknak. Medellínben 1889-ben, Cali városában 1912-ben nyílt meg iskolájuk.

Az 1880-as és 1890-es évektől, XIII. Leó pápa *Inmortale Dei* és *Rerum Novarum* kezdetű enciklikáját követően a katolikus egyház erős intoleranciát tanúsított a protestantizmussal szemben Kolumbiában, főként vidéken. Ez sok esetben arra ösztönözte a protestánsokat, hogy a radikális liberalizmus felé forduljanak. Erőt merítettek a pozitív példaként kezelt USA-ból, ahol az állam minden egyházat tolerált. Az 1886-os konzervatív alkotmány (amely 1930-ig volt érvényben) és az 1887-es Rómával kötött konkordátum után, a 20. század elején a katolikus egyház úgy jelent meg, mint a nemzeti politika rektora, legfőbb vezetője. A helyhatóságokban a katolikus pap és a polgármester döntő befolyásra tettek szert. Sok protestáns egyház és felekezet keresett támaszt ekkor a szabadkőművesekkel, liberálisokkal vagy más baloldali erőkkel való összefogásban.

20. század

A 20. század első felében a kolumbiai protestantizmus megkezdte hódító útját vidéken, bár fő központjai továbbra is a városok maradtak. 1908–1930 között térhódítása újabb hullámát látjuk. A presbiteriánus egyház, a baptista egyház, az Evangélikus Missziós Unió, a Skandináv Szövetség (*Alianza Escandinava*), az Episzkopális Egyház, az *Alianza Cristiana y Misionera* és a *Cumberlandi Presbiteriánus Egyház*, valamint az adventisták is egyházakat alapítottak vidéken.

1931–1940 között, a *liberális köztársaság* idején, a protestantizmus stabilizálódni kezdett Kolumbiában, főként Alfonso López Pumarejo elnök első kormányzása (1934–1938) alatt, amikor a liberális politika vette át az irányítást a régiós helyi hatalmak felett is. Javultak a protestantizmus lehetőségei, egyházak, misszionáriusok és protestáns iskolák sokasága jelent meg az országban.

A harmincas évek alatt nyitották meg kapuikat Kolumbiában a *Cruzada Mundial de Evangelización*, *Las Asambleas de Dios*, *Hermanos Unidos*, *Misión Indígena de Sur América*, *Misión Evangélica Luterana*, *Pentecostales Independientes* és mások. Annak, hogy a protestantizmus megszilárdult és továbbterjedt az ország délnyugati része felé, többféle magyarázata van: Olaya Herrera, Alfonso López Pumarejo és Eduardo Santos kormányzatai alatt a liberalizmus új megközelítést kapott. Egyes községekben a liberálisok és protestánsok között erősödött az együttműködés, amivel több helyen kivívták a katolikus egyház ellenszenvét.

A század egyik nagy vihart kavarázó politikai vitája zajlott a kolumbiai társadalomban az 1936-os alkotmányos reformtervezet kapcsán, amely ki akarta hagyni az alkotmány preambulumból Isten említését, és a katolikus vallást nem államvallásként definiálta: a hatalom nem Istentől, hanem a néptől ered – érvelt az egyik oldal. Az alkotmányos reformok lerombolnák a kolumbiai politikai rendszer hitelt

és értékekkel kapcsolatos világát – szölte az ellenvélemény. Voltak, akik az egyház társadalmi szerepvállalásának hiánya miatt nem támogatták a javaslatokat. Végül a földreform, a pénzügyi reform és a munkakörülmények javítására vonatkozó törvények nem kerültek be az új alkotmányba. López Pumarejo második, liberálisabb kormánya (1942–1946) alatt azonban sikerült törvénybe iktatni a szabad vallásgyakorlás gondolatát. (Pablo Moreno Palacios szerint már a húszas években, egyes konzervatív kormányok idején tapasztalható volt a vallásos tolerancia megjelenése.¹⁵)

A harmincas évektől tehát kiújult az egyház és állam közötti ellentét. Mivel az alsó fokú oktatás kiterjesztését teljes mértékben a helyhatóságoknak kellett megoldani, és azok nehezen birkóztak meg a feladattal, a protestánsoknak sikerült olcsó iskolákat szervezni, olcsó infrastruktúrával, ami növelte népszerűségüket. Szemmel láthatóan verseny zajlott egyház és állam között az oktatás kérdésének megoldásában és ellenőrzésében. Nőtt az országban a protestáns iskolák száma, egyre több városban épültek templomaik. A hívek társadalmi összetétele rendkívül sokféle volt, ám ekkor már főként alacsonyabb társadalmi rétegekből érkeztek. A közoktatás tárgyi és személyi feltételei ugyanakkor továbbra is nagyon kezdetlegesek voltak, a fizetések alacsonyak, a tanítók felkészültsége rossz. Vagyis nem annyira a liberális kormányzatok közvetlen szándéka és eszközei segítették a protestánsok térhódítását, hanem a körülmények alakulása. Medófilo Medina¹⁶ kolumbiai történész szerint az 1930-as elnökválasztási küzdelem a katolikus egyház politizáló magatartását és megosztottságát mutatta. Ennek egyik jele az volt, hogy két – egymás ellen induló – konzervatív elnökjelölt mögé is beálltak.

A kolumbiai protestantizmus ökumenikus szellemű áramlatai a missziós nemzetközi konferenciákon már a 20. század elején megjelentek: Panamában 1916-ban, Montevideóban 1925-ben és Havannában 1928-ban. A konzervatívabb áramlat azonban továbbra is domináns maradt.

A harmincas években került előtérbe a kolumbiai protestantizmusban a nők szerepe, akiknek ekkor még nem volt választójoguk, politikai jogaik, és nem gyakorolhattak közfunkciókat, ugyanakkor jelen voltak a munkapiacra, az óvodákban és a szociális munka területén. A női misszionáriusok főként az oktatásban vettek részt, leginkább azok, akik nem kötöttek házasságot.

A kolumbiai protestantizmus terjedésének bemutatásakor fontos arról a sajátos tényezőről is szólni, hogy hogyan alakult a kolumbiai őslakosság viszonya a protestantizmushoz. Az 1930-as években ez a kapcsolat elenyésző volt. Főként kolumbiai származású missziósok dolgoztak az őslakosok között, néhány külföldit kivéve. Ilyen volt például Teodoro Johnston.¹⁷ A katolikus vallásnak ekkor még döntő

¹⁵ MORENO PALACIOS (2010): 83–85.

¹⁶ Medófilo MEDINA: „Obispos, curas y elecciones 1929–1930”. *Anuario Colombiano de Historia Social y de la Cultura*, No. 18–19, 1991. 185–204. revistas.unal.edu.co/index.php/achsc/article/view/35910

¹⁷ A külföldi misszionáriusok tevékenységéről lásd: David W. HAMBLIN „Foreign Missionaries as Tem-

szerepe volt az őslakosság körében is. Azok az őslakosok, akik mégis protestánsok lettek, elsősorban azért váltak azzá, mert a piacgazdaságban való részvételük ösztönözte őket erre.

A negyvenes években a protestantizmus tovább folytatta terjeszkedését Kolumbiában, új felekezetek alakultak, új – külföldi és hazai – misszionáriusok kezdték meg munkájukat, sok helyen katolikus intoleranciával kísérve. A hazai misszionáriusok többnyire az Egyesült Államokban végeztek teológiai szemináriumot vagy teológiai egyetemet, pedagógiát, esetleg valamilyen egészségügyi szakot. Többségük más országokban is tapasztalatot szerzett a hittérítő munkában. Sokan jöttek az USA-ból, de érkeztek Skóciából, Angliából és Kanadából is.

1930 után a Biblia-társaságok újból aktivizálódtak. A 30-as és a 40-es évek között nőtt a teológiai oktatást végző *institutos bíblicos* (teológiát tanító felsőfokú – államilag engedélyezett, de nem akkreditált – intézmények) száma is, ahol a protestáns lelkipásztorokat, vezetőket képezték. 1944-ben alapították a Seminario Bíblico-t (Biblia Szeminárium) Medellín városában. Az ötvenes évektől azonban megjelent és terjedt a politikai erőszak, és ezzel párhuzamosan a protestáns egyházak üldözése is kezdetét vette.¹⁸

A Pünkösdi Egyház Kolumbiában

A harmincas évektől – mint korábban említettük – egyre népszerűbbé vált az egész szubkontinensen a pünkösdi irányzat, amely a modern kor megoldatlan kérdéseire próbált választ adni. Kolumbiában 1937-ben alapította Aksel Verner Larsen dán misszionárius az Evangélikus Egyházhoz tartozó Pünkösdi Egyházat.

A felszabadítási teológia a 60-as évek második felétől bontakozott ki a katolikus egyház berkeiben. A protestánsok között, különösen a presbiteriánusok körében szintén népszerű lett a megerősödő társadalmi tiltakozások hatására.¹⁹ A társadalmi igazságosság nézetét valló felszabadítási teológia még szélesebb egyházi alapokra támaszkodott, miután az első nagy, kontinentális méretű katolikus püspöki konferencia lezajlott a kolumbiai Medellín városában 1968-ban.

Az IPUC (Iglesia Pentecostal Unida de Colombia, Kolumbiai Egyesült Pünkösdi Egyház) napjainkban körülbelül 600 ezer regisztrált hívővel rendelkezik és körülbelül egymillió a nem regisztráltak száma. 4200–4400 lelkipásztoruk van, és kb.

plate Personalities”. In Uő.: *The Social History of Protestantism in Colombia: 1930–2000*, doktori disszertáció, Amherst, University of Massachusetts, 2003. scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2295&context=dissertations_1

¹⁸ David W. HAMBLIN: „Protestantism during the Violence: 1946–1966”. In Uő.: i. m. 196–248.

¹⁹ A témához lásd: Ana María BIDEGAIN: „Bases históricas de la Teología de Liberación y atipicidad de la Iglesia Colombiana”. *Texto y Contexto*, No. 5, 1985. 35–68; Antonio José ECHEVERRY P.: *Teología de la liberación en Colombia: Un problema de continuidades en la tradición evangélica de opción por los pobres*, Cali, Programa Editorial Universidad del Valle, 2007. A társadalmi tiltakozásokhoz lásd: Mauricio ARCHILA NEIRA: *Social Protests in Colombia: A History 1958–1990*, London, Lexington Books, 2019.

3200 kongregációjuk jött létre. Lelekipásztoraik csak kolumbiaiak. (Az adatok viszonylagos pontossággal kezelendők.) Mint William Mauricio Beltrán Cely írja, a pünkösdi vallás a protestantizmusból keletkezett, hibrid mozgalom, amely állandó változásban és feldarabolódásban van. Viszont nagy rugalmasságot és nagy adaptációs képességet mutat ahhoz a társadalmi közegehez, amelyben működik.²⁰

A protestantizmus Kolumbiában a kilencvenes évek után ismét aktívabbá vált politikailag, mert az országban felerősödött fegyveres erőszak miatt romlott a közbiztonság. (Elsősorban a FARC = Fuerzas Armadas Revolucionarias és az EP = Ejército del Pueblo, valamint a kormányerők között zajlott rendszeres fegyveres konfliktus.) Az evangélikusok 1987-ben létrehozták a Comisión de Derechos Humanos y Paz (Bizottság az Emberi Jogok és a Béke Érdekében) nevű szervezetet, és nyílt társadalmi vitákban vettek részt azért, hogy lehetővé váljék az országban a tárgyalásos úton való megbékélés. Céljuk az állampolgári együttélés új feltételeit megvitatni, megteremteni. Nyitottak voltak más, nem evangélikus csoportok felé is, amelyek szintén az emberi jogok és a béke érdekében tevékenykedtek. (Például a Foro de Cooperación Ecuénica, Foro por Colombia, Viva la Ciudadanía.) A kolumbiai Presbiteriánus Egyház 2014-es békenyilatkozata a polgárháború lezárásával kapcsolatban angol nyelven olvasható.²¹

Vallásszabadság az 1991-es alkotmányban

A politikai élet demokratizálódása következtében született meg az 1991-es alkotmány, amelynek 19. cikkelye biztosítja a vallásszabadságot, valamint egyházak és felekezetek alapításának szabadságát, amelyet a Belügyminisztérium regisztrációhoz, bizonyos feltételek teljesítéséhez és az erről szóló kétoldalú megállapodás aláírásához köt. Ugyanakkor nem tudja gyakorolni és érvényesíteni jogainak jelentős részét az az egyház vagy felekezet, amely nem köt megállapodást az állammal, ezért nem regisztrálja a Belügyminisztérium Vallásügyi Hivatala. Ilyenek például Kolumbiában a nem katolikus keresztény csoportok, a zsidó közösség vagy az iszlám vallás.²² Jelenleg a kolumbiai Belügyminisztérium Vallásügyi Hivatalának 2016-os nyilvántartása szerint több ezerre tehető a protestáns egyházak és felekezetek száma az országban.²³ Híveik számát tekintve a legnagyobbak a következők: Iglesia Pente-

²⁰ William Mauricio BELTRÁN CELY: *Pentecostales y neopentecostales. Lógicas de mercado y consumo cultural*, Bogotá, Universidad Nacional de Colombia, 2006.

²¹ ipcol.org/noticias/322-ipc-peace-declaration-2014

²² Lásd ehhez a 2018-ban megjelent cikket, amelynek szerzője Laura MUÑOZ, a Kolumbiai Belügyminisztérium Vallásügyi Hivatalának vezetője: asuntosreligiosos.mininterior.gov.co/sala-de-prensa/opinion/25-anos-de-la-libertad-religiosa-y-de-cultos-en-colombia

²³ Megközelítően pontos számukra irányadó lehet egy 2013-as belügyminisztériumi regisztrációra támaszkodó internetes cikk, amely betekintést enged a minisztériumnál regisztrált/engedélyezett protestáns egyházak létszámába. 2012-es hivatalos adat szerint Kolumbiában 3600 protestáns egyház és feleket működött. Lásd: dinero.com/pais/articulo/en-colombia-mas-iglesias-colegios/174266.

costal Unida de Colombia; Misión Carismática Internacional (Bogota); Iglesia de Dios Ministerial de Jesucristo Internacional; Iglesia de Dios Ministerial; Misión Paz Para Las Naciones (Cali); Casa Sobre La Roca; Manantial de Vida Eterna (Bogota); Ríos de Vida (Cartagena); Centro Mundial de Avivamiento (Bogota); Movimiento Misionero Mundial; Centro Misionero Bethesda (Bogota); Iglesia Cruzada Cristiana; Iglesia Filadelfia de Puente Largo (Bogota); Centro Cristiano Internacional (Cúcuta); Asambleas de Dios; Iglesia El Lugar de Su Presencia (Bogota); Cruzada Estudiantil y Profesional de Colombia; Iglesia Mision Evangelica.

Az 1991-es alkotmány és végrehajtási utasításai szerint az alapított, engedélyezett, regisztrált egyházaknak nem kell jövedelembevallást benyújtaniuk, nem kell forgalmi adót fizetniük, nem kell könyvelésüknél használt könyveiket állami szervnél regisztrálniuk, csak a külföldről érkező adományok után kell 3% adót fizetniük, és elsősorban híveik adakozásából tartják el magukat.

A 20. század végétől napjainkig Kolumbiában nem változott meg a korábbi katolikus dominancia. A lakosságnak körülbelül 80%-a katolikus. Egyes források szerint 10-14% lehet valamilyen protestáns vallás, felekezet, társaság stb. tagja. A protestánsok számát tekintve valójában nem rendelkezünk hiteles statisztikával. A 2018-as országos népszámláláskor a vallásos hovatartozás nem szerepelt a kérdőíveken.

A latin-amerikai protestantizmus a századfordulón

1990-ben több ezer protestáns jellegű egyház, felekezet, misszió és vallásos mozgalom volt Latin-Amerikában.²⁴ Ezek nyilvánosság előtti felvonultatására, bizonyos értelemben koordinálására törekedett a Buenos Airesben 1949-ben megrendezett, első latin-amerikai evangélikus, illetve protestáns konferencia (Conferencia Evangélica Latinoamericana, CELA I).

A 20. század második felében feltűnő jelenség volt a pünkösdi vallás terjedése az egész kontinensen. Kezdetben körülbelül négy áramlata létezett a latin-amerikai protestantizmusnak, ám kétharmad részük a 20. század végére pünkösdi lett.²⁵

A pünkösdi vallás adott országon belül, hazai kezdeményezésre jött létre, és anyagilag sem függött külföldi mozgalmaktól. Népszerűsége valószínűleg annak köszönhető, hogy a pünkösdi közösségekben biztonságot, reményt, egészségügyi támogatáshoz lehetőséget, munkalehetőséget, érvényesülést, lelki támaszt, bizonyos értelemben „felszabadítást” kapnak a hívők. Különösképpen a marginális rétegek és a lakóhelyüket elhagyók számíthatnak rájuk.

²⁴ MIGUEZ BONINO: „The Protestant Churches”, 583. Bernardo CAMPOS perui lelkipásztor és pünkösdi teológus több monográfiában és tanulmányban írt erről, például: *De la Reforma Protestante a la Pentecostalidad de la Iglesia*, Quito, CLAI, 1997; *Pentecostalismo y Chamanismo*, Lima, IPER, 1999. A témával foglalkozó jelentős munka továbbá: Edward L. CLEARY – Hannah W. STEWART-GAMBINO (eds.): *Power, Politics and Pentecostals in Latin America*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1997.

²⁵ MIGUEZ BONINO: „The Protestant Churches”, 591.

A katolikus egyházban a hatvanas években történtek azok a legfontosabb események – az 1962–65 közötti II. Vatikáni Zsinat és az 1968-as latin-amerikai püspöki konferencia a kolumbiai Medellinben, amely a felszabadítási teológia térhódítását mutatta –, amelyek kontinentális méretekben befolyásolták a protestantizmus alakulását. A felszabadítási teológiára és a szociális kérdésre való protestáns reagálással foglalkozik az ismert szerző, Manfred K. Bahmann.²⁶ A protestantizmus nehezen definiálta magát a radikálisan változó katolikus egyházzal szemben, amikor megjelent az alapvetően ökomenikus jellegű felszabadítási teológia a hatvanas években.²⁷

A második latin-amerikai protestáns konferenciát (CELA II) 1961-ben szervezték Peru fővárosában, Limában. Ez időben közel volt a katolikus egyházban megfogalmazódott felszabadítási teológia megjelenéséhez. A protestáns konferencia résztvevői megállapodtak abban, hogy közvetlenül és konkrétan felelősséget kell vállalniuk Latin-Amerika társadalmi, politikai, kulturális és vallásos életének problémáival kapcsolatban. Mindez befolyásolta, hogy megalakult az új protestáns szervezet, az UNELAM (Unidad Evangélica Latinoamericana). A hetvenes évekre az UNELAM azonban gyakorlatilag felbomlott, mert nem tudta megoldani a véleménykülönbségeket a szervezeten belül. Megszűnése azonban nem jelentette azt, hogy nincs szükség olyan nemzetközi fórumra, amelyen a protestánsok a közös problémákat megvitatják.

A hatvanas-hetvenes évektől Latin-Amerika sok országában természetes volt, hogy a protestáns egyház és egyházi vezetők aktívan részt vettek az emberi jogok védelmében, kifejezve tiltakozásukat a sok helyen előforduló brutális elnyomással szemben. Rámutattak a mélyszegénységre mint a kormányok gazdaságpolitikájának következményére. A szegényekkel közvetlen kapcsolatban álló, értük dolgozó pünkösdi egyház világosan látta a nyomorban élők helyzetét. A közép-amerikai „kis” országok (Honduras, Nicaragua, El Salvador) egyházai különösképpen törekedtek az ökomenikus szolidaritásra. Az emberi jogokért való küzdelem a nemzetközi együttműködéssel is erősödött. Ekkor jött létre Mexikóban 1978-ban 110 egyház részvételével a Consejo Latinoamericano de Iglesias (CLAI) ökomenikus protestáns nemzetközi szervezet, melynek 1988-as brazíliai gyűlésén 115 protestáns felekezet vett részt. A CLAI-val a protestáns egyházak kontinentális szinten vannak jelen a társadalmi-politikai problémák megoldásában. Az 1980–1990-es évektől a vezető protestáns egyházi személyiségek aktívan részt vettek a politikai életben sok országban, így Kolumbiában is. 2016-ban a korábban említett szélsőséges fegyveres gerilla csapatokkal (FARC és EP) történő, a kormányok kezdeményezte békekötés ügyében jelentős segítséget nyújtottak a tárgyalások során.

A nyolcvanas évtizedben egyes latin-amerikai evangélikus vezetők és néhány szervezetük az USA újkonzervatív evangélikus irányzatának a befolyása alá kerültek. Ez történt Közép-Amerikában és Mexikóban is. Ismét felmerült a vita a protes-

²⁶ Manfred K. BAHMANN: *A Preference for the Poor: Latin American Liberation Theology from a Protestant Perspective*, Lanham, University Press of America, 2005.

²⁷ MIGUEZ BONINO: „The Protestant Churches”, 593.

tantizmus, a kapitalizmus és az USA gazdasági és politikai imperializmusa, az USA-nak a latin-amerikai protestantizmusra gyakorolt hatása, manipulálása kapcsán, de már egy neoliberális kontextusban. Vita folyt arról, hogy az USA politikája és a protestáns, illetve evangélikus missziók közötti kapcsolat hogyan segíti a protestantizmus terjedését Latin-Amerikában. A pünkösdi mozgalmat sokan az USA újfajta imperializmusának tartották.

A latin-amerikai protestantizmus kutatásával kapcsolatban még sok terület ismeretlen, de az biztosnak látszik, hogy Latin-Amerikában a protestantizmus 1930 óta a vallásos élet szerves részévé vált. A protestánsok számának növekedése az utóbbi két évtizedben lelassult a kontinensen, pedig sokan úgy látják, hogy ökumenikus együttműködésre való hajlamuk miatt a protestánsok lehetőségei jók a társadalomban. Nagy figyelmet szentelnek az oktatásnak és a hitoktatásnak, a társadalmi és szociális kérdéseknek. Olyan teológiai intézményeik vannak (például a kolumbiai Cali vagy Barranquilla városában), amelyeknek több képzési területét az állam is elismeri. Többen vélekednek úgy, hogy a jövőben lassan eltűnik a protestáns elnevezés, helyét átveszi az evangélikus, míg mások úgy látják, hogy a történelmi protestantizmus megújítja magát a pünkösdi és újpünkösdi valláson keresztül.

Érdekes jelenség a 20. század utolsó két évtizedében, hogy a politikai élet modernizálódása (a demokrácia igénylése), a társadalmi fejlődés (urbanizáció és a középosztályok emelkedése), a gazdasági fejlődés (globalizálódás) nem hozta magával Latin-Amerikában a szekularizáció erősödését. Latin-Amerika lakosságának nagyobb része katolikus, egyik kisebbsége protestáns, és természetesen léteznek más vallások is. 2014-ben kb. 70% volt katolikus és körülbelül 10–15% protestáns. Az evangélikus illetve protestáns vallásokat a sokféleség és heterogenitás, az adaptációs képesség és a flexibilitás jellemzi. (Napjaink tendenciáit foglalja össze egy 2014-es és 2017-es internetes cikk.)²⁸ Ám túlzottan nagy számuk arra is utalhat, hogy egyfajta kiút keresésnek, szinte „alapítási láznak” lehetünk tanúi.²⁹

Ana María Bidegain „Religious recomposition in global societies: The role of the Catholic Church in the Argentine and Colombian crises” (A vallások újjáalakulása a globális társadalmakban. A katolikus egyház szerepe napjaink válságban lévő Argentínájában és Kolumbiájában) című munkájában nagy ívű következtetést von le a témával kapcsolatban: a katolikus egyház univerzális jellegű, és a globalizálódás jelenségeinek felerősödésekor, a társadalmi válságok pillanataiban az egyház aktív

politikai szerepet vállalhat, megelőzve akár a nemzetállamokat, amelyek sok esetben gyengék Latin-Amerikában.³⁰

A protestantizmus sokfélesége Kolumbiában – hasonlóan más latin-amerikai országhoz – elsősorban azzal magyarázható, hogy a reformáció nem volt társadalomszervező erő a térségben a 16. században, ezáltal sokáig, a 19. századi függetlenség kivívásáig nem volt jelentős kapcsolata a társadalommal. Történelmi találkozása a sajátos latin-amerikai kultúrával abban a 19. században zajlott, amelyben terjedéséhez a társadalmi, politikai, gazdasági kereteket a köztársasági eszmék, a szabadságjogok kiterjesztése és a modern piacgazdaság törvényeinek érvényesülése adták. A 19. században, amikor külföldi hatásra terjedésnek indult, a szabadságjogok – közöttük a vallásszabadság – követelésében is fontossá vált. A 19. századi, polgárháborúkkal terhelt Kolumbiában a protestáns egyházak és felekezetek – valamint a hívők – száma fokozatosan nőtt, mert állást kellett foglalniuk bizonyos politikai kérdésekben. Ezáltal alternatívát próbáltak kínálni, nyitottabbak és befogadóbbak lettek, mint a katolikus egyház. Részt vettek az oktatás fejlesztésében olcsóbb iskolák működtetésével, és a sajátos latin-amerikai közegben a 19–20. századra a szociális kérdés nyomasztó terhei megoldások keresésére sarkallták őket. A protestantizmus sokféle társadalmi réteghez való kötődése ösztönözte a különféle protestáns egyházak és felekezetek létrehozását. Ugyanakkor az éppen ebből fakadó sokféleség, másrészt a fenntartásukhoz szükséges anyagi háttér előteremtése is okozhatja, hogy az alapítás és a megszűnés állandó mozgásában találjuk őket, ami időnként megkérdőjelezheti néhányuk hitelességét.

Rezümé

A tanulmány a protestantizmus kolumbiai történetét foglalja össze röviden, kiegészítve a témát a latin-amerikai térségre jellemző legfontosabb protestáns tendenciákról szóló fejezettel. Az első protestáns egyházak a 19. század első felében jöttek létre Kolumbiában, a külföldi misszionáriusok és Biblia-társaságok ösztönzésére. A protestantizmus – részben sokfélesége, másrészt a vallásszabadság hiánya miatt – nem válik olyan társadalomszervező erővé, mint a katolikus vallás, amely évszázadokon át szervesen összefonódik az állammal. Ugyanakkor a 19. századi kolumbiai liberális pártok – pártharcai okán is – többször támogatták működését. Szerepe volt a szabadságjogok kiteljesítésének megvalósításában, az oktatás bővítésében, a szociális problémák enyhítésében, rugalmassága, nyitottsága pedig segítette, hogy egyre nagyobb teret nyerjen a 20. században. Napjaink Kolumbiájában az 1991-es alkotmány hozott döntő változást a protestantizmus történetében azzal, hogy biztosította számára a vallásszabadságot.

²⁸ Jorge CACHINERO: „Cambio religioso en América Latina, presente, pasado, porvenir”. *IDEAS LLYC*, 2014. szeptember 25. ideas.llorenteycuenca.com/2014/09/porvenir-del-movimiento-evangelico-en-america-latina/; Renée de la TORRE: „Horizontes del cambio religioso en América Latina”. *El Universal*, 2017. szeptember 6., eluniversal.com.mx/colaboracion/renee-de-la-torre/nacion/horizontes-del-cambio-religioso-en-america-latina.

²⁹ Ehhez lásd az „En Colombia hay más iglesias que colegios” (azaz Kolumbiában több egyház van, mint iskola) című cikket: *Semana*, 2013. április 24. dinero.com/pais/articulo/en-colombia-mas-iglesias-colegios/174266.

³⁰ Ana María BIDEGAIN: „Religious Recomposition in Global Societies: The Role of the Catholic Church in the Argentine and Colombian Crises”. *Working Papers Series*, Miami, LACC – FIU, 2002.

Kulcsszavak

protestantizmus, Kolumbia, missziók, Biblia-társaság, sokféleség, Pünkösdi Egyház, 1991-es kolumbiai alkotmány

Abstract

Colombian Protestantism

This study briefly summarizes the story of Colombian Protestantism. It adds a chapter about the most important Protestant tendencies in the Latin American region. The Protestant churches began their activities in the first half of the nineteenth century in Colombia due to the encouragement of foreign missionaries and Bible Societies. Protestantism—partly because of its diversity and partly due to lack of religious freedom—has not become a social organizing force like Catholicism, which has been an integral part of the state for centuries. At the same time, in the nineteenth century, the liberal parties of Colombia, despite their infighting, repeatedly supported the activities of protestant churches. Because of its relationship with the different strata of society, it played a role in the realization of the rights of freedom, the expansion of education and solving social matters. Its flexibility and openness helped to gain more space in the twentieth century. In modern-day Colombia, the Constitution of 1991 made a decisive change by guaranteeing religious freedom.

Keywords

Protestantism, Colombia, missionaries, Bible societies, diversity, Pentecostal Church, Constitution of 1991 in Colombia

SZILÁGYI ÁGNES JUDIT

Testvéri közöny és testvéri sóvárgás – a brazil–portugál viszony egyes kérdései az 1890-es évtizedben

A brazil Régi Köztársaság (1889–1930) erősen nacionalista, önálló identitást kereső korszakában sajátos problémát jelentett a Portugáliához fűződő viszony újraértelmezése. Politikusok és értelmiségiek (a két kategória gyakran egybeesett) véleménye ebben a kérdésben széles skálán mozgott a *luzofóbia* és a *luzofília* között. Az előbbi leginkább Prudente de Moraes (1894–1898), Hermes da Fonseca (1910–1914) és Epitácio Pessoa (1919–1922) elnöksége idején erősödött fel. Ugyanakkor mindig akadtak meghatározó személyiségek – akár az államigazgatás kulcspozícióiban, mint pl. Manuel de Oliveira Lima¹ –, akik a legszélsőségesebben nacionalista időszakokban is fenntartották személyes szimpátiájukat Portugália iránt, és hívei maradtak a luzo–brazil közeledés gondolatának, politikájának, bár hatásuk az államközi kapcsolatok alakulására végül kevésbé volt érezhető. Brazil részről ezt az időszakot leginkább egyfajta szeretetteljes közöny jellemezte az egykori anyaország irányában.

Portugália az elgyengült monarchia utolsó éveiben, majd az 1910-ben kialakított köztársaság idején is egyik legfontosabb nemzetközi partnerének tekintette Brazíliát. Posztkoloniális értelmisége identitásába viszonylag harmonikusan, mint a nemzet saját történelmi művét illesztette bele a dél-amerikai köztársaságot, és a luzo–brazil politika portugál hívei szeretetteljes paternalizmussal tekintettek rá. A portugál fél több kérdésben lépett fel kezdeményezőként az államközi kapcsolatokban. Igyekezett – gyakran a történelmi múltra hivatkozva – előnyökre szert tenni Brazíliában, vágyott a kölcsönös jobb megismerésre, a kulturális értékek cseréjére és folyamatos testvéri sóvárgást érzett egykori gyarmata iránt. Persze nem kizárólag érzelmi alapon, hanem jól felfogott anyagi érdeki szerint is. Ám e kezdeményezések rendre elbuktak a dél-amerikai partner részéről tanúsított valódi érdeklődés hiányában, vagy egyszerűen csak a kontinensnyi ország nehezen mozduló adminisztrációjának, belpolitikai viharainak útvesztőjében, vagy mert a brazilok arra vágytak, amire Silvio Romero: „Irodalmi függetlenség, tudományos függetlenség, politikai függetlenség, íme ez életem álma! Ez a három a jövőnk záloga!”² Egyes politikai döntések nyomán pedig egyenesen konfliktusok alakultak ki Rio de Janeiro és Lisszabon között a *Belle Époque*, a boldog békeévek korszakában.

¹ A brazil kultúrdiplomácia jeles alakjáról magyarul ld. SZILÁGYI Ágnes Judit: „Manuel de Oliveira Lima 1912. októberi stanfordi előadásai elé”. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica*, XXII, 2018/2, 7–10. Uo. két előadásának fordítása is olvasható, 11–36, 37–63.

² Silvio Romero (1854–1914) brazil író, politikai gondolkodó szavait idézi João de BARROS: *A energia brasileira*, Porto, Chardon, 1913, 47.

I. A „nagy honosítás”

Az első probléma, melynek megoldását a portugál kormány igyekezett külhoni állampolgárai érdekei szerint rendezni tengerentúli partnerével alig néhány héttel a Brazil Császárság megszűnése, illetve az államforma megváltozása után merült fel. Az új Rio de Janeiro-i kormány első intézkedései között volt egy 1889. december 14-i rendelet megfogalmazása a „nagy honosításról” (*grande naturalização*), vagyis arról, hogy minden, a köztársaság kikiáltásakor Brazília területén élő külföldit automatikusan brazil állampolgárrá nyilvánítanak, hacsak 6 hónapon belül nem tesz ellenkező értelmű nyilatkozatot. A rendelkezést később magasabb szinten megerősítette az 1891-es köztársasági alkotmány is.

Az intézkedés kettős célt szolgált. Egyrészt ideológiai tartalma volt: az egy nemzethez tartozás érzését kívánta megerősíteni a heterogén összetételű lakosság körében (az 1870-es évektől tömeges volt a bevándorlás Brazíliába), az I. Köztársaság nacionalista programjára tekintettel. Másrészt gyakorlati jelentősége is volt: a bevándoroltatási programok révén szerzett munkaerőt igyekezett erősebben Brazíliához kötni a hazatérés nehezítésével.³ Az intézkedés jogelméleti alapját az állampolgárság *jus solis* (területi) elv szerinti értelmezése adta. Több európai ország, amelyek sok kivándorlót bocsátottak ki Brazília irányába, és így állampolgáraik nagyobb számban éltek a dél-amerikai országban (pl. Olaszország)⁴ azonnal tiltakozott a rendelet ellen, a *jus sanguinis* (a szülő állampolgárságához kötődő) jogelvére hivatkozva. Az intézkedést igen sérelmesnek tartotta a portugál királyság is, mely a dél-amerikai országban élő mintegy fél millió alattvalóját nem akarta egy tollvonással, adminisztratív úton elveszíteni. Ezért támogatta és bízta őket, hogy tartsák meg eredeti állampolgárságukat. Diplomáciai síkon azonban inkább a kivárás álláspontjára helyezkedett, és főként nem kívánt egyedül, a többi érintett európai ország nélkül cselekedni, még akkor sem, amikor a brazil rendelkezés alkotmányos megerősítést is kapott.⁵ Portugália ekkor nem tudta elérni, hogy a brazil kormány változtasson álláspontján, de a további évtizedekben újra meg újra szorgalmazta az állampolgársághoz kapcsolódó praktikus kérdések (pl. a kettős állampolgárság ügye, a katonai szolgálattal kapcsolatos rendelkezések) összehangolását, ren-

dezését. 1922-ig lényegében eredménytelenül. Csak akkor, a brazil függetlenség centenáriuma született meg végre néhány gyakorlati jellegű megállapodás a két ország között: *Tratado regulando a isenção do serviço militar e a dupla nacionalidade* [Egyezmény a katonai szolgálat alóli mentességről és a kettős állampolgárságról]; *Convenção de emigração e trabalho* [Megállapodás a kivándorlásról és a munkavállalásról]; *Convenção especial sobre propriedade literária e artística* [Különleges megállapodás a szerzői jogokról].⁶

II. Kísérlet egy kétoldali kereskedelmi és hajózási egyezmény megkötésére

Brazília a portugál kiviteli cikkek első számú felvásárlója volt az 1890-es években, azonban számára exportörként a kis európai ország nem volt az első tízben sem.⁷ A brazíliai kereskedelmi lehetőségek a portugál cégek szempontjából különösen felértékelődtek az évtized pénzügyi válsága folytán. Bár a lisszaboni gazdasági körökben éles elvi viták folytak arról, hogy a kilábalás útja vajon a szabadkereskedelem vagy a protekcionizmus, akörül mégis konszenzus alakult ki, hogy a portugál érdekeket tekintve fontos lenne egy olyan kereskedelmi egyezmény tető alá hozása Brazíliával, mellyel a portugál termékek forgalmazói a brazil szintén konkurensseikkel szemben bizonyos előnyökhöz juthatnak. A portugál birodalom törekvése a nemzetközi porondon ebben az időben egyre nyilvánvalóan mutatkozott meg, nemcsak az 1890-es évek gazdasági válságában, de az afrikai versenyfutásban is. A lisszaboni külpolitika szívesen támogatta a gazdasági körök törekvéseit, hiszen nélkülözhetetlen támaszát Anglia mellett éppen Brazília jelentette, minden korábbinál inkább a kettejükkel való barátság fenntartása, erősítése lett a prioritás. Ugyanakkor Portugália a tengerentúlon élő, nagy létszámú kivándorló közösségeire való tekintettel is lépéskényszerbe került. Ezért I. Károly (1889–1908) tárgyaló delegációt küldött a fiatal köztársaságba, már az első elnök-marsall, Deodoro da Fonseca (1827–1892) hivatali ideje alatt, 1891 júliusában, Fernando Matoso dos Santos (1849–1921) professzor, vámügyi főfelügyelő, rendkívüli és meghatalmazott miniszter vezetésével. A tárgyalások során az egyezményt sikerült is megszövegezni, és a brazil kongresszusnak 1892 folyamán kellett volna ratifikálnia, ez azonban elmaradt. Az ügy szerencsétlen alakulását nyilvánvalóan befolyásolta Fonseca politikai meggyengülése, félreállítása, alelnökének, Floriano Peixotonak (1839–1895) novemberi hatalomra kerülése és a korábbinál erőteljesebben nacionalista politikai irányvonal kibontakozása. A portugál követ egy 1893 januári jelentésében nyilvánvalóvá tette: „a brazil kormány nem kívánja az egyezmény megerősítését ... és be sem fogja terjeszteni kongresszusi vitára ...

³ Maria Manuela Tavares RIBEIRO: “Vivências das Crises. Vencer a Crise”. In Zília Osório de CASTRO – Júlio Rodrigues da SILVA – Cristina Montalvão SARMENTO (szerk.): *Tratados do Atlântico Sul: Portugal-Brasil, 1825–2000*, Lisboa, Coleção Biblioteca Diplomática do Ministério dos Negócios Estrangeiros, Portugal, 2006, 143–157, 147.

⁴ A függetlenné vált Brazília a portugál kivándorlók számára az elsődleges célországot jelentette, és ebben a vonatkozásban nemigen akadt konkurens a 19. század folyamán és a 20. század első felében. 1890 és 1900 között a portugál emigránsok 90%-a Brazíliába indult. Ennek ellenére mégsem ők alkották a dél-amerikai országban a legnépesebb bevándorló csoportot, hiszen például 1887 és 1903 között az ott élő külföldiek 60%-át az olaszok tették ki, míg a portugálok csupán 18,5%-ot képviseltek. Az adatokat vö. Francisco BETHENCOURT és Kirti CHAUDHURI: *História da expansão Portuguesa I–V, IV: Do Brasil para África (1808–1930)*, Lisboa, Círculo de Leitores, 1998, 304–373.

⁵ Uo. 148.

⁶ A három egyezmény szövegét közli CASTRO – SILVA – SARMENTO: i. m. 197–202.

⁷ Az adatokat vö. Isabel Corrêa da SILVA: *Espelho fraterno, o Brasil e o republicanismo português na transição para o século XX*, Lisboa, Divina Comédia Editores, 2013, 332.

a megállapodást itt nem nézik jó szemmel, és a jelenleg hatalmon lévő politikai irányzat nem is akarja ratifikálni.”⁸

Az új elnök, Floriano Peixoto marsall vezette riói adminisztráció halogató magatartását egyrészt az indokolta, hogy nem kívánt nemzetközi bonyodalmakat a Portugáliának nyújtott különleges kedvezmény miatt. A brazilok egyrészt az USA reakciójától tartottak, hiszen annak vezetése nem pártolta a vámtarifa egyezményeket más (európai) országokkal, inkább a szabadkereskedelem mellett állt ki. A Peixoto kormányzat a portugálokkal kötendő megállapodást másrészt azért is vonakodott életbe léptetni, mert belpolitikai érdekütközésektől kellett tartania, mégpedig az egyik legbefolyásosabb tagállam, São Paulo részéről. A *paulista* elit – Peixoto elnök legfőbb politikai és katonai támasza⁹ – ugyanis az olasz és a francia kereskedelmi orientációban volt érdekelt. Lévén, hogy a Portugáliából is importálható cikkeket (olíva bogyó és olaj, bor stb.) döntően Olaszországból szerezte be, tekintettel a São Paulo államban élő erős olasz bevándorló közösségek hagyományos kapcsolatrendszerére. Ennek a viszonylatnak pedig nem kívánt erős konkurenciát teremteni. A legfőbb brazil exportcikk, a kávé piacának biztosítása érdekében viszont hasznosabb lett volna São Paulo számára a nagyobb felvásárló Franciaországgal való megállapodás. Hiszen Portugália ebből a szempontból elhanyagolható partner volt, ugyanis saját birodalma keretein belül, még meglévő gyarmatain – főként a Zöldfoki-szigeteken és Szent Tamás és Principe szigetén – termelte meg a szükséges kávé mennyiséget.¹⁰

Így tehát hamar kiderült, hogy a különleges kedvezményeket nyújtó portugál–brazil kereskedelmi egyezmény megkötésére Rio de Janeiróban nincs már meg a valódi szándék. A két ország viszonyában meglévő kiegyensúlyozatlanság és a luzo–brazil politika gyakorlati megvalósulásának akadályai ebben a kérdésben világosan megmutatkoztak. Ennek ellenére Lisszabon a későbbiekben is többször felvetette a problémát. A portugálok stratégiája az volt, hogy az együttműködéstől várható praktikus előnyök (és hátrányok) helyett igyekeztek inkább a magasabb rendűnek vélt, eszmei értékeket hangsúlyozni. Érveik között a kereskedelmi egyezmény ügyében sem csak a kölcsönös gazdasági előnyök szerepeltek, hanem kulturális vonatkozások is. Így például néhány év elteltével João Camelo Lampreia (1863–1943) portugál diplomata, riói követi működése során maga is szorgalmazta, hogy a lisszaboni kormány próbáljon kedvezményeket és hatékonyabb védelmet kieszközölni Brazíliában a portugál termékeknek, mert szerinte ezeket nap mint nap komolyan fenyegeti a konkurencia. Ekkor azt az érvet is elővette, hogy az egyre erősödő pánamerikanizmus olyan erővel nehezedik a portugál kulturális örökségre, hogy az, magára hagyatva a nehéz körülményekkel lassan már nem tud megbirkózni, el fog enyészni. Ezért – sokkal inkább, mint korábban – folyamatos táplálás-

ra és művelésre szorul.¹¹ Ez az érvelés azonban nem sokban lendített a kereskedelmi megállapodás ügyén. A két ország között végül egy más politikai légkörben és kor-
szakban, csak 1933-ban jött létre a vonatkozó egyezmény.¹²

III. A brazil–portugál kétoldalú kapcsolatok mélypontja az 1890-es években: a diplomáciai kapcsolatok megszakítása

A portugál–brazil kapcsolatok mélypontjához a századfordulót megelőző években a brazil haditengerészet 1893–94-es, kormány ellenes lázadása vezetett. Az 1893 szeptemberében kezdődő események irányítója előbb Custódio José de Melo (1840–1902) ellentengernagy, majd decembertől a monarchista érzelmű admirális, Luís Felipe Saldanha da Gama (1846–1895) volt. A haditengerészet nem először használta erejét a dél-amerikai országban nyomás gyakorlásra a törvényes hatalommal szemben. A centralizálást és a föderális végrehajtó hatalom megerősítését tervező Deodoro da Fonseca elnök 1891 novemberi lemondását és visszavonulását a haditengerészet első lázadása kényszerítette ki. A politikai akció egyik irányítója akkor is Custódio José de Melo volt, és a tiszti kar többsége vele tartott. Bár Fonseca maga is katona, háborús hős, a szárazföldi haderő marsallja volt, a megbuktatására szervezkedő erők a hadsereg támogatását is bírták, így a haditengerészet sikerrel léphetett fel ellene. Az elnök a polgárháború elkerülése érdekében engedett és lemondott.

Floriano Peixoto 1893 szeptembere és 1894 márciusa között hasonló helyzetbe került, de pozíciói jobbak voltak. Bár a tengerészet fegyveres erővel próbálta kikényszeríteni lemondását, az elnökhöz hű szárazföldi egységek megakadályozták a partraszállást a Guanabara-öbölben. A fővárosra irányított hajóágyúk és a tűzpárbaj azonban sok kárt tett Rio de Janeiróban, veszélyeztette a világkereskedelem egyik fontos központjaként működő kikötő nyugodt forgalmát, és véres polgárháború kialakulásával fenyegetett, összekapcsolódva a legdélebbi tagállamban, Rio Grande do Sulban zajló föderalista forradalommal.¹³ A nemzetközi reakció nem maradt el. Több nagyhatalom hadihajókat vezényelt a brazil főváros partjaihoz, állampolgárai és gazdasági érdekei védelmében Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, az USA, Olaszország és Portugália is megerősítette haditengerészeti jelenlétét, és az Osztrák–Magyar Monarchia is elindította Gibraltárból a Zrínyi nevű hadihajóját, mely 1893. november 15-én horgonyzott le a Guanabara-öbölben.¹⁴ Ugyanakkor az érdekelt hatalmak diplomatai közvetítői segítséget is ajánlottak a brazil kormány és

⁸ Paço d’Arcos gróf 1893. január 29-i jelentését idézi RIBEIRO: i.m. 156.

⁹ Boris FAUSTO: *Brazília rövid története*, ford.: Pál Zs., Tímár I., Budapest, Equinter, 2011 [2001], 154–155.

¹⁰ RIBEIRO: 156–157. Az egyezmény szövege: 158–163.

¹¹ Vö. SILVA: i. m. 324.

¹² Vö. CASTRO – SILVA – SARMENTO: i. m. 205–249.

¹³ Ez utóbbról bővebben ld. FAUSTO: i. m. 154–155.

¹⁴ Erről alapos magyar nyelvű feldolgozás BALOGH Ádám Tibor: „Az Osztrák–Magyar monarchia egyik hadihajójának braziliai kiküldetése: Ófelsége Zrínyi korvettje Rio de Janeiro partjainál, 1893–1984-ben”. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, XVII. köt, Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2017, 79–100.

a tengerészet lázadói között. A köztársasági brazil kormány már ezt a gesztust is a belügyeibe való beavatkozásként élte meg, különös érzékenységet mutatva a restaurációs kísérletként értékelt lázadás kérdésében.

A fél éven keresztül tartó válság következményei végül diplomáciai szakításhoz vezettek Portugália és Brazília között. Floriano Peixoto elnök a lázadókkal szemben képes volt megőrizni a nemzetközi közösség bizalmát, sikeresen diszkreditálta és el tudta szigetelni őket, végül az USA-ból sebtében vásárolt¹⁵ hadihajókkal, fegyveres erővel törte meg a zendülést. A konfliktus záró akkordjaként Luís Felipe Saldanha da Gama ellentengernagy és kb. 500¹⁶ felkelő tengerész a Guanabara-öbölben tartózkodó portugál hadihajókra, a *Mindelóra* és az *Afonso de Albuquerque*-re menekült, diplomáciai védelmet kérve. A brazil és a portugál kormány álláspontja különbözött a menedékkérők megítélését tekintve. Jól jelzi ezt a velük kapcsolatos dokumentumok szóhasználata. Míg a hivatalos távirat- és jegyzékváltások során a brazilok konzekvensen a bűnözők, kalózkodók, lázadók (*criminosos, piratas, rebeldes*) kifejezéseket használták, a portugálok számára – akik a nemzetközi jogra és a menedékjogra hivatkoztak – ugyanazok a személyek menedékkérők, emigránsok, politikai menekültek (*asilados, emigrados, refugiados politicos*) voltak. Mindkét fél használta ugyanakkor a felkelők vagy forradalmárok (*insurgentes, revoltosos*) megjelöléseket.¹⁷

1894. március 13-án történt, hogy a brazil kormányerők győzelmét követően a Rio de Janeiro partjainál várakozó két portugál korvetet – a *Mindelo* kapitányának, Augusto de Castilho-nak¹⁸ (1841–1912) beleegyezésével – ellepték a hajókra felkapaszkodó, menekülő zendülők. Ügyükben azonnal megindult a táviratváltás Lisszabon és Rio de Janeiro között. A brazil kormány követelései ellenére Castilho kapitány nem szolgáltatta ki Saldanha da Gamát és híveit, hanem néhány nap múlva kimenekítette őket a brazil kikötőből. A diplomáciai védelemről és arról az elhatározásáról, hogy portugál kikötőbe juttatja a brazilokat, előzetesen nem egyeztetett a riói portugál követséggel, hanem emberiességi szempontokra hivatkozva – amit egyébként a brazil kormány is elfogadott¹⁹ – maga határozott. (Ekkor még nem Lampreia, hanem Paraty grófja²⁰ vezette a Rio de Janeiró-i portugál képviselő-

tet.) További lépései nemzetközi bonyodalmakat okoztak nemcsak Brazíliával, de Argentínával és Uruguayjal is.

Március elején a lisszaboni külügy és az *Itamaraty* (vagyis a brazil külügyminisztérium) jegyzékekben, táviratokban vitatkozott egymással Saldanha da Gama és társai státusáról, további sorsáról, közben a portugálok angol, német, francia, olasz és spanyol támogatásban reménykedtek. A *Mindelo* és az *Afonso de Albuquerque* azonban olyan túlterhelt volt, hogy a helyzet, a vesztéglés egyre tarthatatlanabbá vált. Ugyanakkor az Atlanti-óceánon való átkelést ilyen feltételekkel nem lehetett vállalni. Augusto de Castilho kapitány úgy döntött, hogy a tárgyalások lezárulásáig, illetve az óceáni átkelés előkészítésének idejére a brazilokat semleges területre, az argentin főváros partjaihoz szállítja.²¹ A két hajó március 18-án ki is futott a Rio de Janeiró-i kikötőből, a brazilok nem akadályozták őket. 25-én és 26-án érkeztek a La Plata torolatába. A Buenos Aires-i hatóságok azonban nem engedték partra szállni a veszélyes utasokat. Nem politikai, hanem egészségügyi okokból. Rio de Janeirót ugyanis időről időre sárgaláz járvány sújtotta. Így az onnan érkező hajókat szokás szerint fertőtlenítették, utasaiknak pedig 14 napot a Martín García szigeten (*Isla Martín García*) lévő karanténban kellett várakozniuk, mielőtt a főváros lakóival érintkeznek. Az argentin gyakorlat nem volt egyedülálló a korszakban (1870–1920 között működött a Martín García szigeti karantén). A forgalmas nemzetközi kikötővárosokban hasonló eljárással próbálták megakadályozni a járványos betegségek terjedését. Elkülönítő állomás, úgynevezett lazarett működött például a Guanabara-ööl Nagyszigetén (*Ilha Grande*)²² és Montevideónál, a *Isla de Flores* nevű szigeten is.

Míg a portugál diplomácia üzletemberek segítségét is igénybe véve, mentesítő hajó felszereléséről gondoskodott, a *Mindelónak* és az *Afonso de Albuquerque*-nek szemet és élelmet kellett felvennie. A menekült brazil tengerészek ezt az alkalmat használták ki arra, hogy április 8–9-én az argentin felségjelzésű ellátó hajókra átszökve partra jussanak. Ez 110 embernek sikerült is, az újabb kísérletet azonban a portugál legénység megakadályozta. A kellemetlen incidensek az argentin hatóságok tudomására jutottak, és 1894 április-májusában zavart okoztak a Portugáliával való viszonyban. Ennek rendezése érdekében a portugál diplomácia bocsánatkérésre kényszerült. A hajókat azonban az argentinok felszólították, hogy vagy alávetik magukat a fertőtlenítés és karantén szabályoknak, vagy tovább állnak. Castilho kapitány ez utóbbi mellett döntött, és elindult az uruguayi partok felé.

Montevideóban már egy ideje élénk érdeklődés kísérte a két portugál hajó és brazil utasaik sorsát. Az események a Buenos Aires-iekhez nagyon hasonlóan alakultak. A hatóságok Uruguayban is előírták a kéthetes karantént, anélkül partra szállásról itt sem lehetett szó. A sietve felszerelt *Pedro III* nevű mentesítő gőzhajó közben már készen állt az óceáni átkelésre, az átszállást és a rakodást azonban ismét

¹⁵ Carlos Delgado de CARVALHO: *História diplomática do Brasil*, faksimile kiadás: Brasília, Senado Federal, 1998 [1959], 180–181.

¹⁶ 493 lázadóról ír Adelar HEINSFELD: „A ruptura diplomática Brasil-Portugal: um aspecto do americanismo do início da República brasileira”. *Associação Nacional de História – ANPUHXXIV. Simpósio Nacional de História*, 2007, snh2007.anpuh.org/resources/content/anaais/Adelar%20Heinsfeld.pdf (letöltés 2018. március 14.), 4. 518 menekült személyt említ João Júlio Gomes dos SANTOS jr.: „Um conflito diplomático entre Argentina e Portugal em torno dos brasileiros asilados em 1894: um exercício da história cruzada”. *Dimensões*, XXXV, 2015/júl–dec., 147–174, 156.

¹⁷ SANTOS jr.: i. m.

¹⁸ A tengerésztiszt néhány évvel később a luzo–brazilizmus jegyében lapot alapított, főleg az anyaországtól távol élő portugálok tájékoztatására. A *Brasil–Portugal* 1899–1914 között jelent meg, kéthetente, összesen 374 száma került az olvasók kezébe.

¹⁹ HEINSFELD: i. m. 4.

²⁰ Miguel Aleixo António do Carmo de Noronha (1850–1932) portugál arisztokrata, jogász politikus. A portugál köztársaság kikiáltása után visszavonult a diplomáciai pályától. A luzo–brazil diplomáciai

konfliktusról szóló könyve: Conde de PARATY: *Portugal e Brasil: conflito diplomático. Breves explicações do Conde de Paraty*, Lisboa, M. Gomes Editor, 1895.

²¹ Az akció történetéről bővebben ld. HEINSFELD: i. m., PARATY: i. m. és SANTOS jr.: i. m.

²² BALOGH: i. m. 95.

a vízen kellett megoldani. Eközben újabb több mint 200 brazil szökött meg, köztük maga Saldanha da Gama ellentengernagy is.²³ A többiekkel a *Pedro III* elindult a tengeri útnak körülbelül a felénél lévő megállóhely, az angol fennhatóság alatt álló atlanti-óceáni sziget, az *Ascension Island* felé. Innen a brazil utasokat az *Angola* fedélzetén utaztatták tovább Lisszabonba, hogy ott egy kaszárnnyában, lényegében fogságban várják ki a döntést a sorsukról.

A brazil kormány az Argentínában és Uruguayban lezajlott incidensek után elvesztette a türelmét. Ugyanis Castilho kapitány nem tudta megakadályozni a szökéseket, és így nem tarthatta be azt a korábbi ígértét, hogy a menekülőket csak portugál területen engedi partra szállni. Floriano Peixoto kormánya attól tartott, hogy azok, akik még dél-amerikai vizeken elhagyják a *Mindelót* és az *Afonso de Albuquerque*-ét visszaszöknek Brazília területére, és csatlakoznak a Rio Grande do Sul-i föderalista forradalomhoz, annál is inkább, mivel a montevideói tömeges szöktetési akciót a forradalommal rokonszenvező, Buenos Aires-ben élő brazil üzletemberek segítették.²⁴ A brazil sajtóban a nacionalista hang felerősödött, a nemzeti szuverenitás sérelmének, prepotens európaiak beavatkozásának értékelték a portugálok által humanitárius segítségnek tekintett akciót. Közzájön forgó feltételezés volt, hogy az európai monarchiák képviselői tudatosan állnak a restaurációs szándék mögé, mikor pártolják a lázadókat. A köztársasági Brazília nemzetközi szinten egyértelműen az USA támogatására számított.²⁵

Mindez oda vezetett, hogy 1894. május 13-án Alexandre Cassiano do Nascimento²⁶ külügyminiszter bejelentette: a Rio de Janeiró-i kormány megszakítja a diplomáciai viszonyt Portugáliával. A brazilok hazarendelték Lisszabonból követüket, José P. Costa Motát, és Paraty gróf is elhagyta Rio de Janeirót.²⁷ A két ország között a továbbiakban az USA és a britek közvetítettek, és a kapcsolat helyreállítására csak a következő évben, 1895 márciusában kerül sor, már Prudente de Morais elnöksége idején (1894–1898). Az új követek – portugál részről a romantikus költő, Tomás Ribeiro (1831–1901), brazil részről pedig Joaquim Francisco de Assis Brasil (1857–1938) – 1895 májusában nyújtották át megbízó levelüket Rio de Janeiróban illetve Lisszabonban.²⁸ (A két ország közötti diplomáciai kapcsolatot egyébként 1914. márciusától nagykövetségi szintre emelték.)²⁹

²³ SANTOS jr.: i. m. 169.

²⁴ SANTOS jr.: i. m. 168.

²⁵ A korabeli sajtó elemzését ld. HEINSFELD: i. m. *passim*.

²⁶ Nascimento (1856–1912) brazil politikus. 1893–94-ben külügyminiszter, 1894 folyamán pedig pénzügy- és az igazságügyminiszter is.

²⁷ CARVALHO: i. m. 179.

²⁸ A brazilok szintén egy tekintélyes szellemi embert, író-újságírót, tapasztalt diplomatát küldenek Portugáliába, ahol megkülönböztetett előzékenységgel fogadják Joaquim Francisco de Assis Brasilt. 1895 májusától kezdve díszelőadásokat, bankettek rendeznek a tiszteletére. Amado Luiz CERVO – José Calvet de MAGALHÃES: *Depois das Caravelas – As relações entre Portugal e o Brasil, 1808–2000*. Lisboa, Instituto Camões, 2000, 203–204.

²⁹ Paula Marques dos SANTOS: „As Relações Portugal-Brasil na primeira metade do século XX (1910–1945)”. *Repositório Científico do Instituto Politécnico de Viseu*, repositorio.ipv.pt/bitstream/10400.19/826/1/PAULA%20SANTOS.pdf (letöltés 2018. április 18.), 5.

A haditengerészet lázadása idején a brazil fővárosban a kormány politikáját támogatók, illetve általában a nacionalisták körében a portugállelles érzelmek magasra csaptak. Elterjed a hír, hogy a portugál kolónia is pénzeli a lázadást, főként monarchista színezete miatt.³⁰ Alapot adott erre, hogy a braziliai portugálok között valóban erős volt a royalisták tábora. A leghevesebb anti-luzitanisták, legtöbbjük az úgynevezett jakobinusok³¹ közé tartozott, meg voltak győződve a portugálok rosszhiszeműségéről. Brazíliában – állapítja meg Adelar Heinsfeld – a kapcsolatok megszakítása többet jelentett ekkor egy egyszerű, országok közötti diplomáciai viszálynál. Szimbolikus kifejezője volt a régivel való szakításnak és valami új melletti elkötelezettségnek. Míg Portugália a monarchia emlékét idézte, a fiatal brazil köztársaság inkább az Egyesült Államokkal azonosult, így a korábbi, európai referenciákkal szemben az 1894-es szakítás az új, az amerikanizmus felé forduló politika irányjelzője volt.³² A jakobinizmus és örökösei a későbbiekben élesen szemben álltak a luzo–brazil testvériség gondolatával és annak képviselőivel is.

Mindamellet az az ötlet, hogy a két ország politikai üldözöttjei egymásnál keressenek menedéket, a történelem során többször is fel-felbukkant. Leghíresebb eset talán a 20. század közepén történt: Humberto Delgado portugál tábornok, akinek jó oka volt feltételezni, hogy hazájában börtönbe fog kerülni, miután a salazari diktatúra idején nagy támogatói táborot mozgósítva elindult a hivatalos jelölttel szemben az 1958-as elnökválasztáson, 1959 elején a lisszaboni brazil nagykövetségen keresett politikai menedéket. Ezzel a lépésével diplomáciai válságot indított el a két ország között, ami csak azzal oldódott meg, hogy Delgado elhagyta a követség épületét és braziliai emigrációba indult.³³

Az, hogy a brazil–portugál diplomáciai kapcsolatok rendben legyenek – az esetleges súrlódások ellenére – mindig is preferencia volt mindkét ország külpolitikája számára. Bár ebben az értelemben ugyancsak kiegyensúlyozatlanság mutatkozott az amerikai fél javára. Míg Lisszabonnak a nemzetközi politikai szintén, főként gyarmatpolitikája érvényesítéséhez, rendkívül fontos volt Rio de Janeiro támogatása, addig Brazília kevésbé volt ráutalva a portugálok jóindulata. Ennek ellenére a luzo–brazil eszmeiség mégis a külpolitikát alakító szempont maradt évtizedeken keresztül, nemcsak az Ibériai-félszigeten, de az óceán túlsó partján is. Ahogy az 1969-ben kinevezett brazil külügyminiszter, Mário Gibson Barbosa (1918–2007) fogalmaz visszaemlékezéseiben, egybegyűjtve a luzo–brazil testvériség alapjául szolgáló elemeket: „Brazília helyzete mindig is sajátos volt; hagyományosan különleges kapcsolatokat ápolunk – és nyilvánvaló okokból továbbra is ápolunk kell

³⁰ HEINSFELD: i. m. 3. és Lucia Maria Paschoal GUIMARÃES: „Redemoinhos da Atlântida (1915–1920)”. *História Revista* (Goiânia), XVI, 2011/1. 133–149, 146.

³¹ A brazil politikai életben a *jakobinus* kifejezés a legradikálisabb republikánus és laicizáció párti irányzatra használatos. Ez a csoport Floriano Paixoto elnöksége idején (1891–1894) volt a legbefolyásosabb, és az államfőt támogatva az erős központi hatalom és a nacionalizmus híveként lépett fel. FAUSTO: i. m. 155.

³² HEINSFELD: i. m. 9.

³³ CERVO – MAGALHÃES: i. m. 224–227.

– Portugáliával, nemzetünk bölcsőjével, hiszen tőle örököltük az anyanyelvet, kultúrának alapjait, országunk egységes területi keretei és hozzá fűznek családi kötelékek is a bevándorlók egymást követő generációin keresztül.”³⁴

Rezümé

Tanulmányom a portugál–brazil viszony alakulásának három epizódját mutatja be az 1890-es évekből. Mindhárom epizód a két ország kapcsolatának kiegyensúlyozatlanságára utal, és jelzi, hogy az egykori anyaország és korábbi gyarmata mennyire különböző módon építette be identitásába és politikájába a másikkal való viszonyulását. A testvéri kötelék nyilvánvaló elemeit mindkét fél számon tartotta, de Brazília, a fiatal amerikai köztársaság inkább könnyen, míg Portugália a támaszt kereső, gyengülő monarchia inkább vágyakozva tekintett az Atlanti-óceán túlsó partján kínálgató együttműködési lehetőségekre.

Kulcsszavak

Brazília; Portugália; boldog békeévek; portugál–brazil viszony; identitás; diplomácia.

Abstract

Fraternal indifference and fraternal wistfulness – some issues of Brazilian-Portuguese relations in the 1890s

This essay presents three episodes in the evolution of the Portuguese-Brazilian relationship in the 1890s. All three episodes reflect imbalances in the relationship between the two countries. They indicate the different ways in which the former mother country and its former colonies negotiated their relationship with each other in terms of identity and politics. Both sides relied on fraternal bonding, but Brazil, the young American republic, was more the reluctant party, while Portugal, the weakening monarchy in need of support, was more eager to see opportunities for cooperation across the Atlantic.

Keywords

Brazil; Portugal; Belle Époque; Luso-Brazilian rapprochement; identity; diplomacy

³⁴ Idézi CERVO – MAGALHÃES: 238–239.

HORVÁTH EMŐKE

Az önkalmazás útjai Kubában, 1990–2018

A Szovjetunió és a szocialista blokk összeomlása szinte kataklizmaszerű változásokat idézett elő mindenekelőtt a kubai gazdaságban, de hatással volt a társadalom átforgalmazására is. Az adott társadalmi szerkezet a továbbiakban már nem volt fenntartható, mivel a Fidel Castro vezette kormányzat a hatékonyabb termelés és a foglalkoztatás biztosítása érdekében kénytelen volt nyitni a szövetkezeti tulajdonforma és az önkalmazás (*cuentapropismo*) irányába.

A *cuentapropismo* (az önkalmazásban álló személyek) jelensége 1993 óta létező új foglalkoztatási forma lett Kubában, amely egyfajta robbanást idézett elő, és szinte szétfeszítette a korabeli társadalmi-gazdasági kereteket, az önkalmazásban álló személyek pedig napjainkra létszámukban egyre növekvő és sokszor irigylet társadalmi csoportot képviselnek országszerte. Bár már negyedszázada átítatja a sziget szocialistának nevezett társadalmi szerkezetét az önkalmazás rendszere, átfogó szociológiai elemzések nem születtek a kérdéssel kapcsolatban, annak ellenére, hogy kubai és külföldi szerzők egyaránt foglalkoztak ezen társadalmi jelenség egyes aspektusainak és szakaszainak a vizsgálatával. A kérdés elemzéséhez felhasznált adatokat alapvetően három forrásból merítettem. Egyrészt az ENSZ keretében működő CEPAL¹ (*Comisión Económica para América Latina y el Caribe*, Latin-Amerika és a Karib térség Gazdasági Bizottsága) éves jelentéseiből, valamint a *cuentapropismo* kérdéséről is érintő felmérések (2017, 2018) eredményeiből, illetve a kubai Nemzeti Statisztikai és Információs Hivatal (*Oficina Nacional de Estadística e Información*, ONEI) adataiból.² A hivatkozott független felméréseket nem kubai intézmények készítették, ezért jó ellenpontját alkothatják a kubai hivatalos adat-

¹ A CEPAL egyike az ENSZ öt regionális intézményeinek, 1948-ban alakult meg, székhelye Santiago de Chileben található. A Bizottság célja, hogy elősegítse a térség országainak gazdasági fejlődését, ennek érdekében támogatja az országok közötti együttműködést. Az idők folyamán két újabb székhely jött létre, az egyik 1951-ben Mexikóvárosban Közép-Amerikára fókuszálva, a Karib térséget pedig az 1966-ban Trinidad y Tobago fővárosában (Port of Spain) alapított alközpont képviseli. A CEPAL tagállamai között nemcsak latin-amerikai és karibi, hanem európai országok is vannak. Elsősorban azok az európai országok képviseltetik magukat a szervezetben, melyek gyarmatosítók voltak a térségben és jelenleg is intenzív kapcsolatokat ápolnak a régióval, úgynevezett tengerentúli területeik vannak itt, pl. Franciaország, a Holland Királyság, de Németország és Olaszország is tagja a szervezetnek. Egyes karibi szigetek csak társult tagok, ezek között említhető Anguilla, amely Nagy-Britannia tengerentúli területe, vagy Aruba, amely autonóm területként Hollandia alkotmányos részét képezi. A CEPAL honlapja a következő címen érhető el: cepal.org.

² Az ONEI honlapja az alábbi címen érhető el: one.cu/PublicacionesDigitales/FichaPublicacion.asp?CodPublicacion=13&CodDireccion=3 (letöltés: 2019. június 27.)

közléseknek.³ Az első felmérés 2017. október 26. és november 15. között készült az észak-amerikai *Center for Insights in Survey Research* (CISR) közvéleménykutató intézet szakmai irányításával. Ez a kutatás kifejezetten a *cuentapropismo* jelenségére koncentrált. A másik reprezentatív felmérés 2018. június 4–11. között a *CubaData* projekt keretében amerikai és mexikói kutatók részvételével és 2287 kubai adatközlő bevonásával készült. Ebben az esetben a huszonkét kérdés közül csupán egy volt olyan, amely közvetlenül az önalkalmazás problémájára kérdezett rá, de két további kérdésre adott választ szintén bevonható az elemzés körébe. Írásomban azt vizsgálom, hogy napjainkban milyen helyzet jellemzi a *cuentapropismo* intézményét, a hatalom hogyan viszonyul hozzá, illetve a jogszabályi változások milyen további irányt szabnak e gazdasági-társadalmi jelenség számára.

A cuentapropismo megjelenése és a korai évek

A *cuentapropismo* intézménye akkor jelent meg ismét Kubában, amikor 1990-et követően, a Szovjetunió és a keleti blokk összeomlásának hatására a szigetország rendkívül nehéz gazdasági helyzetbe került, mindenekelőtt a szocialista országok anyagi támogatásainak, a szovjet olaj hirtelen elmaradásának, a Szovjetunió és a szocialista országok által működtetett Kölcsönös Gazdasági Segítségnyújtás Tanácsa (KGST) megszűnésének, a biztos piacok és a kedvező árviszonyok eltűnésének következtében. Az 1990-től kezdődő időszakot Fidel Castro a *Período Especial* névvel illette, melynek legnehezebb évei 1994-ig tartottak.⁴ Erre az időszakra az ország lakossága számára már csak távoli emléket jelentettek a kubai forradalom győzelmé előtt létező önalkalmazási formák, melyek elsősorban a szolgáltató szektorban voltak jellemzőek és a szocialista időszakban is ezen a területen éledtek leghamarabb újjá, bár nem kizárólagosan azt érintették. A súlyos gazdasági helyzet megkövetelte, hogy a kormány változtasson a jogi szabályozáson és megfelelő háttérteremtse a lakosság ellátását segítő reformintézkedések számára. Ezen indokok következtében 1993. július 26-án Fidel Castro a Moncada laktanya ellen intézett

támadás negyvenedik évfordulóján mondott beszédében hosszasan foglalkozott a gazdasági nehézségek kérdésével.⁵ Megállapítása szerint a Szovjetunió megszűnése kettős blokádnak alá vonta Kubát, mivel 1989-ben még 8 milliárd 139 millió dollárt tett ki a kubai import összege, ami egy éven belül csaknem negyedére, 2 milliárd 236 millió dollárra csökkent, mivel az import a fennálló USA embargó következtében a legnagyobb volumenben a Szovjetunióból és a szovjet blokk országaiból származott.⁶ 1989 és 1993 között a kubai hazai termelés 35%-kal, az export 79%-kal, az import 75%-kal csökkent. A szovjet olajimport 1989-ben még 13,3 millió tonnát tett ki, de 1992-re csaknem tizedére esett vissza, ugyanis ebben az évben csupán 1,8 millió tonna olaj érkezett Oroszországból (az előző évben felbomlott a Szovjetunió).⁷ A gondokat tetézte a konvertibilis valuta súlyos hiánya, amit ugyancsak a Szovjetunió megszűnése vont maga után, hiszen ettől kezdve nem lehetett rubellel fizetni. Még ebben az évben bejelentésre került, hogy több mint 100 féle magán-szektori foglalkozást engedélyez a kormány és új helyzet állt elő a dollár használatának tekintetében is, mivel a dollár tartós feketepiaci jelenléte kikényszerítette ezt a gazdasági lépést. 1993-ban hozzávetőlegesen 200 millió dollár volt forgalomban a kubai háztartások révén a fekete piacon, ugyanis a külföldön élő kubaiak rendszeresen támogatták a szigetországban maradt rokonaikat, havonta küldtek számukra dollárt, melynek segítségével az alapvető élelmiszerek megvásárlását biztosították hozzátartozóiknak a valutáért árusító, népnyelven csak *chopinnek* nevezett üzletekben (*Tiendas de Recuperación de Divisas*, TRD).⁸ A kubai kormány dekriminalizálta a dollár birtoklását és szabályozta a dollár és a kubai peso árfolyamát, ekkor 25 pesót kellett fizetni 1 amerikai dollárért.⁹

³ Az alábbi anyagokat használtam fel: *Cuentapropistas: A Survey of Cuban Entrepreneurs*. October 26 – November 25, 2017. Center for Insights in Survey Research; Ted A. HENKEN: *Entrepreneurial Activity in Cuba's Private Sector. The Changing Policy Landscape*, 2015, worldpolicy.org/wp-content/uploads/2015/12/CEF-Entrepreneurial-Fact-Sheet.pdf (Letöltve: 2019. 08. 15.); Armando CHAGUACE-DA – Elaine ACOSTA – Juan Manuel TRAK – Rodrigo SALAZAR-ELENA: *Cuba: exploring citizen opinions under the Díaz-Canel government*, cubadata.com/files/informe_en.pdf (Letöltve: 2019. 08. 15.)

⁴ A kérdéshez részletesebben lásd: Mark Q. SAWYER: *Racial Politics in Post-Revolutionary Cuba*, Cambridge, University Press, 2006, különösen 102–154; Jessica F. GIBBS: *US Policy Towards Cuba Since the Cold War*, Abingdon – New York, Routledge, 2011, különösen 27–45; *Cuba After the Cold War*, Ed. CARMELO-MESA LAGO, Pittsburgh–London, Pittsburgh University Press, 1994. A kubai gazdaság helyzetéhez: NAGY Sándor Gyula – DEXLER András: Kubai-amerikai kapcsolatok az Obama-adminisztráció alatt. *Külgügyi Szemle*, 2017. Különszám, 69–90; illetve lásd a *Külgügyi Szemle* legújabb, 2019-es Kuba-különszámát.

⁵ Discurso pronunciado por el Comandante en jefe Fidel Castro Ruz, primer secretario del Comité Central del Partido Comunista de Cuba y presidente de los Consejos de Estado y de Ministros, en la clausura del acto central por el XL aniversario del asalto a los cuarteles de Moncada y „Carlos Manuel de Céspedes”, efectuado en el teatro „Heredia”, Santiago de Cuba, cuba.cu/gobierno/discursos/1993/esp/f260793e.html. (Letöltés: 2019. június 12.) 1953. július 26-án a Castro testvérek társaikkal együtt fegyveres támadást intéztek a Santiago de Cuba városában található legnagyobb laktanyaegyüttes ellen. Bár a támadás sikertelen volt és a Castro fivérek is bebörtönözték, mégis Fidel Castro számára komoly nyilvánosságot biztosított, hogy saját védelmét ő maga látta el. Évekkel később a Moncada-ellen indított támadás dátumáról elnevezett Július 26-a Mozgalom fogta össze a Batista-rendszerrel szembeni ellenállást és vitte sikerre a fegyveres harcot a Sierra Maestrában.

⁶ Isabel HOLGADO FERNÁNDEZ: *¡No es fácil! Mujeres cubanas y la crisis revolucionaria*, Barcelona, Icaria, 2000, 32–36.

⁷ Jessica F. GIBBS: i. m. 27.

⁸ Isabel HOLGADO FERNÁNDEZ i. m. 32–36. Eredetileg a devizaboltok nem a kubai lakosság igényeit kívánták kielégíteni, hanem a diplomaták, a Kubában élő külföldiek, a turisták és a kubai párt- és kormányelit számára kínáltak árucikkeket.

⁹ Joseph L. SCARPACI, Jr.: „The Emerging Food and Paladar Market in Havana”. November 30, 1995 ascecube.org/asce_proceedings/the-emerging-food-and-paladar-market-in-havana/#return-note-7231-2. (Letöltés: 2019. június 20.). A dollár kérdéséhez lásd: Giles TREMLETT: „Cuba ends affair with American dollar”. *The Guardian*, 27 Oct 2004, theguardian.com/world/2004/oct/27/cuba.giles-tremlett. (Letöltés: 2019. július 7.)

A jogszabályok változásával 1994-re már jelentős átrendeződés következett be az ágazatok szerinti foglalkoztatásban. Az állami szektorban alkalmazottak száma 24,6 %-kal csökkent, a magánszektorban dolgozók száma pedig ötszörösére növekedett (1. ábra). A hivatalos jelentések szerint 1996-ban a *cuentapropisták* száma 150.000 fő körül mozgott, ez az adat a korabeli teljes munkaerőnek nem egészen 2 %-át tette ki (2. ábra).¹⁰

1. ábra. Ágazatok szerinti foglalkoztatási struktúra (százalékban)¹¹

Ágazatok	1988	1994
Állami	94, 4	69, 8
Vegyes	–	0, 6
Szövetkezeti	1, 4	7, 8
Magán (városi és falusi)	4, 2	21, 8*

A másik figyelemreméltó jelenség a szövetkezeti tulajdonformának az előretörése, ami kicsivel több mint ötszörösére nőtt a Szovjetunió összeomlását megelőző évekhez viszonyítva. Kezdetben csak a mezőgazdasági tevékenység folytatására alakulhattak szövetkezetek. 1993 szeptemberében megalakult a UBPC (*Unidades Básicas de Producción Cooperativa*, Alapvető Szövetkezeti Termelőegységek) rendszere,¹² és ez a reform lehetővé tette, hogy a rendkívül súlyos ellátási nehézségeken valamelyest úrrá legyen a kormányzat. A törvény kimondta, hogy a szövetkezeti termelőegységek olyan jogi személyek, melyek meghatározatlan ideig rendelkeznek a föld haszonélvezetével, tulajdonosai a megtermelt javaknak, terményeiket egy társaságon keresztül, vagy annak döntése szerint értékesítik az állam számára. A fél hektárnál kisebb, félreeső helyen lévő, szövetkezeti művelésre alkalmatlan földterületeket pedig nyugdíjasok vagy a rendszeres mezőgazdasági tevékenységre valamilyen okból alkalmatlan személyek számára családi művelésbe adták saját ellátásuk biztosítása érdekében.¹³ A Barcelonai Egyetem antropológusának, Isabel Holgado Fernándeznek kubai háziasszonyokkal készített interjúiból kiderül, hogy

¹⁰ Joseph SCARPACI – Ted. A. HENKEN – Archibald R. M. RITTER: „Two decades of re-aligning mundane entrepreneurship in Cuba. Dos décadas de realineación del emprendimiento cotidiano en Cuba.” *Economía, Sociedad y Territorio*, v. ol. xv i, núm. 51, 2016, 375–402, itt 379.

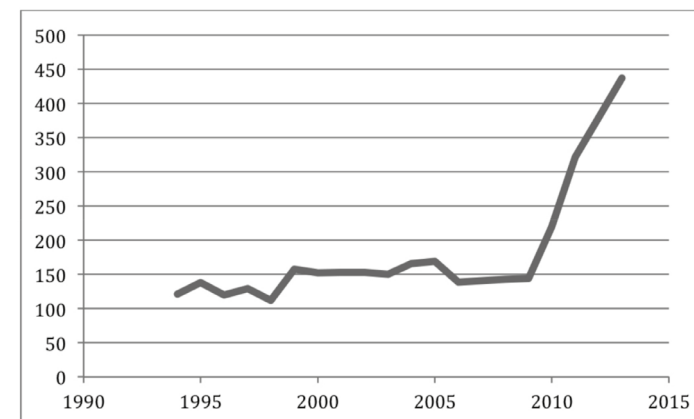
¹¹ A számadatok tükrözik a hivatalosan nem nyilvántartott független munkavállalók becsült adatait is. Forrás: Mayra ESPINA – Lilia NÚÑEZ MORENO – Lucy MARTIN et al. „Impactos socioestructurales del reajuste económico”, informe de investigación, CIPS, 1995. Idézi: Lilia NÚÑEZ MORENO: „Más allá del cuentapropismo en Cuba.” *Temas*, no. 11, julio-septiembre, 1997, 41–50. 42.

¹² Az Államtanács (*Consejo de Estado*) 1993. szept. 20-án adta ki a törvényt: Ley No. 142. A téma részletes szakirodalmát adja: Niurka PÉREZ ROJAS – Dayma ECHEVARRÍA LEÓN: „Las Unidades Básicas de Producción Cooperativas Cubanas (1993–2003). Análisis para un debate”. In: *La construcción de la democracia en el campo latinoamericano*, ed.: Hubert C. de GRAMMONT, Buenos Aires, Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales, CLACSO, 2006, 243–259.

¹³ Ley 142, art. 2. és Disposición especial

a falusi termelők által közvetlenül vagy közvetítők útján értékesített mezőgazdasági termékei 1994-ben jelentek meg a piacon és ettől kezdve, aki meg tudta fizetni a magas árakat, az tudott zöldség- és gyümölcsfélét, illetve húsárut vásárolni a piacon.¹⁴ Az áruk megjelenése együtt járt a fogyasztás 24 %-os növekedésével, ezt az arányt elsősorban a szabadáras piaci termékek megjelenésével érte el az állam.¹⁵

2. ábra. Önalkalmazásban állók Kubában, 1994–2013

Forrás: Oficina Nacional de Estadística, Havana. (A táblázatot közli: SCARPACI – HENKEN – RITTER: i. m. 379.)

A szocialista gazdasági és társadalmi berendezkedés Kubában is biztosítani kívánta a munkavállalók teljes foglalkoztatását, azonban ezen cél megvalósításának szándéka miatt olyan terheket vett magára az állam, melyek nem voltak tovább fenntarthatók. A Szovjetunió és a szovjet blokk összeomlása következtében a kubai ipari létesítmények 80%-át be kellett zárni a nyersanyagok, az üzemanyag és a pótalkatrészek hiánya következtében, gyakorlatilag minden ágazatra, így a cukoriparra is, jellemző volt az erőteljes visszaesés. A kedvezőtlen irányú gazdasági változások egyik következménye a munkaerő-kereslet csökkenése lett. A problémát még tetézte az afrikai szolgálatból hazatért katonák és a Szovjetunióból visszaérkezett kubaiak több tízezres tömege is.¹⁶ A nehézségek ellenére a kormánynak sikerült elérnie, hogy 1990–1991 között valamelyest emelkedett a foglalkoztatottak száma, mivel az állami vállalatok számára támogatást biztosítottak veszteségeik ellensúlyozására. A teljes foglalkoztatáshoz való ragaszkodás, illetve a belső munkahiány azonban más problémákat vetett fel: a munkafegyelem lazulását, a munkaerő „kapun belüli” munkanélküliségét. A termelőkenység 31%-kal csökkent az 1989–1993 közötti

¹⁴ Isabel HOLGADO FERNÁNDEZ: i. m. 33.

¹⁵ Angela Ferriol MURUAGA: „Política social cubana: situación y transformaciones”. *Temas*, no. 11, 88–98, julio-septiembre, 1997. 93.

¹⁶ Carmelo MESA-LAGO: „El desempleo en Cuba: de oculto a visible”, *Espacio Laical*, 4/2010, 59–66, itt 59.

időszakban.¹⁷ A történeteket jól tükrözi a 3. ábra, a kormányzati próbálkozások a látható munkanélküliséget 7,9%-ról képesek voltak 6,2%-ra visszaszorítani, azonban a rejtett munkanélküliség ugyanebben a periódusban 7,9%-ról 34%-ra emelkedett, azaz több mint négyszeresére növekedett.¹⁸ A látható munkanélküliség mutatói 1996-ban kezdtek el javulni és 2008-ig töretlenül csökkenő tendenciát tükröztek, erre az évre látványos, majd 2009-től ismét fokozatos emelkedés következett be a munkanélküliek számában. Az említett évtől kezdődő növekvő létszám azonban korántsem jelentett olyan nagy kiugrást, mint ahogy az az 1990–1995 közötti években megfigyelhető volt.

3. ábra. A kubai munkanélküliség (látható és rejtett) adatai az 1957 és 2009 közötti időszakban

Év	Látható	Év	Látható	Rejtett	Teljes	Év	Látható
1957	16.4	1989	7.9	7.9	15.8	1999	6.3
1959	13.6	1990	7.3	10.3	17.6	2000	5.4
1960	11.8	1991	7.7	19.0	26.7	2001	4.1
1963	8.1	1992	6.1	24.2	30.3	2002	3.3
1965	6.5	1993	6.2	34.0	40.2	2003	2.3
1970	1.3	1994	6.7	32.5	39.2	2004	1.9
1975	4.5	1995	7.9	32.1	40.0	2005	1.9
1979	5.4	1996	7.6	26.6	34.2	2006	1.9
1981	5.5	1997	7.0	25.7	32.7	2007	1.8
1988	6.0	1998	6.6	25.1	31.7	2008	1.6
						2009	1.7

Forrás: Carmelo MESA-LAGO: „El desempleo en Cuba: de oculto a visible”, *Espacio Laical*, 4/2010, 59–66, itt 60.

A cuentapropista-rendszer kibontakozása: 2010–2018

2010-ben alapvető változások következtek be az immár Raúl Castro vezette Kubában. Ez év szeptemberében bejelentette, hogy a következő év januárjától 500.000 alkalmazottól kénytelen megválni az állam, de Raúl Castro megígérte, hogy „A Forradalom senkit sem hagy védelem nélkül, harcol annak érdekében, hogy minden kubai számára megfelelő feltételeket teremtsen a tisztességes munkahelyhez jutáshoz, de ez nem jelenti azt, hogy az Állam magára vállalná bárkinek is az elhelyezését több állásajánlat révén.”¹⁹ A helyzet megoldását abban látta a kormány,

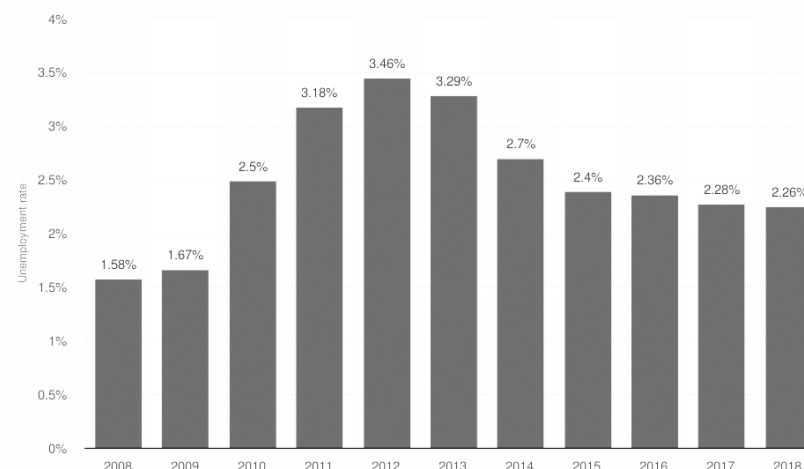
¹⁷ MESA-LAGO: i. m. 60.

¹⁸ Ángela Ferriol MURUAGA: „Apertura externa y mercado laboral: Cuba 1989–1997” (La Habana: INIE), nodo50.org/cubasigloXXI/economia/ferriol1_280201.htm.

¹⁹ Idézi: MESA-LAGO: i. m. 61.

hogy áttérrel a munkanélkülieket az önalkalmazásban állók csoportjába, azaz a munkanélkülivé vált volt állami alkalmazottak tömegét a magánszektor szívtá fel, segítve ezzel a társadalmi feszültségek kanalizálását. A számok szintjén ez azt jelentette, hogy 465.000 munkahelyet kívántak a magánszektorban létrehozni, ebből 250.000 fő önalkalmazásban dolgozik majd, 215.000-en pedig egyéb tevékenységet fognak folytatni a magánszektorban.²⁰ Utóbbiak mint fizetett magánalkalmazottak a kistermelők vagy a *cuentapropistas* számára végeztek munkát. 2009-ben összesen 591.300-an dolgoztak a magánszektorban és ebből 143.000 fő, vagyis a munkavállalók 11,4%-a volt *cuentapropista*.²¹ Tehát a 2010. esztendő egyértelműen cezúráként értelmezhető a *cuentapropismo* történetében, hiszen az önalkalmazásban állók (jelen esetben többségük kényszervállalkozó) száma egyetlen korábbi évben sem mutatott ilyen nagy növekedést. A World Bank által publikált adatok alapján összeállított táblázat (4. ábra) segítségével jól nyomon követhető, hogy a 2010–2012 közötti három évben a folytonosan, de lassan növekvő látható munkanélküliségi mutatók kiugró adatokat produkáltak, majd 2013-tól csökkenés, 2015-től pedig gyakorlatilag stagnálás tapasztalható a látható munkanélküliség területén.

4. ábra. A kubai munkanélküliség adatai a 2008 és 2018 közötti időszakban

A World Bank alapján (data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.NE.ZS?locations=CU) közli: hstatista.com/statistics/388644/unemployment-rate-in-cuba/ (letöltve: 2019. 08. 15.), International Labour Organization, ILOSTAT database. Az adatok lekérése 2019 áprilisában történt.

Az önalkalmazás gyakorlatának elterjedése eleinte a mezőgazdaságra volt jellemző. Ezt a helyzetet segítette elő a 2008-ban kiadott 259. számú törvény (*Ley No. 259*), amely szerint a művelés alatt nem álló, állami tulajdonban lévő földterületeket használatba vehették természetes és jogi személyek egyaránt az élelmiszertermelés

²⁰ *Información sobre el reordenamiento de la fuerza de trabajo*. 2010, La Habana.

²¹ MESA-LAGO: i. m. 64.

növelése és az élelmiszerek importjának csökkentése céljából. A természetes személyek 10 éves időtartamra juthattak hozzá a földhasználat lehetőségéhez, a jogi személyek esetében 25 évre növekedett ez az időszak, és mindkét esetben további hosszabbításra van lehetőség. A jogi szabályozás a földhasználat harmadik személy számára történő átruházását, illetve elidegenítését nem engedélyezte.²² A 2010-es nagy elbocsájtási hullámot követő évben már 1.387.936 hektárnyi terület került a mezőgazdasági munkát egyéni művelésben végző parasztok kezébe és erre az időszakra az állattenyésztés nagyobb részben (59,9%) a magántermelőkhez kötődött. A növénytermesztésben a rizstermelés 8,6%-át, a cukornád termelésének 3,1%-át, a kávé termelésnek 2,3%-át, a gyümölcs és dohánytermesztésnek 2%-át szintén a magántermelők állították elő.²³

Az állami szektorból kikerült munkavállalókat azzal is segítette az állam, hogy kisebb kölcsönöket vehettek fel vállalkozásaik elindítására.²⁴ A cezúrát jelentő 2010. esztendő előtti évben a foglalkoztatási struktúrában az önkalkalmazásban állók mindössze 2,7%-át tették ki, 84,1% állami alkalmazásban állt, 4,5% mezőgazdasági szövetkezetben dolgozott, 8,7% egyéb munkát végzett, többek között önálló kisgazdaként a mezőgazdasági magánszektorban dolgozott.²⁵ A CEPAL által közre adott adatok szerint 2010 októberében 157.300 önkalkalmazásban álló személyt tartottak nyilván Kubában és ebben az évben 178 szakma gyakorlását engedélyezték számukra.²⁶ A következő évben ugrásszerűen megnőtt, gyakorlatilag a duplájára emelkedett az önkalkalmazásban állók aránya, 2011-ben már 392.000 engedéllyel rendelkező személyről beszélhetünk, vagyis egy év alatt 37,5%-kal nőtt a számuk. A drasztikus politikai intézkedést követő évben (2012) megtorpant a létszámbeli növekedés, stagnált a számuk (394.000), majd ezt követően folyamatos növekedéssel kell számolni. A legutolsó adat az önkalkalmazásban állók számáról a kubai Nemzeti Statisztikai és Információs Hivataltól származik, eszerint 2018-ban 580.800 önkalkalmazásban álló személyt tartottak nyilván, összesen pedig 1.415.700 fő dolgozott ebben az évben a magánszektorban.²⁷ A Munka és Társadalombiztosítási Minisztérium (*Ministerio de Trabajo y Seguridad Social*) nyilvántartása szerint 2019 májusára az engedéllyel önkalkalmazásban állók száma 605.000 főre emelkedett, ami azt jelenti, hogy a női munkaerőnek a 35 %-a, a fiatal munkavállalóknak a 32%-a önkalkalmazásban dolgozik.²⁸

²² Ley No. 259. *Gaceta Oficial de la República de Cuba*. Ministerio de Justicia. No. 24, 93–95. (11 de julio de 2008, La Habana)

²³ CEPAL, *Informe Macroeconómico*, 2011–2012, Cuba, 2.

²⁴ *Granma Internacional*, 2010.

²⁵ Lásd MESA-LAGO: i. m. 63.

²⁶ *Cuentapropistas: A Survey of Cuban Entrepreneurs*. October 26 – November 25, 2017. Center for Insights in Survey Research.

²⁷ *Panorama Económico Social. Cuba 2018*. Edición Julio 2019. Oficina Nacional de Estadística e Información. La Habana, 2019. 29.

²⁸ cibercuba.com/noticias/2019-07-09-UI-e129488-s27061-son-605-mil-cuentapropistas-registrados-cuba%20.

Bár a kormány 2017-re a *cuentapropistas* számára már 207 szakma gyakorlását tette lehetővé, a *Center for Insights in Survey Research* reprezentatív felmérése is jól tükrözi, hogy az önkalkalmazásban állók tevékenysége legnagyobb mértékben (62%) öt terület között oszlik meg: lakáskiadás (14%), művészeti tevékenység (13%), taxizás (12%), *paladarok* (kis éttermek) működtetése (12%) és kézműves termékek árusítása (11%). A fennmaradó 38% közé sorolható többek között a személyi szolgáltatások (kozmetika, fodrászat, masszázs stb.) köre, az építőipari, a mezőgazdasági tevékenység (2%) vagy a régiség- és könyvkereskedelem is (3%). Az mindenképpen meglepőnek mondható, hogy az utóbbi tevékenység népszerűségében, ha kis mértékben is, de megelőzi a mezőgazdasági munkát, igaz sokkal könnyebb feladatnak tűnik régiségekkel kereskedni, mint a nehéz kubai klimatikus viszonyok közepette a földeken dolgozni vagy állattenyésztéssel foglalkozni.

A *Center for Insights in Survey Research* kutatása azt mutatja, hogy a megkérdezettek több mint háromnegyede (85%) 0-4 fő közötti alkalmazottal rendelkezik, az egyedül dolgozók aránya a legmagasabb (31%), de rögtön a nyomában ott vannak az egy alkalmazottat foglalkoztatók (30%), a 2-4 főt alkalmazók száma kicsit lemaradva (24%) a harmadik helyen áll. Bár szignifikánsan kisebb csoportot képviselve (10%), de jelen vannak azok a *cuentapropistas* is a társadalomban, akik 5–8 fő közötti létszámban foglalkoztatnak alkalmazottakat vállalkozásuk működtetéséhez. Ez az adatsor világítja meg leginkább, hogy az önkalkalmazásban dolgozók 945.800 fős csoportja (az engedéllyel és engedély nélkül működők együttes száma) ellenére miért dolgozhat 1.415.700 fő a magánszférában.²⁹

Tovább finomítja ismereteinket a felmérésnek az a kérdése, hogy a *cuentapropista* státusz jelenti-e a meginterjúvált személy alkalmazásának egyetlen formáját. A válaszadók több mint háromnegyede (84%) csak mikrovállalkozásból él. Az adatsor alapján ismeretes, hogy 63% számára egyetlen bevételi forrás a jelenlegi státusza, 21% azonban egy másik *cuentapropista* munkával is rendelkezik. 10% pedig az állami szektorban végzett munkája mellett foglalkozik *cuentapropista* tevékenységgel.

Margarita González Fernández, a Munkaügyi és Társadalombiztosítási miniszter bejelentése szerint 2018 októberében a hivatalosan regisztrált *cuentapropistas* száma 588.000 főt tett ki, azonban csaknem ugyanekkora azoknak a száma, akik mindenféle hivatalos engedély nélkül végzik tevékenységüket önkalkalmazás formájában. Ez utóbbi jelenséggel kapcsolatban 2015-ben Ted A. Henken amerikai szociológustól származnak adatsorok, akinek kutatásai szerint az adott évben 505.000 engedéllyel rendelkező *cuentapropista* dolgozott Kubában. Rajtuk kívül, a Brookings Intézet (*Brookings Institute*) kutatásaira támaszkodva, több mint 606.000 főre becsüli az engedéllyel nem rendelkező *cuentapropistas* számát, összesen tehát jóval több mint egymillió önkalkalmazásban álló munkaerő dolgozott Kubában az említett évben.³⁰ Nincs okunk feltételezni, hogy a következő években komoly ja-

²⁹ *Panorama Económico Social. Cuba 2018*. Edición Julio 2019. Oficina Nacional de Estadística e Información. La Habana, 2019. 29.

³⁰ Ted A. HENKEN: Entrepreneurial Activity in Cuba's Private Sector. The Changing Policy Landscape,

ulás következett volna be az adminisztrációs és pénzügyi fegyelem tekintetében és biztosan nem járunk távol az igazságtól, ha a korábbi évek tapasztalata alapján közel hétszáz ezer főre becsüljük a 2018-ban engedély nélkül dolgozó önalkalmazottak számát.

A turizmus és a cuentapropismo

Két okból is érdemes a turizmus kérdését röviden kiemelni vizsgálódásainkon belül. Egyrészt, mivel az önalkalmazásban állók legnagyobb mértékben a turizmushoz kapcsolódóan végzik szolgáltató tevékenységüket (szállás, étterem, taxi, souvenir, idegenvezetés stb.), másrészt, mert Kuba gazdasági megerősödésének egyik záloga ebben a gazdasági ágazatban keresendő. Ezt a tényt mára az állam is tudomásul vette, éppen ezért a 2030-ig szóló fejlesztési terv több mint duplájára, 15 millió főre kívánja növelni az országba látogató turisták számát úgy, hogy 5 millió látogatót az országban megálló *cruise* hajókról szándékoznak fogadni, a rendelkezésre álló szállások számát pedig duplájára, 50.000 ágyról 100.000 ágyra akarják növelni. A kitűzött célt segíti elő az önalkalmazásban állók kezén lévő 2000 magánétterem és hozzávetőlegesen 22.000 kiadó szoba is.³¹ A Kubába irányuló, évről évre növekvő turizmus fejlődését Kanada mellett a legnagyobb mértékben az USA-ból érkező turisták száma befolyásolja. Az Obama adminisztráció még 2016 márciusában engedélyezte a rendszeres kereskedelmi célú légitársaságok és *cruise* hajótársaságok indítását az Amerikai Egyesült Államokból a szigetországba és ezek a változások kedvező hatással voltak a kubai turizmus fejlődésére: csak 2017-ben 619.000 amerikai turista látogatott Kubába.³² A Kubába irányuló turizmus növekedése töretlenül bizonyult, a *Ministerio de Turismo* adatai szerint 2018-ban is: az Észak-Amerikai Egyesült Államokból érkezők (kubai és nem kubai származásúak együttesen) száma ebben az évben 1.121.108 fő volt (5. ábra). 2019 első négy hónapjában pedig 93,5 %-kal több amerikai turista érkezett Kubába, mint 2018 hasonló időszakában.³³

A turizmus szárnyalása azonban nem jár együtt a magánvállalkozói réteg számának ugrásszerű növekedésével, ugyanis 2017-ben a kubai vezetés váratlanul felfüggesztette új éttermek és *bed-and-breakfast* szálláshelyek engedélyeinek a kiadását. A hivatalos magyarázat szerint az adócsalás és a vagyonfelhalmozás megfékezésé-

2015 november worldpolicy.org/wp-content/uploads/2015/12/CEF-Entrepreneurial-Fact-Sheet.pdf (letöltés: 2019. július 20.)

³¹ Mimi WHITEFIELD: „Cuba reins in entrepreneurs who take free enterprise too far”. *Miami Herald*, 2017. július 31, miamiherald.com/news/nation-world/world/americas/cuba/article164537447.html. (Letöltés: 2019. július 22.)

³² Sergio BUSTOS: „Rubio, Diaz-Balart want Trump to charge Cuba's Castro for '96 shootdown of planes”. *Politico Florida*, 2018. május 22, politico.com/states/florida/story/2018/05/22/rubio-diaz-balart-want-trump-to-charge-cubas-castro-for-96-shootdown-of-planes-433300. (Letöltés: 2019. július 25.)

³³ „Number of Tourists to Cuba Almost Doubles”, *havana-live.com/number-of-us-tourists-to-cuba-almost-doubles/* (Letöltés: 2019. augusztus 2.)

re vezetett be a kormány 2018 decemberében újabb intézkedéseket. Bár elismerték a kisvállalkozások szükségességét, de az állami tulajdon túlsúlya felett éberen őrködik a hatalom, éppen ezért inkább a kisvállalkozások szigorúbb ellenőrzését kívánták megvalósítani. Az új intézkedések következtében a kubai vállalkozóknak minden ügyletet az állami bankokban kezelt számlákon keresztül kell lebonyolítaniuk. A magas jövedelmet biztosító vállalkozásokra új adókat vetettek ki és azok, akik barátaik vagy rokonaik nevére jegyeztették be vállalkozásaikat, arra számíthatnak, hogy véglegesen megfosztják őket a hivatalos engedélyüktől.³⁴ Összességében húsz területen hozott változtatást a kormány a 2018. december 7-ig érvényben lévő szabályokhoz képest. Az étel és ital szolgáltatást egy általános gasztronómiai szolgáltatást lehetővé tevő engedély biztosította, az új szabályozás azonban ketté választotta a korábbi egyetlen engedélyt és külön kategóriaként kezeli a bárakat és szórakozóhelyeket, illetve az éttermeket. A szigorítás ugyanakkor lehetővé teszi, hogy az éttermek átlépjen a maximum 50 fő kiszolgálását előíró limitet, most már csupán az éttermi szolgáltatást biztosító helyszín mérete képez határt a befogadható létszám tekintetében. Az újonnan kiállított engedélyek csak egyfajta tevékenység folytatására érvényesek, ami visszalépést jelent a korábbi időszakhoz képest. Bejelentették, hogy nem adnak ki engedélyeket a mezőgazdasági termékek nagy- és kiskereskedői számára, a rekreációs felszerelések üzemeltetőinek, mivel e szolgáltatások sok esetben bűncselekményekkel voltak kapcsolatba hozhatók. A rendelet hatálybalépését követően az engedélyekben részesülőknek 90 nap áll rendelkezésére, hogy az új jogszabályoknak megfelelően működtessék vállalkozásaikat. Az állam minden formában biztosítani kívánja az új jogi szabályozás megismerését a *cuentapropista* réteg számára, ezért az interneten hozzáférhetővé teszi a szabályozást tartalmazó közlőnyt (*Gaceta Oficial*), de az újságíróknál is megvásárolható a kiadvány és arról is gondoskodnak, hogy minden engedéllyel rendelkező, önalkalmazásban álló személyhez ingyen jussanak el az információk. Marta Feitó, munka- és társadalombiztosítási miniszterhelyettes kifejtette a változásokat bejelentő sajtótájékoztatón, hogy az állam tovább kívánja fejleszteni az önfoglalkoztatást, különösen azért, mert az egyéb előnyök mellett a termékek és a szolgáltatások minőségét javította, valamint azért, mert az alkalmazási viszonyok átrendeződését megkönnyítette.³⁵

Az említett rendelkezések jól megmutatják, hogy Raul Castro és Diaz-Canel rendkívül óvatos a magánszektor növekedésének kérdése tekintetében, korlátozására annak érdekében került sor, hogy megakadályozzák a magánvagyon koncentrációját és megóvják a társadalomszerkezet gyors átalakulását.

³⁴ Michael WEISSENSTEIN – Andrea RODRÍGUEZ: „Cuba Lifting Freeze on New Private Tourism Businesses”. *City News*, 2018. július 10. citynews1130.com/2018/07/10/cuba-unfreezing-growth-of-private-tourism-businesses/ (Letöltés: 2019. augusztus 5.)

³⁵ „Cuba publishes new self-employment regulations”. *Progreso Weekly*, 2018. július 16., progresowebly.us/cuba-publishes-new-self-employment-regulations/ (Letöltés: 2019. augusztus 5.)

5. ábra. A Kubába érkezett turisták száma (származási helyük alapján)

Visitor arrivals in Cuba, 2018 (by origin)		
Origin	Total	% Difference 2017-2018
Canada	1,109,630	-2.6
United States (non-Cuban)	638,365	+3.0
Cubans living abroad	600,049	+15.95
from United States	521,059	+20.45
from other countries	78,990	-6.7
Germany	208,506	-14.3
France	197,521	-5.7
United Kingdom	189,963	-7.6
Italy	177,852	-22.0
Mexico	171,945	+21.1
Spain	167,969	-1.0
Russia	137,440	+29.7
Argentina	97,484	-2.1
China	49,944	+8.8
Chile	49,889	+12.9
Netherlands	47,614	-9.4
Colombia	45,966	+11.7
Brazil	41,088	+15.3

From Ministry of Tourism of the Republic of Cuba (MINTUR); ONE; and Cuba Standard
Forrás: cubatrade.org/blog/2019/2/7/cuba-reports-2018-visitor-statistics

Összegzés

Az eddigiek alapján összességében megállapítható, hogy a *cuentapropista* egy olyan önkalkalmazásban álló személy, aki alapvetően a középfokú vagy egyetemi végzettséggel rendelkező fehér kubaiak köréből kerül ki legnagyobb létszámban. A Szovjetunió összeomlását követő nehéz gazdasági helyzet kényszerítette ki Kubában az önkalkalmazási forma hivatalos engedélyezését, az állami intézményekből, gyárakból történő nagy létszámú elbocsátások következtében. A hatalom oldaláról nem kis erőfeszítéssel járt a munkavállalói szektorban egy ilyen réteg megjelenése, mivel az egyenlőség elvén alapuló szocialista társadalom fogalmába sem személyesen Fidel Castro, sem a kubai pártvezetés számára nem fért bele annak a mikrovállalkozónak az alakja, aki a piacon az állam vezető keze nélkül, saját maga boldogul. A politikai bizonytalanságnak köszönhető, hogy csak rendkívül óvatosan, túlszabályozott formában engedélyezték az első *cuentapropisták* tevékenységét 1993-ban, mára létszámuk azonban elérte a munkaerő 13%-át. Hogy elejét vegye a kormányzat ezen réteg gyors meggazdagodásának, a társadalomszerkezet erős errodálásának, rendkívül magas adókkal sújtotta őket. A *cuentapropisták* jövedelemadója 1998–2008 között 41%-ról 45%-ra emelkedett, majd három éven belül elérte a 47%-t, azaz tulajdonképpen jövedelmüknek csaknem a felét lefőlözte az állam. A magas adóterhek ellenére a *cuentapropista* réteg átlagkeresete az állami fizetések átlagának közel háromszorosa, ezért nem tekinthető üres szófordulatnak az a megállapítás, hogy irigyelt társadalmi csoportot

képviselnek országszerte.³⁶ Úgy gondolom, a számok tükrében nem tekinthető véletlennek, hogy 2019-ben fizetésemelést jelentett be és hajtott végre a kubai kormány a költségvetési szektorban és a nyugdíjak területén.³⁷ Mindenáron szeretnék elkerülni a társadalom szétszakadását, a jövedelemeloszlás egyenlőtlenségének nagyobb mértékét. Ugyanakkor az is nyilvánvaló a politika számára, hogy az önkalkalmazási forma megkerülhetetlen, hiszen a rendkívül nehéz gazdasági helyzetben az önkalkalmazásban állók jelentették a kiutat az esetleges társadalmi feszültségek levezetésére.

Rezümé

A tanulmány a Kubában 1993 óta ismét felbukkanó *cuentapropismo*, azaz az önkalkalmazás jelenségével foglalkozik, és azt kívánja vizsgálni, hogy napjainkban milyen helyzet jellemzi a *cuentapropismo* intézményét, a hatalom hogyan viszonyul hozzá, illetve a jogszabályi változások milyen további irányt szabnak e gazdasági-társadalmi jelenség számára. A munka három forrásbázis adataira támaszkodik. Egyrészt az ENSZ keretében működő CEPAL (*Comisión Económica para América Latina y el Caribe*, Latin-Amerika és a Karib térség Gazdasági Bizottsága) éves jelentéseire, valamint a *cuentapropismo* kérdését is érintő felmérések (2017, 2018) eredményeire, illetve a kubai Nemzeti Statisztikai és Információs Hivatal (Oficina Nacional de Estadística e Información, ONEI) adataira. A hivatkozott független felméréseket nem kubai intézmények készítették, ezért jó ellenpontját alkothatják a kubai hivatalos adatközléseknek.

Kulcsszavak

Kuba, *cuentapropismo*, Fidel Castro, Raúl Castro, önkalkalmazás, szocialista társadalom

Abstract

Self-employment in Cuba 1990–2018

The study examines a growing group of self-employed workers, cuentopropistas emerging in Cuba, from the beginning until 2018. The analysis is based on three groups of sources: the annual reports of CEPAL (Comisión Económica para América Latina y el Caribe, Economic Commission for Latin America and the Caribbean) and the results of surveys on the issue

³⁶ Carmelo MESA-LAGO: Sistemas de protección social en América Latina y el Caribe: Cuba. CEPAL, Santiago de Chile, 2012. 17. A szerző 2,8 szorosára becsülte ezt az arányt.

³⁷ cubadebate.cu/noticias/2019/06/27/gobierno-cubano-aprueba-incremento-salarial-y-medidas-para-impulsar-la-economia/#.XXUrEjYzbIW

of cuentapropismo (2017, 2018) and the datas of the National Bureau of Statistics and Information of Cuba (Oficina Nacional de Estadística e Información, ONEI).

Keywords

Cuba, unemployment, cuentapropismo, Fidel Castro, Raúl Castro, self-employment, socialist society

ANNA BARTNIK

The Future of Hispanics Under Donald Trump's Immigration Policy – a Debate Based on the First Years of the Presidency

Since the second half of the XX century, American immigration policy has been strongly affected by the flow of Latin American immigrants. The Hart-Cellar Act (the Immigration and Nationality Act), enacted in 1965, prioritized family reunification. For many Hispanic immigrants already present in the USA, it meant that they were granted an opportunity to bring their numerous relatives to live on American soil with them. Apart from the immigration law, there were many reasons that made Latin Americans dream about entering the United States. To paraphrasing Ravenstein's theory, they were both "pulled" and "pushed" to migrate. A simple comparison of the economies of sending countries and the USA shows the existence of deep disparities. The opportunities offered by the American economy acted as a strong factor encouraging people to move northward. On the other hand, crime and lack of public security pushed Latin Americans to look for a better and safer place to live. Since the 70's, the number of Hispanic immigrants entering the USA has been steadily and inexorably growing. Today, there are an estimated 58 million Hispanics living in the USA, accounting for 18% of the nation's population. 34,4% of Hispanics are immigrants. Hispanics of Mexican origin accounted for 63,3% (36 million) of the nation's Hispanic population in 2015, by far the largest share of any origin group. Salvadorans, Cubans, Dominicans, Guatemalans and Colombians all have populations of more than 1 million, and each of these groups has also seen its population increase over the past decade.¹ Keeping in mind this large number of people of Latin American origin residing in the USA, it is important to also remember the large number of unauthorized immigrants. Estimates say there were 11 million unauthorized immigrants in the U.S. in 2015, representing 3.4% of the total U.S. population. The number of unauthorized immigrants from nations other than Mexico has grown, mainly because of the increasing number of Central Americans entering the USA without authorization.² Hispanics are an important part of American society and a challenge to state policies. Their presence is felt in many aspects of all citizens' lives. Non-Hispanics have to deal with neighbors celebrating different holidays, employees who do not speak English, or friends

¹ Antonio FLORES: 'How the U.S. Hispanic population is changing,' Pew Research Center, September 18, 2017, pewrsr.ch/2w4OfPs [Downloaded: March 13, 2018]

² Jens Manuel KROGSTAD – Jeffrey S. PASSEL – D'Vera COHN: '5 facts about illegal immigration in the U.S.,' Pew Research Center, April 27, 2017, pewrsr.ch/2oWlM93 [Downloaded March 13, 2018]

living in fear of deportation. On the other hand, the state has to face the problem of effective control over foreigners staying in the country. National security has become extremely important since the 9/11 terrorist attack. Since then, American immigration policy is considered an integral part of the national security strategy. Given the above-mentioned facts, it is obvious that Hispanics are an important part of American immigration policy. They are not only foreigners staying illegally in the USA; many of them are also voters. It is believed that Hispanics' electoral power will be growing in the future. So far, it has not been fully exercised because many eligible Latinos have never registered to vote. During the presidential campaign in 2016, Donald Trump did not gain a significant number of Hispanic votes. He is a well-known critic of uncontrolled immigration. First as a candidate and then as a president, he has favored a hard-line immigration policy. His first immigration decisions brought conflicts and tension. Some were discussed in the courts, such as "the Muslim travel ban".

This article discusses changes introduced in American immigration policy by President Donald Trump. There were two important research questions: first, how will the situation of different Latin American immigrant groups change, and second, what parts of contemporary immigration policy will affect Hispanics already living in the USA. The analysis focused on both illegal and legal immigration. However, due to the complex nature of immigration changes implemented in American immigration law, this discussion had to be narrowed to a few problems only.

Donald Trump and Hispanics

The political relationship between Donald Trump and the Hispanic minority is rather harsh. This is first of all because Hispanics usually favor Democrats in their political support, and second because of Trump's stance on immigrants. Last but not least, it is because the American president has a very clear opinion on Latinos. In June 2015, while introducing his candidacy for the presidency, he said: "When Mexico sends its people, they're not sending the best. They're sending people that have lots of problems and they're bringing those problems. They're bringing drugs, they're bringing crime. They're rapists and some, I assume, are good people, but I speak to border guards and they're telling us what we're getting."³

In the 2016 election, it was Hillary Clinton who won the Hispanic vote (66%). The level of support for the Democratic Party has been quite stable among Latinos. According to the Pew Research Center, in 2008 Barack Obama was backed by 67% and four years later, 71% of Hispanic voters helped him to win.⁴ A very similar sit-

uation can be observed among voters of Hispanic origin supporting Republicans. In 2008 John McCain won 31% of their votes, in 2012 Mitt Romney collected 27%, and Donald Trump was supported by 28%. It is also important to remember that the level of political support is also based on the party's activity to mobilize its electorate. According to Latino Decision's findings, in 2016 the Democratic Party was twice as active in mobilizing Latino voters as the Republican Party.⁵

Although Hispanic voters are still a minority, they are considered important players on the American political scene. Their electoral power is growing. In 2016, there were 27.3 million Latinos eligible to vote (12% of all eligible voters). This was 4 million more than four years earlier, and it was the largest surge of any racial/ethnic group. It is also important that the number of Hispanic voters is growing in battleground states. These are states where electoral battles have been fierce, so far, due to the comparable political strength between the Democratic Party and the Republican Party. An increase in the power of the Latino vote can strengthen Democrats in these states. Hispanics have favored them over Republicans in every presidential election since the 1980s. Although in battleground states the share of Latino voters is significant (in 2016 in Arizona it was 22 percent of the electorate, in Colorado – 14.5%, Florida – 18%, Nevada – 17%, New Mexico – 40% and Texas – 28%)⁶, their electoral power has been limited by the level of political participation, which is relatively low.⁷ In the 2012 election about half of the eligible Latino electorate voted.

Although most Latinos favor Democrats, nearly one in five supported Donald Trump in the last election. It surprised some commentators who expected all Latinos to condemn Trump's candidacy. However, the characteristics of Hispanics living in the USA are usually simplified, especially in public discourse. The group is most often considered homogeneous. Its members, all but Brazilians, speak Spanish and represent a similar cultural heritage; they are all immigrants, or descendants of immigrants. They usually work in blue collar jobs and a many of them are staying in the USA illegally. Yet this picture of Latinos is not supported by detailed scientific data. The Hispanic minority group is, in fact, heterogeneous. Some of them are recent arrivals, while some have ancestors who have been living on American territory since the Mexican-American War in 1848 (before the war it was Mexican territory). US Latinos are Black, Asian, Jewish, catholic, evangelical, etc. It is unrealistic to treat them as a block or expect them to make decisions as a block, or to believe that Hispanics can mirror African-American voters just because some of them are black.⁸ Cuban-Americans or Puerto Ricans do not share the same expecta-

³ '30 of Donald Trump's wildest quotes,' CBS News, cbsn.ws/2Fj8oVS [Downloaded November 7, 2018]

⁴ Jens Manuel KROGSTAD – Mark Hugo LOPEZ: 'Hillary Clinton won Latino vote but fell below 2012 support for Obama,' Pew Research Center, November 29, 2016, pewrsr.ch/2gDb8n2 [Downloaded: June 25, 2018]

⁵ Adrian PANTOJA: 'Latino voters say Democrats Are Mobilizing them to Vote by 3-1 margin,' Latino Decisions, October 13, 2016, bit.ly/2JaZPFx [Downloaded: July 11, 2018]

⁶ Ibidem.

⁷ Grace SPARKS: 'Hispanic Voter Registration Is Up, But Polls Suggest That They Are Less Likely To Vote,' Huffington Post, July 25, 2016, bit.ly/2tzIoQo [Downloaded: June 25, 2018]

⁸ Raul A. REYES: 'Why some Latinos are backing Trump,' CNN, November 2, 2016, cnn.it/2JdZmJG [Downloaded: July 11, 2018]

tions and interests as, for example, Mexican-Americans. Puerto Ricans may not be interested in immigration issues since they are American citizens (even those born on the island). Cuban-Americans are usually not recent arrivals and therefore they are quite well assimilated into American society and culture. Their political support is informed mostly by a stance on Cuban-American foreign relations.⁹ Mexican immigrants in the USA, first of all, are interested in immigration debates and immigration policy. This heterogeneity of Latino ethnic groups influences voting behavior, and it explains why there are Hispanic voters who support Trump.

After Trump's declaration that Mexicans are "rapists" and "criminals", the former Mexican president Vicente Fox begged Latinos supporting Trump to "open their eyes" and warned them that "they are followers of a false prophet".¹⁰ His opinion was not unique. Twenty-two celebrities (among them Carlos Santana) wrote a letter warning that "Latinos should understand that Donald Trump embodies the true face of the entire Republican Party".¹¹ During the Latin Grammys, the bands Los Tigres Del Norte and Maná displayed a banner "Latinos unite: don't vote for the racists!"¹² The pressure among members of Hispanic ethnic groups to not support Trump was significant. Some of Los Trumpistas (Latinos supporting Donald Trump) admitted they were afraid to share their political sympathies for the Republican candidate. Given that Trump favors mass deportations, wants to build a wall at the border to stop illegal crossings from Latin America and is not going to help refugees, for some it was unbelievable there were people who praised his plans. The media questioned Hispanic voters to find out why they supported Trump. Their reasons were similar to those of white Americans. First of all, for many Latinos the most important was their economic well-being, but it was also important that he was not an established politician. They also claimed they had no choice. It was hard to believe in Hillary Clinton's promises, and there was no better alternative among candidates. Some of them agreed they did not feel safe because of terrorist threats. In their opinion, Trump was right that illegal immigration was dangerous and should be stopped. And even Donald Trump's behavior, which many believed to be crass or impertinent, was positive for some of his supporters: "Donald Trump is not just saying what he thinks people want to hear, he's saying what they're afraid to say. I believe that he's the only candidate who can make America strong and safe again."¹³

⁹ Marcela VALDES: 'We're Looking at a New Divide within the Hispanic Community.' The New York Times, November 15, 2016, nyti.ms/2jMNRGm [Downloaded: July 11, 2018]

¹⁰ León KRAUZE: 'Me Gusta Trump: Portrait of a Hispanic Trump Voter.' The New Yorker, March 20, 2016, bit.ly/2KNKlnz [Downloaded: July 11, 2018]

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ Lauren GAMBINO: 'Viva Trump: meet Donald Trump's Hispanic supporters.' The Guardian, September 10, 2016, bit.ly/2cg2ViW [Downloaded: July 11, 2018]

Hardline presidency

For many American voters, it was hard to believe that Donald Trump won the election. Hispanics' predictions for the future were not very optimistic but similar to those of the general public. 38% of Americans and 40% of Hispanics said that he will be either a "poor" or "terrible" president. Latinos were divided in their opinions on the meaning of this presidency and their role in American society. Many of them were also afraid that they would have to reconsider their future life in the USA. As mentioned earlier in this article, the biggest minority group in the USA is heterogeneous. When Donald Trump became the 45th president of the USA, Hispanics who were not American citizens (or legal permanent residents) expressed their fears. Although it was Barack Obama who was called "the deporter in chief" (because his administration removed about 2.5 million foreigners living illegally in the USA), the new president was well known for threatening immigrants with mass deportations. He warned that no immigrant could feel safe, but during the presidential campaign he confused Hispanic voters declaring: "I'll take jobs back from China, I'll take jobs back from Japan. The Hispanics are going to get those jobs, and they're going to love Trump."¹⁴ However, in the opinion of Hector Sánchez Barba, chair of the National Hispanic Leadership Agenda (NHLA), the first 100 days of the presidency and Trump's nativist rhetoric and immigration policy had a "devastating impact" on the Latino community.¹⁵ Moreover, the National Council of La Raza asked Hispanics to describe their feelings in a single word only. The most often used words, among the 1,400 respondents, were "disgusted," "scared," and "disappointed."¹⁶

Border protection

President Donald Trump's first decision did not hit Latinos directly. The controversial Executive Order Protecting the Nation From Terrorist Attacks by Foreign Nationals¹⁷ signed on January 27, 2017, was designed to stop the entry of citizens from seven, mostly Muslim, countries.¹⁸ But additional provisions of the order did influence the migration of Central American residents fleeing from insecurity, poverty and crime. Trump suspended admitting all refugees for 120 days. It meant that

¹⁴ Jill COLVIN – Seth ROBBINS: 'Hispanics love me, Trump declares at Mexican border.' Associated Press, July 23, 2015, bit.ly/2uxgoop [Downloaded: July 12, 2018]

¹⁵ Bryan BETANCUR: 'The Greatest Problem Facing Latinos Under Trump.' FAIR Observer, May 22, 2017, bit.ly/2KWgwlr [Downloaded: July 12, 2018]

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ 'Executive Order Protecting the Nation From Terrorist Attacks by Foreign Nationals,' The White House, January 27, 2017, bit.ly/2ADsIVo [Downloaded: August 23, 2018]

¹⁸ The so-called 'travel ban' covered citizens of Iraq, Iran, Libya, Somalia, Sudan, Syria and Yemen.

many asylum seekers were trapped at the border. For many years American border with Mexico was crowded by unaccompanied minors trying to enter the country.¹⁹ Most of them came from the so-called Northern Triangle (Salvador, Guatemala and Honduras).²⁰ “In 2017, the majority of these children were between 15 to 18 years old, and 94% were referred to the refugee-resettlement office after fleeing violence in Guatemala, Honduras, and El Salvador. Only 3% were from Mexico.”²¹ Their presence at American gates raised humanitarian concerns. Common procedures required time-consuming proceedings to determine if a child was entitled to stay in the USA or should be deported. Many of those claiming asylum had no legal representation and were given a deportation order. Other minors apprehended at the border were held in detention centers for weeks. In 2018, the average stay in a shelter has been 56 days. Human rights advocates have stressed that the conditions in such facilities were close to those in prison.²² They also pointed out that, according to estimates, about 50 percent of those trying to enter the United States had parents already residing there. Moreover, up to 80 percent of them had a relative able to take care of them while their case was processed by American authorities.²³ In addition, public opinion urged the Department of Health and Human Services (who is responsible for children who arrive at the border without parents or guardians) to place minors with their relatives. However, it soon appeared that this solution brought new problems. In April 2018, officials from the Department of Health and Human Services reported they were not able to reach almost 1,500 minors placed with their relatives or other sponsors.²⁴ When the media announced that children were lost and anti-immigration organizations were blaming authorities for losing control, the Trump administration disclaimed the fact and called it “false and misleading”.²⁵

¹⁹ Anna BARTNIK: ‘Unaccompanied Child Migration from Central America to the United States.’ In: *Conflicts and Cooperation. Inter-American Relations in the 20th and 21st Centuries*, HORVATH, EMOKE (ed.), L’Harmattan, Budapest, 2017, 71–93; Katharine M. DONATO – Blake SISK: ‘Children’s Migration to the United States from Mexico and Central America: Evidence from the Mexican and Latin American Migration Projects.’ *Journal on Migration and Human Security*, vol. 3, no. 1, 2015, 58–79.

²⁰ Jana SLADKOVA – Rebecca EDWARDS: ‘Hondurans and Honduran Americans 1940-present.’ In *Immigrants in American History: Arrival, Adaptation, and Integration*, BARKAN, E. R. (ed.), Vol. 3, Santa Barbara, California, 2013, 975–986.

²¹ Ellen CRANLEY – Michelle MARK: ‘What happens when migrant children arrive at the US border, with or without their parents,’ *Business Insider*, May 30, 2018, [read.bi/2MNDDy7](https://www.businessinsider.com/2018/5/30/what-happens-when-migrant-children-arrive-at-the-us-border-with-or-without-their-parents) [Downloaded: August 24, 2018]

²² Kate ENGLUND: ‘Protecting the Human Rights of Unaccompanied Immigrant Minors.’ *Social Science Administration Magazine*, 2011, 10–17.

²³ Danielle RENWICK: ‘Washington’s Child Migrant Dilemma.’ Council on Foreign Relations, August 20, 2015, [on.cfr.org/1K8VtDG](https://www.cfr.org/1K8VtDG) [Downloaded: August 24, 2018]

²⁴ Emily SHUGERMAN: ‘Trump administration lost track of nearly 6,000 unaccompanied child immigrants last year, figures suggest.’ *Independent*, June 19, 2018, [ind.pn/2tahTBQ](https://www.independent.co.uk/news/immigration/trump-administration-lost-track-nearly-6000-unaccompanied-child-immigrants-last-year-figures-suggest-a8123456.html) [Downloaded: August 24, 2018]

²⁵ CRANLEY – MARK: *op.cit.*

The incumbent president of the United States had to face even harsher criticism when he supported a “zero tolerance” immigration policy introduced by Jeff Sessions (US Attorney General) on April 6, 2018 and announced the ending of the “catch and release” policy on the same day.²⁶ It affected Hispanic migrant families trying to enter the United States and resulted in an emotional drama. The issue also raised questions about human rights and particularly children’s rights. Donald Trump, since the first day in his office, has been trying to change present immigration policy. His efforts aimed to develop restrictions both on illegal immigrants and legal foreign residents. The “zero tolerance” policy’s goal was to deter families from coming to the Mexican-American border. After apprehension, parents were separated with their children. While adults were waiting for their deportation in jail, minors were labeled “unaccompanied” and turned over to the procedure mentioned above. The media reported that “between October 1, 2017 and May 31, 2018, at least 2,700 children have been split from their parents. 1,995 of them were separated over the last six weeks of that window—April 18 to May 31—indicating that at present, an average of 45 children are being taken from their parents each day.”²⁷ It is worth mentioning that, according to American immigration law, all adults caught crossing into the US illegally are supposed to be criminally prosecuted. In this case, family separation was inevitable, and it was not a new idea. However, Donald Trump’s intention in this situation was to stop the so-called “catch and release” policy. It has been in use since the George W. Bush administration and meant that unauthorized immigrant families were allowed to live in the USA until their immigration proceedings would be over. The problem was that courts were overloaded with cases and it could take many years. Given other limitations, there were no better solutions. Children could not be legally detained longer than 20 days and the number of facilities corresponding with detained families’ needs was insufficient.

Hispanic organizations in the USA condemned the president’s policy. Janet Murguía from UnidosUS²⁸ commented: “The inhuman cruelty of the Trump Administration’s policy of separating families at the border takes an even more tragic turn. This horrific policy can and must end NOW.”²⁹ On June 19, 2018, Hispanic Federation President José Calderón also issued a statement calling for action: “Hispanic Federation and its network of more than 100 Latino nonprofits call on members of both parties, but especially Republicans who continue to empower and give

²⁶ Margaret HARTMANN: ‘Trump Returns to ‘Catch and Release’ for Migrant Families – But Maybe Not for Long.’ *Daily Intelligencer*, 07/11/2018, [nym.ag/2KUSIOB](https://www.dailymail.com/news/usa-news/article-6444441/Trump-Returns-to-Catch-and-Release-for-Migrant-Families-But-Maybe-Not-for-Long-20180711.html) [Downloaded: August 25, 2018]

²⁷ Dara LIND: ‘The Trump administration’s separation of families at the border, explained.’ *Vox.com*, June 15, 2018, [bit.ly/2sRCUKB](https://www.vox.com/2018/6/15/17844441/trump-separation-families-border-explained) [Downloaded: August 25, 2018]

²⁸ One of the largest national Latino civil rights and advocacy organization in the United States.

²⁹ Janet MURGUÍA: ‘The children paying the price for Trump’s war on Latinos.’ *Medium.com*, June 13, 2018, [bit.ly/2JCxHaq](https://medium.com/@janetmurguia/the-children-paying-the-price-for-trumps-war-on-latinos-7a123456) [Downloaded: August 25, 2018]

cover to the President's noxious xenophobic agenda, to immediately and forcefully demand that this Administration end the policy of forced separations."³⁰

Donald Trump's decision was questioned by the court. In June 2018, a federal judge ordered that families arrested while crossing the border illegally could no longer be separated. Moreover, the court ruled that the government must reunite within 30 days those families that had been split up. In those cases where children were younger than five, immigration agents had to reunite them with their parents within 14 days.³¹ The president finally signed an executive order and ended his controversial policy.³² However, after announcing his decision, in a short speech Trump reiterated his goals again and assured that his immigration policy had not changed: "We're going to keep families together but we still have to maintain toughness or our country will be overrun by people, by crime, by all of the things that we don't stand for and that we don't want."³³

Trump's bargaining card

To protect the country against the flow of illegal immigrants from Latin America, Donald Trump opted for building a wall at the Mexican-American border. During the presidential campaign, he declared that the government of Mexico would pay for it, because most of the unauthorized immigrants were coming from this country. Gerónimo Gutiérrez, the Mexican ambassador to the US, commented: "We don't think that's the right way to go. Quite frankly, we find it aggressive, offensive. But we respect the right of the United States to take a decision to secure its border in the way they see appropriate."³⁴ Trump's idea of building a wall was criticized also within the country as it was proposed at a time when the number of border apprehensions had significantly dropped and were at historic lows.³⁵ The cost of the wall was an important issue, but estimates provided by different sources varied. At first Donald Trump was talking about \$10–12 billion, but later he admitted that it

could cost about \$18 billion. Congressional Republicans expected expenditures of \$12–15 billion, and Democratic senators warned it could cost up to \$70 billion.³⁶ Considering the fact that border enforcement was successful, the number of illegal crossings had decreased and the high cost of the wall, there was not enough support for the president's idea.

For many Hispanics already living in the USA, border militarization did not mean a significant change in their everyday life. The data released by the Pew Research Center revealed that the most important issue for members of this group was education, then jobs and health care.³⁷ But President Donald Trump's immigration policy challenged Latinos' priority interests and drew the group's attention to migration. As mentioned above, Trump could not convince Congress to spend money on the wall. He expressed his disappointment in a tweet: "The Democrats have been told, and fully understand, that there can be no DACA without the desperately needed WALL at the Southern Border and an END to the horrible Chain Migration & ridiculous Lottery System of Immigration etc. We must protect our Country at all cost!"³⁸

The Deferred Action for Childhood Arrivals (DACA) was a program introduced in 2012 by President Barack Obama's executive order.³⁹ It provided protection from immediate deportation to certain undocumented immigrants, many of whom had come to the USA as young children. Obama announced the program when it became clear that the project of the DREAM Act (the Development, Relief, and Education for Alien Minors Act) had no chance of gaining enough votes in Congress to become a law. Young undocumented immigrants, who were supposed to be the beneficiaries of the new regulation, have since been called Dreamers. In September 2017, Donald Trump announced that he was going to phase out the DACA program, and almost 800,000 program recipients (nearly 80% of them were of Mexican origin) found themselves in danger of possible deportation. Immigration agents had information on their illegal status and personal data necessary to start the procedure of removal.⁴⁰ Although Mexican authorities gave assurances that

³⁰ 'HF Statement on Trump Administration's Inhumane Family Separation Policy.' Hispanic Federation, June 19, 2018, bit.ly/2o7gVmD [Downloaded: August 25, 2018]

³¹ Joanna WALTERS: 'Judge orders US to reunite families separated at border within 30 days.' The Guardian, June 27, 2018, bit.ly/2lBAimL [Downloaded: August 25, 2018]

³² 'Affording Congress an Opportunity to Address Family Separation.' The White House, June 20, 2018, bit.ly/2l7MEM9 [Downloaded: August 25, 2018]

³³ Miles PARK – Scott DETROW – Kelsey SNELL: 'Trump Signs Order To End Family Separations.' NPR.org, n.pr/2o5p5vM [Downloaded: August 25, 2018]

³⁴ Ted HESSON: 'DACA goes to Congress.' Politico, September 07, 2017, politi.co/2LxYm4i. [Downloaded: August 28, 2018]

³⁵ Preston HUENNEKENS: 'Visualizing Border Apprehensions under Trump.' Center for Immigration Studies, July 10, 2018, bit.ly/2LpHWuQ. [Downloaded: August 25, 2018]; Michelle MARK – Shayanne GAL: 'Border-crossing arrests are at historic lows—but Trump is still bemoaning a 'drastic surge' in illegal immigration', Business Insider, April 06, 2018, read.bi/2PBgpKd [Downloaded: August 25, 2018]

³⁶ Vanda FELBAB-BROWN: 'The Wall. The real costs of a barrier between the United States and Mexico.' Brookings Institution, August 2017, brook.gs/2ipAh6F. [Downloaded: August 25, 2018] Chris GRAHAM – Robert MIDGLEY: 'Mexico border wall: What is Donald Trump planning, how much will it cost and who will pay for it?' The Telegraph, August 23, 2017, bit.ly/2k4wE5u. [Downloaded: August 25, 2018]

³⁷ Mark HUGO LOPEZ – Ana GONZALEZ-BARRERA – Jens Manuel KROGSTAD: 'Top Issues Among Latinos in 2016.' Pew Research Center, October 10, 2016, pewrsr.ch/2Niejoh [Downloaded: August 25, 2018]

³⁸ Louis NELSON: 'Trump to Dems: No DACA deal without the border wall.' Politico, 12/29/2017, politi.co/2DRaiTj [Downloaded: August 28, 2018]

³⁹ 'The Dream Act, DACA, and Other Policies Designed to Protect Dreamers.' American Immigration Council, September 06, 2017, bit.ly/2hgQ7g2. [Downloaded: August 28, 2018]

⁴⁰ Ted HESSON: 'DACA goes to Congress.' Politico, September 07, 2017, politi.co/2LxYm4i. [Downloaded: August 28, 2018]

they were going to welcome their citizens deported from the USA and help them, the situation of Dreamers was serious. Most of them had been brought to the USA when they were kids. They had graduated from American schools and universities, were fluent in English and fully assimilated.⁴¹ In many cases, they didn't even remember their origin countries, and some of them had problems with Spanish. The media reported about the drama experienced by the deported Dreamers who had no close relatives in their origin countries. American public opinion supported Dreamers and marches were organized in the streets of big cities in California, Washington, Nevada, New York and other states.⁴² Donald Trump's decision to end DACA caused tension not only in Congress, but also in society. President Enrique Peña Nieto commented that "any decision was up to the US institutions"⁴³, and in the end it was the court which made a final decision. Federal judges in California, New York and the District of Columbia were ordered to continue processing DACA renewals.⁴⁴ However, the problem was not over. In May 2018, Texas and seven other states filed suit against the DACA program. At the end of August 2018, the media reported that a judge from Texas was getting ready to announce his opinion on the renewal of the program. The judge, Andrew Hanen, a well-known conservative jurist, blocked one of Obama's executive orders on immigration earlier, in 2015.⁴⁵ If he now decides that DACA can be barred, it will deepen divisions and create a legal limbo brought about by conflicting court orders.

Legal immigration challenge

President Trump's immigration proposals confronted Hispanics living in the USA legally. During the presidential campaign, a key part of his speeches on terrorism, national security and immigration was the so-called "chain migration" phenomenon. It is a derogatory term describing family reunification or family migration. According to American law, US citizens and legal permanent residents (green card holders) are allowed to petition the government to allow their relatives to enter the USA.⁴⁶ According to the State Department, nearly 4 million people were on the waiting list

for family-based visas in FY 2018. Among them there were 1.2 million Mexicans, 100 thousand Haitians, 70 thousand Salvadorans and 60 thousand Cubans.⁴⁷

During President Trump's State of the Union address he claimed: "Under the current, broken system, a single immigrant can bring in virtually unlimited numbers of distant relatives."⁴⁸ This false information was immediately questioned in a public debate.⁴⁹ Current immigration law allows bringing over only the closest family members. It means that sponsoring is limited to spouses, children, siblings and parents.⁵⁰ It denies the presidential theory of infinite chain migration. Trump's hostility towards legal immigrants was based both on real and imaginary numbers. According to available data, every year about one million new legal immigrants enter the USA. The Department of Homeland Security statistics show that about half of them are "initiating immigrants", while the other half is family members reuniting with relatives.⁵¹ When we compare this fact with the share of Latino immigrants out of the total permanent immigrant population, which reaches 30% for only five origin countries (Mexico 15%, Cuba 6%, Dominican Republic 5%, Haiti 2%, El Salvador 2%),⁵² we can find the grounds for anti-immigrant prejudice and fears. Moreover, in a public debate it is very often underlined that Hispanic families are big. They are blamed not only for giving birth to too many children (a child born on American soil becomes an American citizen, even if her/his parents are staying in the USA illegally) but also for bringing their countless relatives in the USA.

Donald Trump's immigration policy aims to limit the number of legal permanent immigrants. To achieve his goal, the President proposed to end the Diversity Visa Program that was instituted in the 1980s. Rules of the program say that each year 55,000 green cards (permanent resident card) are available for citizens of underrepresented countries. Winners of the lottery, who are randomly chosen by computer program, "must have the equivalent of at least a high school education or two years of work experience during the past five at a job that required at least two

⁴¹ Alan GOMEZ: 'What the Supreme Court ruling means for DACA and almost 700,000 undocumented immigrants.' USA Today, 02/26/2018, usat.ly/2PLQcss. [Downloaded: August 28, 2018]

⁴² Henry GASS: 'With dueling DACA cases, Supreme Court showdown seems inevitable.' *The Christian Science Monitor*, May 04, 2018, bit.ly/2tdGk10. [Downloaded: August 28, 2018]

⁴³ Kaitlynn SCHALLHOM: 'What is DACA and what does the Trump administration want to do with it?' FoxNews.com, June 18, 2018, fxn.ws/2MCQOTu. [Downloaded: August 28, 2018]

⁴⁴ Alan GOMEZ – Sophie KAPLAN: 'DACA was supposed to end Monday. It didn't, but DREAMERS remain anxious.' USA Today, 03/06/2018, usat.ly/2wkq6ES. [Downloaded: August 28, 2018]

⁴⁵ 'Is DACA heading for the Supreme Court?' *The Economist*, August 28, 2018, econ.st/2MyThQI. [Downloaded: August 28, 2018]

⁴⁶ Rafael BERNAL: 'What is chain migration?' The Hill, January 25, 2018, bit.ly/2PMenXd. [Downloaded: August 28, 2018]

⁴⁷ 'Annual Report of Immigrant Visa Applicants in the Family-sponsored and Employment-based preferences Registered at the National Visa Center as of November 1, 2017.' bit.ly/2ok1yro. [Downloaded: August 28, 2018]

⁴⁸ 'President Donald J. Trump's State of the Union Address.' The White House, January 30, 2018, bit.ly/2ntDOjx. [Downloaded: August 29, 2018]

⁴⁹ David Scott FITZGERALD: 'Chain migration' doesn't work the way Trump tells you it does.' The Hill, February 04, 2018, bit.ly/2s9vbAp. [Downloaded: August 28, 2018]; KENEALLY, Megan, 'Conflicting feelings about 'chain migration' on display at State of the Union,' abcNews.com, January 31, 2018, abcn.ws/2PLF2E9. [Downloaded: August 28, 2018]

⁵⁰ Ryan BAUGH: 'U.S. Lawful Permanent Residents: 2016.' Department of Homeland Security, December 2017, bit.ly/2N1F63X. [Downloaded: August 29, 2018]

⁵¹ Jessica VAUGHAN: 'Immigration Multipliers. Trends in Chain Migration.' Center for Immigration Studies, September 2017, bit.ly/2t6vcFD. [Downloaded: August 29, 2018]

⁵² Jie ZONG – Jeanne BATALOVA – Jeffrey HALLOCK: 'Frequently Requested Statistics on Immigrants and Immigration in the United States'. Migration Policy Institute, February 08, 2018, bit.ly/2MEKRpP. [Downloaded: August 29, 2018]

years of training”.⁵³ The Diversity Lottery is criticized by President Trump for opening American gates for terrorists. Others feel it is unjust that under the preference system their relatives have to wait many years before they are allowed to enter the country and reunite with family already living in the USA, when lottery winners do it in a year or two.⁵⁴

The President's most recent immigration plan is to make it harder to become an American citizen. Any legal permanent resident who has used public benefits, for example, Obamacare (the Affordable Care Act insurance program, ACA), food stamps (the Supplemental Nutrition Assistance Program, SNAP), or the child insurance program will be ineligible.⁵⁵ According to some experts, it could affect about 20 million immigrants. Study shows that naturalization has been an important issue for Latinos. In 2014, 84% out of 400 Hispanics interviewed by The National Association of Latino Elected and Appointed Officials (NALEO) Educational Fund and Latino Decisions considered it a significant goal in their life.⁵⁶ However, the survey conducted by the Pew Research Center revealed that Mexicans (legal residents) were the least likely to become naturalized. Although they accounted for a third of the total population who could apply for American citizenship, their naturalization rate was disproportionately low. While the naturalization rate for non-Mexicans had risen in 2015 to 74 percent, among Mexicans it rose only to 42 percent.⁵⁷ Despite immigrants' wish to become naturalized, many Hispanics could not pass the language and civics tests that are part of naturalization process. Moreover, 35% of Mexicans admitted that language was the biggest barrier.⁵⁸

It is also worth noting that an idea to exclude immigrants benefitting government programs from naturalization, does not seem very accurate considering Hispanic population. Latino enrollment in ACA or SNAP dropped. Even legal residents are afraid to apply, because of unauthorized family members whom they don't want to put in danger.

Conclusions

Trump's immigration policy is based on an essential assumption that the future and prosperity of the USA depends on a restrictive policy toward foreigners. Since his first day in office, the President has been trying to limit the number of immigrants, both legal and unauthorized. Using his executive power, Donald Trump was trying to change the immigration regulations that had been established in the 1960s. The 1965 Hart-Cellar Act introduced the family preference system, which has been attacked in so many ways by the President. He proposed to narrow the definition of a close relative to spouses and children only. He also decided to separate families at the border, causing a drama with parents and children. Under the Trump administration the treatment of unaccompanied minors at the border has become the subject of criticism as well. Even families already living in the United States could no longer feel safe and comfortable. Given the immigration status of many people, foreign families are often mixed-status families. It means that some of them are undocumented, while others have been granted American citizenship. All these changes in immigration policy, as analyzed in this essay, affect the Hispanic population. This is true not only because of restrictions limiting the number of Latinos coming to the USA, but also because of the future of those already living there. The population already residing in the country is more concerned about its own well-being than the fate of countrymen trying to enter the USA. This is why Hispanics' support for Trump's actions increased 10% after the first year in office, according to a Harvard CAPS/Harris poll.⁵⁹ However, the reason that drives this support is not immigration policy but economy. Tax cuts and policies that stimulate small business are especially appreciated since Hispanics are, statistically, by far the most entrepreneurial demographic in America. In the most recent government jobs report, wages for non-managerial workers rose at a 2.7 percent annual clip, the highest in a decade, and the jobless rate for non-college graduates just hit the lowest level since 2001.⁶⁰ But the economy can be insufficient to maintain support for Trump among Hispanic voters if his administration at the same time continues harassing legal immigrants. The media has recently reported about a new policy targeting U.S. citizens of Hispanic origin. Many of them living along the U.S.-Mexico border have been accused of having fraudulent birth certificates, and their passports were revoked. Some of them were jailed and awaited immigration proceedings. The government has also increased its rejections of passport applications for people it suspects of having fraudulent birth certificates.⁶¹ The problem

⁵³ Brian CLARK: 'Less than 1 percent win the US green-card lottery—here's how it works.' CNBC, March 05, 2018, cnb.cx/2OomcSU. [Downloaded: August 29, 2018]

⁵⁴ Richard GONZALES: 'How The Diversity Visa Lottery Works.' NPR.org, 11/03/2017, n.pr/2PQ4Pes. [Downloaded: August 29, 2018]

⁵⁵ Emily SHUGERMAN: 'Trump 'planning to make it harder for legal immigrants to gain citizenship.' Independent, August 07, 2018, ind.pn/2M96Ymw. [Downloaded: August 29, 2018]

⁵⁶ 'Barriers to Naturalization for Latino Green Card Holders.' US-Immigration.com, April 16, 2014, bit.ly/2otx4Dr. [Downloaded: August 29, 2018]

⁵⁷ Ana GONZALES-BARRERA: 'Mexican Lawful Immigrants Among the Least Likely to Become U.S. Citizens.' Pew Research Center, June 29, 2017, pewhispanic.org/2017/06/29/mexican-lawful-immigrants-among-least-likely-to-become-u-s-citizens. [Downloaded: August 29, 2018]

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ben KAMISAR: 'Poll: Trump approval rating ticks up to 47 percent.' The Hill, June 27, 2018, bit.ly/2wg-KdCW. [Downloaded: August 30, 2018]

⁶⁰ Steve CORTES: 'Trump's Approval Rating Rises Among Hispanics.' Realclearpolitics.com, June 28, 2018, bit.ly/2tMieK8. [Downloaded: August 30, 2018]

⁶¹ Chantal DA SILVA: 'Trump Administration Accuses Hundreds of Hispanics of Faking Citizenship.' Newsweek, August 30, 2018, bit.ly/2wuK28b. [Downloaded: August 31, 2018]

stems from allegations that midwives and physicians working along the border issued American birth certificates to infants born in Mexico. The deputy director of the ACLU's Immigrants' Rights Project, Lee Gelernt, commented: "The Trump administration's attempt to deny passports to long-term American residents living in border areas is just one more inhumane act in a series of unlawful actions."⁶²

Abstract

Hispanics are an important part of American society and a challenge to state policies. Non-Hispanics have to deal with neighbors celebrating different holidays, employees who do not speak English, or friends living in fear of deportation. The state has to face the problem of effective control over foreigners staying in the country and what is more important over illegal crossings at the Mexican-American border. National security has become extremely important since the 9/11 terrorist attack. Since then, American immigration policy is considered an integral part of the national security strategy. Donald Trump, the 49th president of the United States is well known for his hard stance on immigration issues. Many of changes already introduced or still planned to be implemented into American immigration policy would affect a huge part of almost 60 million group of Hispanics living in the USA. The article discusses major changes in American immigration law and policy during Donald Trump's early presidency influencing mostly the situation of Spanish speaking population of the USA.

Keywords

Hispanics, immigration policy, Trump, illegal immigration, dreamers, family reunification

KONTRA RÉKA

A kubai függetlenség nemzetközi viszonyrendszerben: USA, Spanyolország, Kuba

A Monroe-doktrína megszületése és az USA korai külpolitikája

A doktrína megszületését többek között az angolokkal szemben 1812–1814-ben lezajlott második függetlenségi háború elszenvedése, a hanyatló spanyol jelenlét, illetve annak helyére lépő brit és orosz előretörés indokolta. I. Sándor, orosz cár 1821-es rendelkezése elvette a halászhajó, kereskedelmi és hajózási lehetőséget a földieként egészen a Bering-szorostól délre az 51. szélességi fokig, eltolva az európai gazdasági terjeszkedés lehetőségét az USA irányába. Nagy-Britannia ekkor egykori gyarmatával közös megoldást fontolgatott, mely a században több ízben is felmerült, ám az amerikai elnökök óva intették utódaikat ettől a lehetőségtől, mint Thomas Jefferson Monroe-nak címzett levelében is felhívja erre a figyelmet: „Nagy-Britannia az a nemzet, mely a legtöbbet árthat nekünk” – írja Jefferson.¹ Alfred Mahan² admirális a század második felében Nagy-Britanniát tekintette a legveszedelmesebb riválisnak, mellyel úgy véli, a lehető legjobb viszonyt szükséges ápolni, de a szövetség kérdését kizárja. 1823-ban Monroe elnök kongresszusi üzenete doktrína formájában az ország külpolitikai hagyományává vált, mely konkretizálta az ország külügyi mentalitását, Henry Kissinger megfogalmazása szerint „egyszóval, az Egyesült Államok külpolitikája abban állt, hogy nincs külpolitikája.”³ A szemléletmód alapján egy nyugati irányú terjeszkedés nem külügyi, hanem szigorúan belügyi aktus, melyet Madison, majd Monroe elnök is ennek szellemében értékelt: „minél jobban terjesztjük országunk területét, [...] annál nagyobb cselekvési szabadsága lesz mindkét kormánzatnak, ahogy biztonságunk is szilárdulni fog: [...] Egy ország területe, [...] jelentős mértékben meghatározza a nemzet karakterét. Jelzi erőforrásait, lakossága méreteit, fizikai erejét.”⁴

Elkerülhetetlenül merült fel Kuba bekebelezése az 1890-es években. Már az első komoly konfliktus, a tíz éves háború⁵ is veszélyeztette az amerikai gazdaságot, il-

¹ „From President Monroe's Annual Message to Congress December 2.” In United States. President (1817–1825; Monroe): *The Monroe Doctrine also Jefferson's Letter to Monroe*, Veterans of Foreign Wars of the U.S., Americanization Dept., 1920, 4.

² Alfred Thayer Mahan (1840–1914): az USA admirális, történész, a newporti Haditengerészeti Főiskola oktatója, egyik vezetője. Jelentős szerepe volt az USA tengeri terjeszkedésében, vizsgálta Európa és az Egyesült Államok tengeri erőviszonyait, nézeteit több könyvben és tanulmányban is kifejtette.

³ Henry KISSINGER: *Diplomácia*, Budapest, Panem Könyvkiadó, 2008, 27.

⁴ KISSINGER: i. m. 23.

⁵ Tíz éves háború (1868–1878): a kubai felkelők első komoly, a spanyol félnek is veszteségeket okozó fegyveres fellépése, mely spanyol győzelemmel végződött.

⁶² Alex PAPPAS: 'State Department pushes back on report about Hispanics being denied passports.' Fox News, August 30, 2018, fxn.ws/2NyrdHH. [Downloaded: August 31, 2018]

letve a társadalmi rendet. Menekültek tömege jelent meg a szomszédos országban, melynek időzítése egy kevésbé szerencsés periódusra esett. A polgárháborút követő kényes időszakban az Észak és Dél között feszülő társadalmi kérdések, mint a rabszolgaszabadítás vagy a faji előítélet magát az amerikai közvéleményt is rendkívül megosztotta. A bevándorlókkal kapcsolatos nehézségek ezen aspektusa az 1895-ös kubai függetlenségi harc támogatásakor is felmerült a Kongresszus berkein belül az országra és a Vörös kereszt intézményére rótt teher enyhítése céljából. Az ország érintettségéből adódott, hogy már 1898 előtt is kínáltak az USA elnökei több kompromisszumos megoldást, melyet a spanyol fél rendre elutasított. Valamennyi vezető, egészen William McKinley-ig fel volt készülve egy esetleges összezsúrlásra, idomulva a Monroe-üzenet politikájához, melynek Kubát célzó expanzív sugallata Jefferson elnöktől származott: „Őszintén bevallom, hogy Kubára mindig is úgy tekintettem, mint a legérdekesebb területi kiegészítésre, mely államunk részét képezhetné.” – írja Jefferson⁶. A latin-amerikai függetlenségi harcok már 1818-ban külügyi aktusra sarkallták az Egyesült Államokat és törvényi formát öltött a korábban már felmerült szigorú semlegesség elve, mely csupán látszólag volt semleges. Idegen, elsősorban európai államokkal, legfőképpen Spanyolországgal szemben tilalmat rendelt el a hadihajók amerikai kikötőkben történő felszerelésének kérdésében, ellenben a latin-amerikai viszonyok tárgyáról nem rendelkezvén, lehetővé tette, hogy a felkelőket amerikai felségvizek területén kívül elláthassák a szükséges fegyverzettel.⁷

Az ostendei nyilatkozat tartalma

A meggyengült Spanyolország és Portugália helyzete észak-amerikai szemszögből az expanzív Európa hanyatlását jelezte alkalmat teremtve arra, hogy az új kontinens sikeresen védje érdekeit a gyarmattartókkal szemben. A Monroe-doktrína egyszerre motiválja és fékezi a kubai intervenciót, ami a konkrétumok hiányából fakad. Nem avatkozik be európai konfliktusokba,⁸ ám tisztázatlan, hogy az Európában zajló vagy európai hatalmakat érintő ellentétekre vonatkozik-e. Intervencióra kerülhet sor, ha az ország jogai, érdekei veszélybe kerülnek,⁹ valamint egy már függetlenségét deklarált államot érő gyarmattartói támadás esetén is, amit az USA saját biztonságát veszélyeztető lépésként értékel.¹⁰ Kuba esetében várható volt, hogy az utóbbi lehetőség megvalósul, így üzleti ajánlatokkal igyekezett a külügy elhárítani

⁶ *The Monroe Doctrine...*, 5.

⁷ MAGYARICS Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*, Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2000, 57.

⁸ *The Monroe Doctrine. President Monroe's seventh annual message to Congress*, December 2, 1823. ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=23&page=transcript (2020. 04. 29.)

⁹ *The Monroe Doctrine*

¹⁰ „De egy kormány, mely deklarálta és fenntartja függetlenségét, melynek függetlenségét elismerjük, nem nézhetnénk tétlenül annak Európából érkező elnyomását, vagy bárminemű kontrollját, így ezt az Egyesült Államokkal szembeni barátságtalan lépésként ítélnénk meg.” – *The Monroe Doctrine*.

a háborút. 1854-ben James Buchanan,¹¹ John Mason¹² és Pierre Soulé¹³ követek fogalmazták meg az ostendei nyilatkozatot, az USA eddigi legkomolyabb vásárlási szándékát, kiegészítve az ebből adódó spanyol előnyökkel és amerikai indokokkal. Érvrendszerük három témakört ölel fel, melyek közt szerepel Kuba geográfiai helyzete és az ebből adódó kereskedelmi lehetőségek. A biztonsági szemponttal is találkozunk a lakossági elégedetlenség és a lappangó konfliktus okán, az országot terhelő szüntelen bevándorló áradattal együtt, mely politikai vagy gazdasági okokból a szigetről érkezett.

A spanyol nézőpontra helyezkedve a követek az anyagiak mellett az ország előnyös nemzetközi megítélését is hangsúlyozták, melyet a Királyság az európai nagyhatalmak körében kivívhatna. Spanyolország hiányos infrastrukturális jellegére rámutatva a vasútfejlesztés lehetőségével utalnak az abból származó gazdasági profitra, mely megvalósítható az amerikaiak által fizetett összeg csupán $\frac{2}{3}$ részéből. Fejlett vasúthálózat nélkül lehetetlen megoldani az állandó belső piacot, nem beszélve az európai szintű külkereskedelemtől. A beruházás mellett az ország anyagilag is stabilizálódna kiváltva hitelét Nagy-Britanniától. Az utolsó néhány érv már a gyarmattartás nehézségeire vonatkozik, a helyi kormányzat költséges üzemeltetésének felszámolásáról kívánja meggyőzni partnerét. Előnyösebb egy jelentős összegért megszabadulni a szigettől, mely alig termel profitot, mintsem elveszteni egy költséges háború árán. Az észérvek felsorakoztatását egy figyelmeztetés követi, miszerint a megvalósuló üzlet megóvná a két ország kapcsolatát, hiszen a két fél viszonya már korábban sérült, amikor Kubában amerikai állampolgárokat tartóztattak le spanyol hivatalnokok.¹⁴ Egy komoly fegyveres kubai felkelés során viszont szomszédjukat kell támogatniuk, megtörve 1818-as semlegességüket.

Kuba mint gazdasági érdekszféra

Spanyol szempontok és az ostendei nyilatkozat

Spanyolország hosszú ideig élvezte a gyarmataiból származó profitot, a dél-amerikai területek századeleji önállósulásáig. A spanyol gazdasági elképzelések tervezete szabadkereskedelemre épült, mely elsősorban a gyarmati szabályozás hiányát, a szabad rabszolgakereskedelmet, a termőföldek szabad adás-vételét jelentette.¹⁵ A vám és a monopólium főként a kolonizáló hatalom privilégiumai voltak, melyek-

¹¹ James Buchanan (1791–1868): az USA 15. elnöke (1857–1861), 17. külügyminisztere (1845–1849), majd londoni nagykövet 1853–1856 között.

¹² John Young Mason (1799–1859): az USA párizsi nagykövete 1854–1859 között.

¹³ Pierre Soulé (1801–1870): az USA szenátora, majd madridi követ 1852–1854 között.

¹⁴ *The Ostend Manifesto, 1854*. San Diego State University, Department of Political Science. (2020. 04. 28.)

¹⁵ SEMSEY Viktória: *Spanyolország és Latin-Amerika 19–20. századi rövid története*, Budapest, Zsigmond Király Főiskola, 2010, 21.

re alapozva 1792-ben kijelentette a kubai születésű, de spanyol érületű ügyvéd és közgazdász, Francisco de Arrango, hogy Kuba a világ leggazdagabb gyarmatává tehető.¹⁶ A Kubából származó érdemi haszon az anyaország számára csupán a század közepéig tartott. Elsődleges oka a fejlődő USA volt, mely egyrészt északi államai által dolgozott a rabszolgas viszonyok feloldásán, így Kubából népszerű úticéllá vált a bevándorlók számára csökkentve az ültetvényeken a munkaerőt. Az 1820-as évekre már az USA jelentette a gyarmat számára a fő külkereskedelmi partnert, 1827-re már komolyabb összegeket invesztált a kubai ültetvényekbe, ekkoriban 2067 kávé-, 1000 cukornád-, valamint 5534 dohányültetvény volt amerikai érdekeltségű.¹⁷ A század közepére a Spanyol Királyság már elvesztette a gazdasági kontrollt Kuba felett, amit az USA havannai főkonzulja is konstatait: „Kuba gazdaságilag már az Egyesült Államoktól függ, bárha politikailag még Spanyolország kormányozza.”¹⁸ A spanyol államkincstárt túlterhelte a gyarmati közigazgatás fenntartása, tehát az ostendei nyilatkozat már a század közepén megjósolta a nyilvánvaló jövőképet. 1862-ben a kubai költségvetés csupán 3%-át fordították ténylegesen a sziget javára.¹⁹ Hat év elteltével a spanyol belügyi válság tovább rontotta a pénzügyi helyzetet, melynek negatív hatása a gyarmaton csapódott le, a költségvetés jelentős részét az anyaország támogatásának szentelték. A krízisből adódóan egyre több spanyol érkezett a szigetre, mint gyarmati tisztségviselő, így nem a spanyol, hanem a Kubai államkasszáat apasztották. A sziget gazdasági fejlesztése ennek fényében ellehetetlenült, felemésztette az apparátus fenntartása.

A tíz éves függetlenségi háború következtében szilárdult meg a három igazán jelentős politikai elképzelés: reformista, annexionista és függetlenség-párti. Spanyol szempontból a reformisták a gyarmati államjogi viszony lehetséges fenntartóiként jelentek meg, hiszen lojálisak maradtak az országhoz, reformokat követelve az elszakadás helyett. Társadalmi összetételüket vizsgálva egyértelműen a fehér kreolok dominanciája rajzolódik ki, aminek gazdasági és politikai okai egyaránt vannak. Egyrészt ők helyezkedtek el a társadalmi piramis csúcsán, mint importkereskedők, ültetvénytulajdonosok és a legvagyonosabb kubai oligarchák, akiknek érdekeit az anyaország is védte. A spanyol-reformista viszony stabilitását bizonyítja, hogy két spanyol kormányzó is, Francisco Serrano²⁰ és Domingo Dulce²¹ támogatta a törekvést.²²

¹⁶ SEMSEY Viktória (szerk.): *Latin-Amerika 1740–1850: A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig*, Budapest, KRE – L'Harmattan, 2013, 270.

¹⁷ SEMSEY (2010): 24.

¹⁸ Uo., 25.

¹⁹ Uo., 36.

²⁰ Francisco Serrano y Domínguez (1810–1885): La Torre hercege, Kuba főkörmányzója 1859–1862 között. Jelentős szerepe volt a II. Izabellát detronizáló 1868-as forradalomban. 1868–1871 között az ország régense, majd 1884-től párizsi nagykövet.

²¹ Domingo Dulce Garay (1808–1869): Castelflorite márkija, a királyi palota őrségének vezetője. Két alkalommal Kuba főkörmányzója, először 1862–1866 között, majd halálának évében.

²² SEMSEY (2013): i. m. 187.

A csoport legfőbb célként a spanyol monopolkereskedelem megszüntetését, valamint az emancipáció egy olyan formáját tűzte ki, melyben két lehetőséget irányoztak elő: az autonómiát, vagy a spanyol és kubai jogok egyenlő rangra emelését. Az ostendei nyilatkozathoz való spanyol hozzáállást valószínűleg befolyásolta a reformisták léte. Ettől a rétegtől Spanyolország támogatást remélhetett, feltételezve, hogy közösen megfékezhetik a többiek elégedetlenségét, illetve az észak-amerikai szívóerőt. A dokumentumot vizsgálva, Spanyolország számára is előnyös az ajánlat, ám a korábban említett indok mellett több tényező is dominált, amikor a Korona elutasította az üzletet. Egyrészt az USA-val történő intenzív kubai gazdasági interakció a gyarmattartó ország számára is jelenthetett némi bevételt, ám egy függetlenség vagy annexió elvágja ezt a pénzügyi forrást, sőt a spanyol–kubai cukorkereskedelmi viszonyok is megváltoztak volna, a cukor kedvező árának megszűnésével. Másrészt szerepet játszott Spanyolország reprezentációja, illetve külpolitikai megítélése az európai politikai hadszíntéren. Egészen a 19. század első feléig magáénak érezhette a nagyhatalmi státuszt gyarmatbirodalma okán, mely apránként elveszett a függetlenségi mozgalmak következtében. A gyarmatok önállósulásával párhuzamosan egy új, Spanyolország számára fenyegető jelenség kezdett kibontakozni, a „latin-angolszász faj versenye,”²³ azaz a spanyol–amerikai rivalizálás.

Az USA és a sziget kapcsolata

Az 1870-es évektől az USA gazdasági fejlődésének elemévé vált a kubai migráció biztosítása a szükséges munkaerőt. Megjelentek a monopóliumok, különböző trösztök és holdingok, továbbá innen érkezett a kávé, a cukor, és a luxustermékek. 1890-ben létrejött a latin országokkal egy kölcsönösségi vámtervezet, mely bizonyos cikkekre vámmentességet biztosított. Olyan mértékben lendítette fel az államközi kereskedelmet, hogy Kuba több mint 50 millió dolláros amerikai befektetéseket tudhatott magáénak, illetve a szigetre irányuló amerikai export 1894-re már 20 millió dollár körül mozgott.²⁴

A gazdasági kapcsolatok mellett, a kubai migráció összetett indokaiból kifolyólag szoros viszony alakult ki a felek között. A század első felében a polgári rétegek gyermekei folytatták tanulmányaikat az USA-ban.²⁵ Visszatérésükkel új szemléletmódot teremtettek a polgári társadalomban, ami a későbbi felkelések mozgatórugójaként is elkönnyvelhető. A század közepétől nem csupán a tanulni vágyó fiatalok hajóztak az USA-ba, hanem a gazdasági bevándorlás is komoly méreteket öltött,

²³ Daniel FERNANDEZ DE MIGUEL: *El enemigo yanqui. Las raíces conservadoras del antiamericanismo español*, Madrid, Genuve Ediciones, 2012, 37.

²⁴ MAGYARICS: i. m. 80–105.

²⁵ Francisca LÓPEZ CIVEIRA: „Relaciones controversiales y la construcción del Partido Revolucionario Cubano en Estados Unidos”. In Alessandra Lorini (szerk.): *Una relación íntima y controvertida: Estados Unidos y Cuba entre los siglos XIX y XX*, Firenze, Firenze University Press, 2005, 11–12.

főként 1868-tól kezdődően, mely az amerikai székhelyű kubai csoportok, azaz az annexionisták és függetlenségek valódi szervezkedésének kezdetét jelentette. A korábban már említett reformista szekció meggyengült, ennek fő oka a sziget társadalmi ellentéteiben gyökerezett. Ez az irányvonal nem kínált megoldást a fekete rabszolgák számára, akik lázadás formájában adtak hangot elégedetlenségüknek. Az események láttán az oligarchák feltehetően elbizonytalanodtak Spanyolország erejével kapcsolatban. Az annexionista csoport iránt kezdtek érdeklődni, melyet pozíciójuk és a rabszolgaság intézményének védelmével azonosítottak, ráadásul kiegészült a magas fokú ipari fejlettséggel is. Társadalmi összetétele kevésbé különbözhetett a reformistákétól, ugyan szélesebb spektrumot ölel fel, de a rabszolga réteg támogatását ez a tervezet sem élvezte. A legszélesebb társadalmi skálát összefogó mozgalmat a függetlenségek alkották, hiszen ebben az esetben a rabszolgák is reménykedhettek a politikai jogok megszerzésében.

A század második felében kezdetét vette a forradalom és a szuverén állam előkészítése, amit elsősorban José Martí²⁶ munkássága segített elő. 1898-ig több forradalmi szervezet is alakult, a legjelentősebbek az *Ejército Libertador*²⁷, a *República de Armas*²⁸, a *Partido Revolucionario Cubano*²⁹, a *Comité Revolucionario de Nueva York*³⁰, melyek többnyire New York, Tampa és Cayo Hueso területén lokalizálódtak.³¹ A kubai bevándorlók letelepedésüket követően azonosulva a Monroe-elvvel, gyökereiket őrizve berendezkedtek az országban. Az évek során nem kizárólag politikai köröket létesítettek, hanem iskolákat és újságokat alapítottak. New York elsősorban José Martí okán kiemelendő, illetve jelentős méretű latin közösséggel is rendelkezett. Martí 1880-ban költözött oda és egészen 1895-ig élt, ám érdemi munkássága csak később, Tampában bontakozott ki a *Comité Revolucionario de Nueva York* szervezetéhez történő csatlakozással. Tampában Ramón Rivero³² fogta össze az emigránsokat, és működtette a *La Revista de Florida* hetilapot, mely elsősorban a munkásréteget megszólítva szocialista vonalat képviselt.³³

²⁶ José Martí (1853–1895): kubai irodalmár, szabadságharcos és a nemzeti függetlenség szellemi atyja, aki az USA-ban székelő mozgalmakat egyesítve dolgozott a spanyoloktól való elszakadáson. Fiatalon spanyolországi száműzetéssel sújtották, ahol jogi és bölcsészdiplomát szerzett. Visszatérését követően Mexikóban, majd Guatemalában élt, 1880-ban pedig az USA-ba szökött, ahol megkezdte a függetlenségi szervezkedést.

²⁷ Ejército Libertador: 1868-ban létrejött felszabadító hadsereg, mely tevékenyen működött a második, sikeres függetlenségi háborúban, főparancsnoka Máximo Gómez, helyettese Antonio Maceo.

²⁸ República de Armas: 1869-ben a függetlenségi háború kezdetén létrejött alkotmányozó, kormányzati szervezet, első elnöke Carlos Manuel de Céspedes volt.

²⁹ Partido Revolucionario Cubano: 1892-ben José Martí által létrehozott forradalmi, politikai szervezet, mely a függetlenségi törekvések folyamatait irányította (továbbiakban PRC).

³⁰ Comité Revolucionario de Nueva York: José Martí 1880-ban alapított szintén a függetlenséget szorgalmazó szervezete.

³¹ LÓPEZ CIVEIRA: i. m. 12.

³² Ramón Rivero: kubai származású újságíró, a függetlenségi mozgalom megsegítése céljából több lapot is működtetett az USA-ban.

³³ LÓPEZ CIVEIRA: i. m. 20.

A három város mindegyike rendelkezett helyi szervezetekkel, melyek közös munkáját Martí fellépése hangolta össze, igyekezett kapcsolatot teremteni és hálózatot létrehozni a csoportok között. Ennek egyik érdemi eseménye volt Máximo Gómez Báez³⁴ és Antonio Maceo³⁵ tábornokokkal lezajlott találkozó, ami támogatást adott Martí fáradozásainak. Létrehozta 1892-re a PRC-t, mely 1895-re a forradalmi szervezkedés fő bázisául szolgált, ráadásul a nők számára is megadta a lehetőséget, hogy forradalmi klubokat alakítsanak.³⁶ Érdemes külön említést tenni Cayo Hueso kubai közösségéről, melynek vegyes összetétele bizonyítja, hogy a függetlenségek és annexionisták milyen széles társadalmi spektrumot tudhattak magukénak. A szervezkedők közt nem csupán a munkaerőt képviselő csoport vett részt, hanem gyártulajdonosok is. Mindez tükrözi azt a társadalmi és gazdasági bizonytalanságot, melyet a spanyol dominancia hanyatlása okozott, mindazonáltal azt is ki kell emelni, hogy a társadalmi csoportok motivációja korántsem azonos. Míg a tulajdonos réteg a korábban már részletezett gazdasági szempontból kívánt szakítani az anyaországgal, addig a többiek a köztársaság és a politikai egyenlőség lehetőségei motiválták. A szervezkedésbe a latin bevándorlók mellé állva az USA angol-szász állampolgárai is bekapcsolódtak.

A kubai függetlenségi harc visszhangja az Egyesült Államokban és Spanyolországban

Út az intervencióig

1896-ban Cleveland hivatali időszakának végén került ténylegesen terítékre a beavatkozás kérdése, mely elsősorban nem a konkrét fegyveres cselekvést körvonalazta, hanem a Monroe-doktrína értékelését.³⁷ Cleveland nem ellenezte az intervenciót, a tényleges fellépés elodázását elsősorban az aktuális gazdasági helyzet³⁸ és Kuba bizonytalan államisága³⁹ indokolta.

³⁴ Máximo Gómez Báez (1935–1905): dominikai származású katonai vezető, aki mindkét függetlenségi hárcban részt vett a felkelők oldalán.

³⁵ Antonio Maceo (1845–1896): kubai származású katonai vezető, aki mindkét függetlenségi hárcban részt vett preferálva a gerilla harcmodort

³⁶ LÓPEZ CIVEIRA: i. m. 26.

³⁷ *Congressional Record*, Vol. 28, 54th Congress, 856, The Monroe Doctrine, Wollcott felszólalása.

³⁸ Az 1890-es évek gazdasági visszaesést hoztak az USA-nak, az ausztrál aranylőhelyek következtében az aranyvaluta is meggyengült, felmerült a bimetalizmus bevezetésének kérdése. A gazdasági nehézségek McKinley hivatalba lépésére stabilizálódotok, melyhez hozzájárult, hogy Alaszkában aranylőhelyeket tártak fel az évtized második felében.

³⁹ Kuba több alkotmányt is bocsátott ki a század elejétől kezdve, miközben a spanyol jelenlét továbbra is gyarmati státuszban tartotta, így megkérdőjelezhető volt szuverén államisága.

A Szenátus 1896. január végén tárgyalásra bocsátotta William Joyce Sewell⁴⁰ beadványát, melyben felhívja a figyelmet a kubai események kapcsán az USA integritásának védelmére.⁴¹ A Madridban székelő amerikai ügyvivő pedig részletes jelentésben számolt be a külügyminisztériumnak a lakosság elleni brutalitásról,⁴² mely fokozta a spanyolelles hangulatot. Az információk az amerikai közvélemény szociális érzékenységéből fakadóan ösztönzően hatottak a beavatkozást illetően. John Sherman, külügyi államtitkár is kifejtette 1897-es levelében a washingtoni spanyol nagykövetnek, hogy az USA amerikai populáció és az emberiség nevében felhatalmazott a cselekvésre,⁴³ erre a Monroe-doktrína szintén jogalapot szolgáltatott. A lappangó feszültséget tovább tetézte a Kubában tartózkodó amerikai állampolgárok bebörtönzése⁴⁴, és a felkelők kétségbeesett rombolása, mely többnyire az amerikai ültetvényeket érte. Az USA egyes állampolgárainak letartóztatása kapcsán Valeriano Weyler⁴⁵ emlékirataiban kifejtette, hogy az eljárás alá vont személyek kémei, tevékenységüket pedig támadásnak tekint, így háborúra háborúval felel.⁴⁶

Spanyolország aggódva figyelte az Egyesült Államok diplomáciai távolodását, a feszültség enyhítésének reményében összeállított egy jegyzéket, melyben rámutatott a kubai elköteleződés „hasztalanságára”. A Korona jelentéktelennek ítélte a cukorból származó amerikai profitot, melyet a befektetők úgy féltettek. Spanyol számítások szerint tonnánként, nem közvetlen adó formájában 75 cent került csupán az államkasszába. A megrongálódott ültetvények kapcsán állítják, hogy ez a veszteség kevésbé jelentős, mint egy Spanyolország és az USA közt lezajló háború, ami felesleges annak fényében, hogy a spanyol haderő az amerikai magántulajdon is védi.⁴⁷

McKinley elnökségétől kezdve erősödött az igény Kuba hadviselő félként történő elismerésére. Kiéleződött az elnök és a Kongresszus közti véleménykülönbség, aminek oka az új elnök politikai természetében is keresendő. Kohlsaas⁴⁸ visszaemlékezéseiből ismeretes McKinley érzékeny személyisége és békepárti külpolitikája.

⁴⁰ William Joyce Sewell (1835–1901): ír származású new jersey-i szenátor, 1851-ben emigrált az Egyesült Államokba. Harcolt a polgárháborúban, 1865-re már tábornoki rangban. Politikai karrierjét 1871-ben kezdte, szenátori pozícióját két ízben viselte, 1881–1885 és 1895–1901 között.

⁴¹ *Congressional Record*, Vol. 28, 54th Congress, 856, The Monroe Doctrine, Wollcott felszólalása.

⁴² Linares spanyol parancsnok és Jesús Rabi, a felkelők egy vezetője közti ideiglenes megegyezést követően a spanyol fél a kubai sikerektől felháborodva, megszegte szavát, négy kubai lakost vett őrizetbe, hármat kivégezt, egy 11 éves fiút pedig életfogytiglan láncra veretett. *Congressional Record*, Vol. 28, 54th Congress, 2123, „Spanish brutality”.

⁴³ Enrique DE MIGUEL FERNÁNDEZ: *Azcárraga, Weyler y la conducción de la Guerra de Cuba*. Tesis Doctoral, Universitat Jaume I., 2008, 261.

⁴⁴ *Congressional Record*, Vol. 28, 54th Congress, 2196, „Alleged imprisonment of american citizens by Spain”.

⁴⁵ Valeriano Weyler y Nicolau (1838–1930): Tenerife márkija, spanyol tábornok, aki a tíz éves háborúban is harcolt a lázadók ellen. Kuba gyarmati főkormányzóí pozícióját viselte 1896–1898 között.

⁴⁶ DE MIGUEL FERNÁNDEZ: i. m. 160–161.

⁴⁷ *Congressional Record*, Vol. 28, 54th Congress, 2829–2832.

⁴⁸ Herman Henry Kohlsaas (1853–1924): McKinley barátja, kiadótulajdonos, több elnök politikai tanácsadója egészen McKinleytől Coolidge elnökig.

Elnöki posztjához wall street-i barátai Marcus Alonzo Hanna⁴⁹ és Charles Daws⁵⁰ segítették hozzá, ami miatt a Kongresszus élesen bírálta.⁵¹ McKinley a történet nélkülözve a megalkuvás és agresszió nélküli megoldások híve volt. Idealizmusa elődjével való 1897-es beszélgetésben is megmutatkozik, hiszen míg a gyakorlott és realista Cleveland látta, hogy Spanyolországgal a diplomácia mélypontra jutott a kubai érdekszféra miatt, addig McKinley naivan elkerülhetőnek titulálja a feszültséget – „Cleveland azt mondta: Nagyon sajnálom elnök úr, hogy háborúba keveredik Spanyolországgal. Ez két éven belül bekövetkezik. Semmi sem állíthatja meg. McKinley hitt abban, hogy elkerülheti. Békés természete még csak nem is gondolt a háború lehetőségére.” – írja Kohlsaas.⁵² A realitás 1898 áprilisában oly mértékben megrázta, hogy barátja, Kohlsaas előtt állítólag elsírta magát. Úgy vélte, az ország katonailag felkészületlen egy konfliktusra, a Kongresszus eltökéltsége márpedig előbb-utóbb kivívja a beleegyezést is az intervencióba, melyet az elnök kerülni igyekezett.⁵³

A Kongresszus 1897-től erősödő nyugtalansága okán az elnök összefoglalta aktuális álláspontját és annak konkrét okait. Továbbra is szilárdan kitartott a békés intézkedés mellett, melyet elsősorban a Canovas⁵⁴ halálából következő új spanyol kormány felállítása indokolt. Hitte, hogy az új apparátussal céljainak megfelelően fog szót érteni, mivel a kapcsolatfelvételt követően Spanyolország ígéretet tett az emberséges bánásmód, a magántulajdon és a szigeti autonómia tiszteletére. A Kongresszust biztosította az ott tartózkodó amerikai állampolgárok és tulajdonuk védelméről, melynek már elődje is nagy figyelmet szentelt.⁵⁵

Annak ellenére, hogy Kuba több alkalommal bocsátott ki alkotmányt, az elnök az elismerés diplomáciai aktusától tartózkodva kétségbe vonta Kuba nemzeti státuszát – szerinte Spanyolország egyébként is gyenge, hogy uralmát fenntartsa.⁵⁶ McKinley ezen álláspontja Adams külügyminiszter Monroe-doktrína előtti politikáját tükrözi. Ahogy Kissinger fogalmaz: „Amerika lelkesen üdvözölt minden demokratikus kormányt, de tevélegesen egyik mellett sem kötelezte el magát”, hiszen

⁴⁹ Marcus Alonzo Hanna (1837–1904): üzletember, iparmágus, aki McKinley elnököt pozíciójára segítette. Elsődleges tevékenységi köre a bank és szolgáltatási szektorra korlátozódott, miközben Kohlsaas mellett McKinley tanácsadója és 1897-től haláláig szenátor.

⁵⁰ Charles Dawes (1865–1951): az USA alelnöke 1925–1929 között, illetve az első világháború utáni, európai gazdaságot megsegítő Dawes-terv szellemi atyja.

⁵¹ *Congressional Record*, Vol. 31, 55th Congress, 3745–3747, Jeremiah Botkin képviselő felszólalása.

⁵² Henry Herman KOHLSAAS: *From McKinley to Harding: Personal recollections of four presidents*, New York, Charles Scribner's Sons, 1923, 64, archive.org/details/frommckinleytohaokohl/page/64 (2021. 01. 06.)

⁵³ Uo., 66.

⁵⁴ Antonio Cánovas del Castillo (1828–1897): politikus, történész, az 1876-os spanyol alkotmány szerzője. Spanyol miniszterelnök hat hivatali időszakban, utoljára 1895–1897 között, támogatta a Bourbon-restaurációt.

⁵⁵ William MCKINLEY: *The Alternatives in Cuba*, U.S., Department of State, Papers Relating to Foreign Affairs, Washington, 1897, pp. vii–xxxiv, mtholyoke.edu/acad/intrel/mkinly.htm (2020. 05.02.)

⁵⁶ Uo., vii–xxxiv.

„Amerika mindenki szabadságának és függetlenségének pártfogója. De csak saját szabadságának és függetlenségének bajnoka és védelmezője,”⁵⁷ így nyíltan elutasítja az európai konfliktusokban való részvételt. A Kubában tartózkodó amerikai állampolgárok életének és tulajdonának biztonsága viszont fontos mozgatórugónak bizonyult, hiszen ennek eredményeképp indul útjára a Main cirkáló, ráadásul McKinley az amerikai Vöröskereszt elnöknőjét is Kubába küldte a Spanyolországgal történő diplomáciai egyeztetést követően karitatív tevékenység végzése céljából.⁵⁸

1898 februárjában a cirkáló baleset következtében elsüllyedt Kuba partjainál. A kivizsgálás eredménye alapján ugyan a spanyolok vétlennek bizonyultak, melynek dokumentációját az elnök eljuttatta a Kongresszushoz,⁵⁹ ám a közvélemény körében a spanyolellenes hangulat egyre fokozódott. McKinleyre immár politikai és társadalmi nyomás is nehezedett, így április 11-én tájékoztatta a Spanyolországgal kapcsolatos végleges álláspontjáról a Kongresszust. A dokumentumot a sokak által sérelmezett pontok elismerésével indította, mint a gazdasági veszteség vagy a humanitárius válság, mely egyre nagyobb terhet rótt az amerikai Vöröskereszt intézményére is. A humanitárius kérdés kulcspontháza a Weyler által felállított koncentrációs táborokban uralkodó körülmények váltak. Ezek megszüntetése érdekében McKinley már felvette a kapcsolatot a spanyol féllel és jelenleg azon dolgozik, hogy a krízist békés megegyezés útján orvosolja, nem mint beavatkozó, hanem mint közvetítő fél. A kompromisszumos javaslatot egy ambivalens fordulat követi, mely az intervenció lehetőségére, illetve annak okaira irányítja a figyelmet. Amennyiben a békés út kivitelezhetetlennek bizonyul, felhatalmazást kér a Kongresszustól a katonai beavatkozásra. Az üzenet a címzettek körében zavart okozott a megfogalmazással, hogy a béketeremtés a legfőbb cél. Kétértelműségének első értelmezési módja a spanyolokkal szembeni fellépés, mely a Kongresszus tagjai közt pozitív visszhangra talált. A másik interpretáció, mely felháborodást okozott, az egy olyan beavatkozás lehetősége, mely a forradalom leverése céljából kerül kivitelezésre, előnyben részesítve a gazdasági érdekeket, szemben a sziget államiségével és a humanitárius válsággal.⁶⁰

A következő, április 16-i ülés már teljes spanyolellenes hangulatban zajlott. A Main elsüllyedésével kapcsolatban új információk kerültek a nyilvánosságra, ráadásul a követi jelentések a gazdasági károk keletkezéséről, valamint a koncentrációs táborok további működéséről is fokozták a feszültséget a Kongresszusban. Egy meg nem nevezett spanyol újságból kiderült, hogy ugyan nem az amerikai hadihajó érkezésekor, de korábban valóban helyezték el a spanyol haderő víziaknákat, ám nem figyelmeztették erre az amerikaiakat. A spanyol–amerikai diplomácia megpecsételődött, az európai hatalmak pedig az USA akcióját kívánták egy esetleges beavatkozással támogatni. A segítséget a Monroe-doktrína okán elutasították,

a morális támogatás azonban biztonságos hátteret nyújtott az önálló intézkedéshez. A Main esetét megelőzően egy másik töréspont is megfigyelhető a spanyol–amerikai viszonyban, mely elsősorban magát McKinleyt érintette legnagyobb mértékben. Ez Enrique Dupuy de Lome, a washingtoni spanyol követ február 9-i magánlevele, melyben az amerikai elnökkel kapcsolatban kritikai észrevételeinek adott hangot. A levelet a kubai felkelők megszerezték és továbbították az USA-ba, ahol angol nyelven a *New York Journal* újság közzétette „Az Egyesült Államok történetének legkomolyabb inzultusa” címen.⁶¹

Az intervenciót megelőzően a Kongresszus elfogadta a Teller-cikkelyt, mely „biztosította a sziget szuverenitását” azáltal, hogy az USA nem annektálja Kubát. Az első pont proklamálta a lakosság függetlenségét, a második felszólította az anyaországot a fegyveres erők kivonására és Kuba feletti hatalmának feloldására. Az utolsó két rendelkezés az Egyesült Államok elnökének megadja a lehetőséget, hogy a korábbi pontokat katonai beavatkozással érvényesítse, illetve a várakozásokkal ellentétben kizárja az annexió lehetőségét.⁶²

A legutolsó rendelkezést, mint ismeretes, hamar megszegették a hosszú ideje fennálló külügyi ambíciók okán. Kérdés, hogy ezt a pontot egyáltalán miért fogadták el, hiszen a többi térség, mint pl. a Fülöp-szigetek vagy Puerto Rico esetében az azonnali beolvasztás módszerét alkalmazták. A kubai viszonyokat megvizsgálva nyilvánvalóan a lakosság szabadságigénye okán volt erre szükség. A felkorbácsolt politikai-társadalmi viszonyok miatt elképzelhetetlen volt, hogy engedtek volna egy új megszállásnak a spanyol iga lerázását követően.

Kubai alkotmányok és az USA

Az alaptörvények léte az események lényeges momentuma, ami a sziget állami státuszát a szomszéd ország szemében zavarossá tette. A Kongresszusban nemzetközi jogot érintő vitákat generált, megosztva az érintetteket a kérdésben. Az emigrációban született szervezetek, mint megismertük, töretlenül dolgoztak a kubai függetlenség kivívásán, ám az alkotmányos tevékenység még ezen csoportok létezése előtt a század elején kezdetét vette. Az első kubai alkotmány 1812-ben született meg, melyet továbbiak követtek az 1898-as észak-amerikai intervencióig. 1895–1898 között három jelentős alaptörvény jött létre. Közülük kettőt az 1895-ös jimaguayú-i és az 1897-es yaya-i dokumentumot a kubai lakosság által kiállított alkotmányként tartunk számon, melyek mindegyike több forrásra nyúlik vissza. Ezek egyike maga a PRC, mely a jogalkotás folyamatában vett részt. Egy másik forrásuk a Montecristi

⁵⁷ KISSINGER: i. m. 26.

⁵⁸ DE MIGUEL FERNÁNDEZ: i. m. 269.

⁵⁹ *Congressional Record*, Vol. 31, 55th Congress, 3278, „Destruction of the battle ship Main”.

⁶⁰ Uo., 3767, „Bailey képviselő felszólalása”.

⁶¹ VINCENTE ARRIBAS MONTES: „Enrique Dupuy de Lome – un diplomático español en Japón en el siglo XIX.” *Cuadernos Canela*, 1999, Vol. XI., 123–141, itt 139, canela.org.es/cuadernos-canela/indice/ (2020. 05. 02.)

⁶² H.J. Res. 233, Teller Amendment, April 16. 1898.

Manifesztum⁶³, illetve Martí által Manuel Mercado⁶⁴ számára írt levél, melyet politikai végrendeleteként tartották számon.⁶⁵

A második spanyolelles megmozdulás előtt is születtek alkotmányok, ám az 1895-ös jimaguayú-i volt az első, mely különválasztotta a polgári és katonai rendelkezéseket.⁶⁶ A dokumentumban többedik alkalommal tűzik ki célul a köztársasági államformát, mely deklarálja későbbiekben az önálló Kuba létét, 24 cikkelyben kontrollálva a működést. Rövid terjedelme és világos szövegezése ideiglenes mivoltából ered, megalkotói elsősorban a háborús időszak alatti önálló működést kívánták szabályozni, melyet két évre becsültek. Az első két cikkely a legfelsőbb hatalmat legitimizálja, jelen esetben a *Consejo de Gobierno*⁶⁷ szervezetét. A kormány feladatait és jogkörét a 3–6. cikkelyek jegyzik, melyet követően a végrehajtóhatalom gyakorlását ismertetik a 7–13. cikkelyek. A 14–16-ig tartó szabályozás az államtitkárok illetve helyetteseik ügyköréről rendelkezik, ezt követően a 17–21. cikkelyekben a katonai ügyekről, majd a következő kettő a kormánytagok esetleges büntetőjogi felelősségrevonásáról gondoskodott. Maga a kormányzat egy elnökből, egy elnökhelyettesből valamint egy belügyi, egy külügyi, egy hadügyi és egy gazdasági államtitkárból tevődik össze. A törvényhozó és végrehajtó hatalom a kormány hatásköre polgári szinten, míg katonai viszonylatban a főparancsnok a hatalom forrása. Az utolsó cikkelyben az egész dokumentum két éves érvényességét, majd egy új, későbbi alaptörvény megalkotásának kritériumait fektették le, melyet 1897. október 19-én hoztak létre yaya-i alkotmány néven.

Az új és a korábbi alaptörvény közti szembeötlő eltérés a yaya-i dokumentum hossza annak öt bekezdésével és 48 cikkelyével, mely jelzi végleges érvényességét. Míg az 1895-ös alkotók első cikkelye azonnal az államszerkezettel és a vezetés feladataival indított, addig az 1897-es alaptörvény első szakaszának két cikkelyében meghatározták az új állam földrajzi kiterjedését, illetve a kubai nemzetiség kritériumait. Kuba országának és nemzetiségének definiálása jelentős aktusként értékelhető, hiszen így váltak hivatalosan is valódi nemzetté, amit az USA az intervenció fontolgatásakor hiányolt.⁶⁸ Tovább erősíti az államiság tényét, hogy első ízben nevezik konkrétan a Kubai Köztársaság alkotmányának, míg a korábbi preambulum célkitűzésként említi a független Kuba köztársasággá formálásának lehetőségét, emellett fontos kiegészítéseket is tartalmaz. A tartalom lényegi különbségeit Beatriz Bernal kategorizálta *El origen del constitucionalismo cubano* című fentebb idézett

tanulmányában. Az első újdonság a II. szakasz összesen 11 cikkelyében mutatkozik, melyek hangsúlyt fektettek az egyén politikai jogaira és az alapvető emberi jogokra is. A következő két szakasz a kibővített irányító testületek jogkörét és működését is részletezi, ráadásul a főparancsnok legfőbb hatalma már nem terjed ki minden honvédelmi kérdésre, a funkciót a kormány veszi át egy hadügyi államtitkár által.⁶⁹ A kubai alkotmánytörténet látszólag lezárul a végleges alkotmánnyal, ám válaszul az anyaország szintén alaptörvényi szabályozást bocsátott ki Kuba számára 1897. november 25-én. A kubai alkotás és a királyi dokumentum összehasonlítása során mutatkozik meg a két mentalitás különbsége. Spanyolország még 1897-ben is hitt a közös jövőben, alkotmányával csupán az együttműködés kereteinek rögzítését kívánta elérni néhány apróbb, de korántsem lényegi változtatással. A jelentéktelen újdonságokat valószínűleg a diplomácia indukálta, hiszen ekkorra az USA már nyomást gyakorolt a spanyol félre a kubai állapotok kapcsán.

Mindenképpen érdemes kiemelni a kubai *Constitución de La Yaya* és a spanyol *Constitución Autonómica* közötti éles különbségeket. Az első eltéréssel már a preambulumokban konfrontálódunk, a kubai verziót egy függetlennek kikiáltott Alkotmányozó Gyűlés szerkeszti,⁷⁰ míg a spanyol alaptörvény megtévesztő nevével ellentétben egész egyszerűen egy királyi dekrétum, nem egy autonómiát biztosító önálló alkotmány. A két dokumentum léte elviekben két államalakulathoz vezet. A yaya-i dokumentum létrehozott egy új, független országot, a spanyol változatban viszont a sziget államjogilag továbbra is a Korona szerves része, ahol a spanyol *Gobernador General* a hatalom legfőbb forrása. Szintén lényeges különbség a vezető tisztségek betöltéséhez szükséges kritériumok meghatározása mindkét fél-nél, és ebben az esetben kap nagyobb szerepet a kubai nemzetiség definiálása is. A *Constitución Autonómica* a vezető testületet 35 főben állapította meg, melyből 17-et a király nevez ki, a többi ügyvivő pedig választás útján foglalhatja el pozícióját. A 6 előírásból kettő automatikusan gátolja a kubai lakosság véleményének érvényesülését, ugyanis az egyik szerint a spanyol nemzetiség előfeltétel, ami kiegészül azzal a kitétellel, miszerint tilos a kapcsolat a kubai felkelők kormányával. A korlátozások e területen a kubai változatban sem maradnak el, ahol viszont éppen a kubai nemzetiség válik az egyes tisztségek betöltésének fontos feltételévé. A két alkotmány léte ismét nehézséget teremtett az intervencióra nézve, hiszen a Kongresszus számára Kuba állami mivolta valóssá vált, míg az elnök továbbra sem ismerte el, immár valódi jogi keretekre is hivatkozva.

⁶³ Montecristi Manifesztum: a PRC hivatalos dokumentuma, melynek szerzői José Martí és Máximo Gómez. Az 1895. március 25-én született manifesztum deklarálja a függetlenségi harcok újrakezdését.

⁶⁴ Manuel Mercado (1838–1909): mexikói származású ügyvéd, politikus, José Martí barátja. Martí halála előtti napokban írta meg levelében a függetlenséggel kapcsolatos gondolatait, melyben kifejti, hogy kötelessége a szabadságért harcolni.

⁶⁵ Beatriz BERNAL: *El origen del constitucionalismo cubano: Las constituciones de "Cuba en Armas"*. Instituto de Investigaciones Jurídicas de la UNAM, 2013, 696.

⁶⁶ Uo., 697.

⁶⁷ A kubai kormányzat megnevezése.

⁶⁸ *Congressional Record*, Vol. 31, 55th Congress, 2082, „Foraker szenátor felszólalása”.

⁶⁹ *Constitución de la Yaya de 1897*, Instituto de Investigaciones Jurídicas de la UNAM.

⁷⁰ Uo.

Weyler és a reconcentrados, a kubai internálótáborok

Az USA társadalmát legjobban feltűzelő spanyol intézkedés a főkormányzó által felállított „koncentrációs táborok” létrehozása volt, ahová a lakosság lázadó elemeit és családjukat deportálták, amit Weyler a kubai felkelők agressziójával magyarázott.⁷¹ A nyomorúságos körülmények és a brutális bánásmód amerikai adatok szerint 600.000 áldozatot követelt.⁷² Lázadónak elsősorban az *Ejército Libertadorral* együttműködő személyeket minősítették, akik fegyvereket tároltak, osztogattak vagy adtak el. Sokszor alaptalanul kerültek a táborokba, sőt az internálás az egész vidéki lakosságot érintette, aminek súlyos következményei lettek. Weyler a vidéken élőket kevésbé tekintette ellenőrizhetőnek, bizonyos volt abban, hogy a forradalmárokkal együttműködnek, így ezt a réteget, azaz a mezőgazdaság termelőit összegyűjtve „városi táborokba” záratta. Földművelő munkaerő hiányában hamarosan az egész szigetet sújtotta az éhínség, ráadásul az egészségügyi ellátás is működésképtelen állapotban volt, ami nem kizárólag az őslakosságot, hanem az egész spanyol haderőt érintette, mely a kutatások szerint összesen 300.000 főt tett ki.⁷³

A helyzetről az USA folyamatosan informálódott hivatalnokai útján, egyikük C. W. Russell, az igazságügyi hivatal küldötte, aki nem sokkal a koncentrációs politika kihirdetése után Kubába látogatott a körülmények ellenőrzése céljából. Az Észak-Amerikában terjedő hírek az embertelen állapotokról Russell ellenőrző útja során bizonyítást nyertek. A termőföldek és ültetvények valóban szigetszerte lángoltak, ahogy erről az ültetvényesek már korábban értesültek, némelyik terület az összecsapások következtében, némelyik a felkelők szándékos gyújtogatásának áldozatává vált. Az USA hivatalnokai számtalan beteg és az éhezéstől legyengült lakossal találkozott, a kitelepítettek különböző régi üzemekben zsúfolódtak össze egyéb hajlék hiányában. Mások tömött vasúti kocsikban letek menedékre a külvárosban. Az embertelen körülmények között élők számát Russell 400.000 főre becsüli, akik étel, gyógyszer és megélhetés nélkül tengődtek az utcákon kilátástalanul, munkalehetőség nélkül. Az állapotok súlyos következményeként járvány ütötte fel a fejét, ami a szigeten lévő kezdetleges egészségügyet maga alá gyűrte. Terjedt a malária és a beriberi⁷⁴, a megtelt kórházakban 200 betegre jutott egy orvos, aminek következtében aki bekerült az intézménybe, már nem jutott ki élve. Az elhunytak száma megtöltötte a temetőket, sokakat már csak a lángoló termőföldekre dobtak „hamvasztás” gyanánt. Az éhezés és a betegség általános jelensége nem csupán a helyiek között ütötte fel a fejét, valójában a katonákat is jelentős mértékben érintette annak ellenére, hogy a hadsereg élelmezése prioritást élvezett. Helyi értesülések szerint se a kiküldött hivatalnokok, se a katonaság nem kapott fizetést nyolc hónapja, ami tovább súlyosbította krízist. Russell a látottak követ-

kezében karitatív akciót kezdeményezett, melyet állami szintűvé kívánt tenni, tapasztalva a nyilvánvalót, hogy a Spanyol Királyság képtelen ellátni a kubaiakat, az őslakosokat és a spanyolokat egyaránt.⁷⁵

A *reconcentración* politikája nem Weyler találmánya volt, már az 1880-as években is felmerült, mint lehetőség, ám az akkori kormányzó, Arsenio Martínez-Campos⁷⁶ a Weyler alatt megmutatkozott hiányos anyagi és infrastrukturális feltételek okán nem vállalta fel kivitelezését.⁷⁷ A kialakult helyzet a spanyol hivatalnoki réteget is megosztotta, amit José Congostó, a Philadelphiában székelő konzul és a de Lome közti levélváltás is bizonyít, melyben Congostó aljas és barbár tetteknek ítélte Weyler módszerét.⁷⁸ Honfitársai szintén bírálták Weylert, köztük egy jelentős politikus, az aktuális miniszterelnök, Segismundo Moret, felvetette azt is, hogy a főkormányzó megfontolhatta volna az autonómia kérdését.⁷⁹

A jelenségek híre rendszeresen eljutott mind az USA Kongresszusához mind sajtóorgánumaihoz, ami kettős nyomást gyakorolt az aktuális elnökökre, Clevelandre és McKinleyre. A Kongresszus és a közvélemény egyre határozottabban követelte kezdetben a humanitárius válság kezelését, majd a konkrét politikai állásfoglalást, majd ha szükséges, az abból adódó intervenciót, amire 1898 áprilisában került sor. Az intervenció során az USA számára bár nem az elsődleges, de jelentős motivációt jelentett a *política de reconcentración* felszámolása, melyet egyes kutatók, mint Francisco Pérez Guzmán, Joël Kotek vagy Pierre Rigoulot az angolok búrpolitikájához hasonlítva óriási mértékű holokausztként értékelnek.⁸⁰

A kubai függetlenség kérdése az Újvilág és az Óvilág diplomáciájának történelmi fordulópontját hozta el a századforduló végén a Monroe-elvet beteljesítve. A sziget függetlenné válásával nemcsak egy új szuverén állam keletkezett a Karib térségben, hanem lefektette a máig érvényes befolyási övezeteket a nemzetközi hadszíntéren. A végleges állami és földrajzi státusz kialakulásával az USA kivívta a jelenleg is érvényes patrónusi szerepét a világban és saját térségének legfőbb domináns hatalmává vált.

⁷¹ DE MIGUEL FERNÁNDEZ: i. m. 160–161.

⁷² Uo., 264.

⁷³ Uo., 156.

⁷⁴ Beriberi: a B1-vitamin hiányából fakadó betegség, mely kezelés hiányában halálos is lehet.

⁷⁵ Trumbull WHITE: „Chapter XXVIII. Weyler's reconcentration policy and its horrors.” In Uő.: *Our War with Spain for Cuba's Freedom*, Project Gutenberg, 2003, 233–244.

⁷⁶ Martínez Campos (1831–1900): tábornok, harcolt a tíz éves háborúban, majd hazatérve rövid időre spanyol miniszterelnök (1879), majd 1895–1896 között Kuba gyarmati főkormányzója.

⁷⁷ DE MIGUEL FERNÁNDEZ: i. m. 259–260.

⁷⁸ Uo., 259.

⁷⁹ Uo., 161.

⁸⁰ Uo., 156.

Rezümé

A tanulmány a kubai függetlenség nemzetközi kontextusát mutatja be, tárgyalva az észak-amerikai intervenció okait és folyamatát, mely háborút eredményezett Spanyolország és az USA között 1898-ban. Habár William McKinley elnök nem kívánt konfliktusba kerülni Spanyolországgal, nem volt választása, hiszen a Kongresszus és a közvélemény mindenáron követelte az európai dominancia feloldását a térségben. Hivatkoztak a Monroe-doktrínára és a fő kormányzó Valeriano Weyler koncentrációs politikájára, mely súlyos humanitárius válságot okozott Kubában. Az USA és a Spanyol Királyság diplomáciai kapcsolatainak megtörése végül háborúhoz vezetett. A cikk a három állam viszonyát vizsgálja, valamint a szigethez való spanyol ragaszkodás gazdasági okait, annak ellenére, hogy Kuba már nem termelt profitot az USA-val fennálló szoros gazdasági kapcsolat okán.

Kulcsszavak

spanyol–amerikai diplomácia, kubai függetlenség, kubai alkotmányok, koncentrációs politika, William McKinley, Valeriano Weyler, José Martí

Abstract

The Independence of Cuba in International Context: USA, Spain, Cuba

The study presents the international context of Cuban independence, discussing the motives behind and process of the North American intervention that caused the war between Spain and the USA in 1898. Although president William McKinley did not want a conflict with Spain, he had no choice because Congress and common opinion resolutely demanded the end of European dominance in the area. They referred to the Monroe-doctrine and the cruel reconcentration policy of governor general Valeriano Weyler that produced a grave humanitarian crisis in Cuba. Diplomacy between the USA and the Hispanic Monarchy suffered a breakdown that resulted in the war. The article investigates the relations of the three states and the economical motives of Spain in insisting on continued influence over the island despite the fact that Cuba did not yield any profit because of its economic relations with the USA.

Keywords

Spanish-american diplomacy, independence of Cuba, constitutions of Cuba, reconcentration policy, William McKinley, Valeriano Weyler, José Martí

BOBAY ISTVÁN ZOLTÁN

Mexikói veteránok¹ az 1877–78. évi orosz–török háborúban

A *Foksányi szoros* című történelmi regény fiktív főszereplője, Domahiday Ákos az 1870-es években az Osztrák-Magyar Monarchia alkonzuljaként teljesített szolgálatot Belgrádban. A regény története szerint 1877-ben, az orosz–török háború idején, a közös külügyminisztérium utasítására előbb az ún. *törökországi magyar légió* szervezését kellett segíteni, melyet az egykori 48-as alezredes Csutak Kálmán kívánt létrehozni. A magyar légió létrehozása kudarcba fulladt, ezt követően Domahidayt a Konstantinápolyban felállított *törökországi lengyel légió* egységéhez rendelték (melyben magyarok is szolgáltak) amely az orosz–török párharcok során súlyos veszteségeket szenvedett. A főhőst a regény záró harmadában végül saját elhatározásából a szintén sikertelenségre kárhozott 1877-es *székely légió* szervezői között találjuk, akik egy a Székelyföldről tervezett hidrobombázó akcióval kívánták az orosz utánpótlási vonalakat elvágni Moldvában és ezzel segíteni a török erőket.

A regény főhőse kitalált személy, azonban a mellette megjelenő alakok szinte mind valóságosak. Az írás összehasonlító elemzését alapul véve megállapítható, hogy a közölt történetek tényleges történelmi alapokon nyugszanak. Cseres Tibornak ez a regénye irányította a figyelmünket az 1877–78-as orosz–török háború légióinak történetére, ugyanis a regényben két, Mexikót megjárt magyar katona, Horváth Lajos (a törökországi lengyel légió tisztje) és Almássy Jenő (a székely légió vezetésére kizemelt parancsnok) is felbukkan.² Ezenfelül a téma további feltárásánál azt tapasztaltuk, hogy rajtuk kívül az egykori mexikói osztrák önkéntes sereg több korábbi tagja is érintett volt az eseményekben. Kíváncsiságunkat még jobban felkeltette Szádeczky Kados Lajos egyik közlése, aki munkájában a következőket írta: „A török–lengyel magyar és székely légió, mint a láncszem, úgy függött össze tükös szálakkal.”³

Jelen munkában a következő kérdésekre keressük a választ:

I. A rendelkezésre álló források alapján hány volt mexikói veterán vett részt az 1877–78-as orosz–török háborúban? (A rendelkezésre álló adatok alapján elsősorban a magyar honos katonákra fókuszálunk.)

¹ A mexikói veterán megnevezés alatt azon személyeket értem, akik az 1864–1866 között fennállt mexikói osztrák önkéntes sereg (*Mexikanische Österreichische Freiwilligenkorps*) tagjaiként szolgáltak Mexikóban, Habsburg Miksa császársága idején.

² CSERES TIBOR: *Foksányi szoros*, Budapest, Magvető Kiadó, 1985.

³ SZÁDECZKY KADOS LAJOS: *A székely puccs 1877-ben: A székely légió szervezése az orosz–török háborúban*, Budapest, Az Erdélyi Magyar-Székely Szövetség kiadása, 1920.

2. Ezen személyek mennyire játszottak fontos szerepet a fent említett légiók életében vagy szervezésében?

3. A korábbi mexikói bajtársi ismeretség alapja volt-e a légiók felállítását elősegítő együttműködésnek a Mexikót megjárt veteránok között?

A 1877. évi törökországi „légiók”

Először meg kell vizsgálni, hogy 1877-ben hány légiónak a felállítását kísérte meg a török kormányzat, ugyanis a forrásokban a „törökországi lengyel légio” mellett egyaránt felbukkant egy szervezés alatt álló „törökországi magyar légio” neve is. A sajtóanyag vizsgálata azt mutatja, hogy a két légio szervezése nem sokkal az orosz–török háború kitörését követően, 1877 áprilisában kezdődhetett meg.

A „török–magyar” légiók

A *Fővárosi Lapok* május 9-én azt közölte, hogy Magyarországon egy „Török-magyar légio alakítására van kedvök többeknek s az ügy élén Végh Lajos volt legionarius⁴ áll.”⁵ (A belépni szándékozók névsorát aláírási íveken gyűjtötték össze, Nagyváradról 68 személy aláírásáról van tudomásunk.⁶) Két nappal később – a *Budapesti Napló*ra hivatkozva – már ennél részletesebb adatokat közölt a *Szegedi Hirado*, mely kifejtette, hogy a budapesti török konzulnál többen is arról érdeklődtek, hogy a kialakult háborús helyzetben „alakít-e Törökország magyar légiót”. A lapértésülések szerint sokan „már föl is ajánlották szolgálatukat a török kormánynak.” A konzuli válasz a cikk alapján az volt, hogy a porta addig „semminemű idegen légio alakítására vonatkozólag nem tett intézkedéseket, de ha ezt tenni fogja, azonnal közli az illetőkkel.”⁷ Az újság megemlítette azt is, hogy a törökországi magyar légio szervezésének élén a korábban említett Végh Lajos (feltételezésünk szerint volt mexikói önkéntes⁸) állt, továbbá kiemelték, hogy több külföldi lap is arról adott hírt, hogy

⁴ Ezen esetben a legionárius jelző az olaszországi magyar légióra vagy pedig a mexikói osztrák önkéntes sereg utalhat (a korabeli sajtóban gyakran „mexikói légio”-ként hivatkoztak rá, illetve a levéltári forrásokban és a korabeli sajtóban is találkozhatunk a „legionarius” megnevezéssel a mexikói önkéntesek esetében). A rendelkezésre álló névlisták alapján azt feltételezzük, hogy a fent nevezett személy azonos azzal a Végh Lajossal, aki mexikói önkéntes sereg tagja volt (az olaszországi magyar légio névsorában nem szerepel, azonban ez nem jelenti azt, hogy ténylegesen nem is szolgálhatott ott). TARDY Lajos: Az 1864–67. évi mexikói „önkéntes hadtest” magyarországi résztvevői. *Hadtörténelmi Közlemények*, CIII. évf., 1990/4. 169; vö. LUKÁCS Lajos: *Az olaszországi magyar légio története és anyakönyvei*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.

⁵ *Fővárosi Lapok*, 14. évf., 106. sz., 1877. május 9. 517.

⁶ *Magyar Polgár*, 11. évf., 110. sz., 1877. május 15. 3.

⁷ *Szegedi Hirado*, 19. évf., 56. sz., 1877. május 11. 1

⁸ Végh Lajos 1837-ben Somlyón (további egyértelműsítésre megye adat nem áll rendelkezésre) született, eredeti foglalkozása kalapos volt. A mexikói osztrák önkéntes sereg 4. huszárszázadánál szolgált

Törökország „a bécsi kormány iránti tekintetből nem akarja a külön magyar légio szervezését; azonban az alakítandó »idegen légio«-ban helyet ad a magyaroknak is.”⁹ Ezt erősíti meg egy másik közlés is: „Miután a tervezett magyar légio alakítása, hála néhány befolyásos magyar és osztrák hazafi fáradozásainak, elejtetett, s néhány segélyforrás nélküli magyarországi egyénnek a hazatérés megkönnyítettet, kettőzött erővel fogtak hozzá Konstantinápolyban egy lengyel légio alakításához. E légio alakítása, melyhez azonnal számos magyar csatlakozott, igen rokonszenves fogadtatásban részesült a sztambuli előkelő körökben.”¹⁰

Egy különálló magyar légio felállítására végül nem került sor, annak ellenére sem, hogy Törökországban az egykori 48-as alezredes Csutak Kálmán¹¹ továbbra is aktívan tevékenykedett egy ilyen egység felállításán. Mivel ebben a próbálkozásban az általunk ismert adatok szerint nem vettek részt volt mexikói veteránok, ennek az egységnek a szervezési történetét jelen dolgozatban nem vizsgáljuk.¹²

Az Oszmán Birodalomban hivatalosan kizárólag egyetlen légio, az ún. lengyel légio felállítására került sor, melyben „magyarok és lengyelek fuzionáltak s együtt maradnak addig, míg számuknál fogva két csapatot képezhetnek.”¹³ Egy különálló „török–magyar légio” szervezésének a gondolata csupán néhány lelkes magyar honpolgár fejében fogalmazódott meg. Arra vonatkozóan nem rendelkezünk további adatokkal, hogy a Végh Lajos által Magyarországon toborzott önkéntesek végül eljutottak-e Törökországba, és ha igen, akkor a Csutak-féle szervezkedéshez vagy inkább a törökországi lengyel légiohoz csatlakoztak-e.

(a Tardy Lajos által közreadott listán tévesen vadászként szerepel) és 1867. április 13-án érkezett haza szülőföldjére. Katonai anyakönyve: Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv [később ld.: ÖStA KA], AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 158. Nr 32/59; vö. TARDY: i. m. 169.

⁹ *Szegedi Hirado*, 19. évf., 56. sz., 1877. május 11. 1.

¹⁰ *A Hon*, 15. évf., 163. sz., 1877. június 28. 2.

¹¹ Életrajzát ld.: BONA Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. 1 köt., Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2015, 232–233.

¹² A Csutak-féle szervezkedésről a sajtóban több híradás is megjelent, illetve a légio szervezésének a kísérletébe betekintést nyerhetünk Csutaknak a levelezéseiből is. Csutak kapcsolatban állt egy akkoriban a bulgáriai Ruszcsukba élő egykori 48-as magyar emigráns gyógyszerésszel, Szilágyi Györggyel. Levelezésüket közli: Penka PEYKOVSKA: A Kossuth-emigráció mindennapi élete az 1860–70-es években: egy Bulgáriában letelepedett magyar önkéntes irathagyatékából. In: Penka Peykovska – Demeter Gábor (Eds.): *(Re)Discovering the Sources of Bulgarian and Hungarian History*. Auxiliary Historical Disciplines, Vol. IX., Sofia – Budapest, 2015, 38–64. A légio szervezésről további információkkal szolgálhatnának Csutak Kálmán törökországi visszaemlékezései, amelyet Kacziány Géza szerint Csutak megírt, azonban nem publikált. KACZIÁNY Géza: *A magyar mémoires-irodalom 1848-tól 1914-ig. Ballagi Aladár előszavával*. Budapest, Lantos A. Könyvkiadóhivatala, 1917, 76. (Tudomásunk szerint azóta sem került kiadásra.)

¹³ *Fővárosi Lapok*, 14. évf., 143. sz., 1877. június 24. 699–700.

A törökországi lengyel légio

A törökországi lengyel légio történetét Jerzy S. Łątka dolgozta fel egy kismonográfia keretében,¹⁴ amelyet azonban csak közvetve tudtunk felhasználni a munkánkhoz.¹⁵ Emellett a korabeli sajtó és a légioiban szolgált Lakos Lajos¹⁷ memoárja¹⁸ tükrében tudtuk vizsgálni az egység történetét.

1877-ben a Galíciában létrehozott, földalatti Lengyel Nemzeti Szövetség szorgalmazta egy törökországi lengyel légio felállítását. Ennek egyik legaktívabb szószólója az akkoriban Törökországban élő lengyel mérnök, Wacław Warszyc volt, aki korábban részt vett az 1863. évi januári felkelésben. A Lengyel Nemzeti Szövetség vezetői megkezdtek az előkészületeket az egység szervezéséhez, és nevüket Keleti Lengyel Emigrációs Bizottságra változtatták.¹⁹ (Lakos Lajos ezzel szemben azt közölte, hogy a lengyel légio felállítását a Svájcban székelő titkos lengyel kormány határozta el, és mind az öt földrészen kiáltványban szólította fel az ott élő lengyeleket, hogy csatlakozzanak az egységhez.²⁰)

Az isztambuli események forgatagában 1877 májusában felbukkant egy volt mexikói magyar önkéntes, Varjassy Béla is, aki Habsburg Miksa császár halálát követően tért haza, majd rövid időn belül Franciaországba távozott, és francia önkéntesként részt vett az 1870–71-es porosz–francia háborúban, majd ezt követően hosszú ideig Franciaországban élt.²¹ 1877 májusában Konstantinápolyban tartózkodott,²²

amikor az *Ellenőr* részére május 18-i keltezéssel küldött levelében, a lengyel légioról a következőket írta: „Az óriási magyar lobogót gr. Széchenyi²³ vette kezébe, a lengyeleket pedig két tiszt az újon alakulóban lévő lengyel légióból.”²⁴

A *Hon* 1877. május 15-én azt írta,²⁵ hogy „konstantinápolyi hírek” szerint nagy számban történtek jelentkezések a törökországi lengyel légio soraiba, míg a *Fővárosi Lapok* a következőket közölte: „Pérában²⁶ a lengyel légio toborzási irodájának élén Arthur pasa (Zimmermann) áll”,²⁷ akiről Grajewski munkájában azt állítja, hogy korábban részt vett a magyar felkelésben,²⁸ amely minden bizonnyal az 1848–49-es szabadságharcra utalhat.²⁹

A hírlapok szerint a légioiban 1877 június végén 150 önkéntes szolgált,³⁰ zömükben lengyelek, „56 katolikus és 60 izraelita lengyel”,³¹ őket követték a magyarok, de arról is írtak, hogy az egységnek két francia herceg, egy francia orvos és egy fiatal angol lord is a tagja volt,³² valamint szolgált benne német és egyéb nemzetiségű személy is.³³ Állítólag a sereg parancsnoka tervbe vette, hogy 200 török önkéntessel is megerősíti „a gyenge csapatot, de e szándoka a légioiban komoly ellenzésre talált.”³⁴ A légio vezetése abban bízott, hogy az orosz hadsereg közeledésével egyre több lengyel fog dezertálni a cári erők soraiból.³⁵ Ezt nemcsak az európai, hanem a kaukázusi hadszíntér felől is remélték, emiatt 1877 májusában 40 lengyel legionáriust³⁶ küldtek Trabzon érintésével a Kelet-Anatóliai Erzurumba, „hol a lengyel szökevényeknek igen nagy száma van.”³⁷ (Az egység részt vett a kizil-tepei és a tepekkalei csatákban, majd a megmaradt 35 fős állományt, mivel nem váltotta be a toborzási

¹⁴ Jerzy S. ŁĄTKA: *Z ziemi tureckiej do Polski: Dzieje legionu polskiego w Turcji 1877 r.*, Gdańsk, Związek Tatarów Polskich w RP Rzeczypospolitej Polskiej, 2000.

¹⁵ 2019-ben egy, a keleti kérdés és a lengyelek kapcsolatát átfogóan taglaló lengyel nyelvű cikket jelentett meg a Łódzi Egyetem Történettudományi Intézetének egyik munkatársa vel Grajewski, aki az 1877-es lengyel légio rövid történetének bemutatásánál a hivatkozás alapján Jerzy S. Łątka monográfiáját használta. Munkánk során csupán erre tudtunk támaszkodni: Radosław Żurawski VEL GRAJEWSKI: *Kwestia Wschodnia w Polskiej Myśli Politycznej i Działaniu w Okresie Zaborów*, rodm-krakow.pl/index.php/461-kwestia-wschodnia-w-polskiej-mysli-politycznej-i-dzialaniu-w-okresie-zaborow?fbclid=IwAR23bueewSINPwo3oeuw42Om-6CPOzSDLOaiFXefc_Q_8Z164PDu53YeBoE. (2020. május 31.)

¹⁶ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Szokola László (szakterülete a lengyel–magyar történelmi kapcsolatok) barátomnak a témára vonatkozó lengyel szakirodalmak felkutatása és azok fordításában nyújtott segítségéért.

¹⁷ Életrajzát ld.: SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*, 7. kötet, Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 1900, 668–669.

¹⁸ LAKOS LAJOS: *Visszaemlékezés Törökországra: 1875, 1876, 1877*, Nagyvárad, Kutasi D., 1895. Ezúton szeretném megköszönni a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársának, Górász Péternek a szíves segítségét, aki rendelkezésemre bocsátotta Lakos Lajos munkáját.

¹⁹ GRAJEWSKI: i. m.

²⁰ LAKOS: i. m. 225–226.

²¹ Varjassy Béla életútját egy készülő írásunkban mutatjuk be részletesebben.

²² „Varjassy Béla kapitánnyal, ki jelenleg Konstantinápolyba van, szerződést kötöttünk arra nézve, hogy bennünket levelekkel s táviratokkal lásson el a török táborból, hová e napokban indul.” *Ellenőr*, 9. évf., 150. sz., 1877. május 15. 1.; A május végén megjelent beszámolója alapján már május elején Isztambulban tartózkodott. *Ellenőr*, 9. évf., 171. sz., 1877. május 26. 1.

²³ Gróf Széchenyi Ödön (1839–1922)

²⁴ *Ellenőr*, 9. évf., 171. sz., 1877. május 26. 1.

²⁵ *A Hon*, 15. évf., 119. sz., 1877. május 15. 1.

²⁶ Mai elnevezése: Beyoğlu, Isztambul egyik kerülete, a város európai részén.

²⁷ *Fővárosi Lapok*, 14. évf., 113. sz., 1877. május 18. 554.

²⁸ GRAJEWSKI: i. m.

²⁹ Zimmermann neve nem szerepel a lengyel légio lexikonában. Vö. Kovács István: *A lengyel légio lexikona, 1848–1849*. Budapest, História – MTA történettudományi Intézete, 2007.

³⁰ Grajewski 200 önkéntest említ. Ld.: GRAJEWSKI: i. m.

³¹ *A Hon*, 15. évf., 165. sz., 1877. június 30. 1.

³² *Fővárosi Lapok*, 14. évf., 143. sz., 1877. június 24. 699–700.

³³ *A Hon*, 15. évf., 163. sz., 1877. június 28. 2.

³⁴ *A Hon*, 15. évf., 165. sz., 1877. június 30. 1.

³⁵ *Fővárosi Lapok*, 14. évf., 143. sz., 1877. június 24. 699–700.

³⁶ Grajewski 44 legionáriust említ. Ezt az egységet Jarosław Romer-Merczyński őrnagy (gyalog) és Dobrudzki őrnagy (lovasság) vezették. Ld.: GRAJEWSKI: i. m.

³⁷ *A Hon*, 15. évf., 165. sz., 1877. június 30. 1. Közli még: *Magyar Polgár*, 11. évf., 144. sz., 1877. június 26. 3; *Magyar Polgár*, 11. évf., 145. sz., 1877. június 27. 1. Az újsághír alapján arról is értesülünk, hogy a nemzetközi sajtó sem tudta minden esetben helyesen identifikálni a törökországi légio, ugyanis mint a *Magyar Polgár* is írja az angol *Times* tévesen közölte azt, hogy a törökországi magyar légio egy szakasza érkezett meg Trabzonba, amit arra helyesbítettek, hogy azok lengyel legionáriusok, akik a szökött lengyel katonák toborzása végett érkeztek oda, és a törökországi lengyel légio az európai hadszíntéren tervezik bevetni.

reményeket, visszavitték Isztambulba, ahol leszerelték őket.³⁸⁾ Arról is maradtak fent hírek, hogy Magyarországon keresztül is érkezett néhány lengyel a Törökországban működő légiohoz.³⁹⁾

1877. június 28-án *A Hon* azt közölte, hogy Zimmermann lemondott az egység parancsnokságáról, és „átadta a tisztséget egy Horváth nevű magyarnak.”⁴⁰⁾ A *Magyarország és a Nagyvilág* Horváth Lajosra mint alezrederre hivatkozik, és a következőket közli személyéről: „a légio kitűnő lovastisztet nyer hazánkfiában. Horváth régebben az osztrák hadseregben szolgált s mint őrnagy quietált.⁴¹⁾ Katonai pályáját a nádor-huszároknál kezdte, mely ezredbe hadapród gyanánt lépett be.⁴²⁾ Midőn Miksa császár számára történtek toborzások, a quietált őrnagy közember gyanánt csapott föl mexikói huszárnak. Előléptetése egyébiránt gyors volt. A mexikói harctéren vakmerő fegyvertények által tüntette ki magát, így többek között egy marok huszárral meglepett éjjel egy jelentékeny csapat mexikói fölkelőt, kik egy dombon voltak elsánczolva. Vagy 200-at elfogott közölök, a többbit pedig szétugrasztotta.”⁴³⁾

A lengyel légio június végén a bulgáriai Sumenbe (törökül Şumla) szállították,⁴⁴⁾ ám a lapok értesülései alapján július végére az akkor 120 fős⁴⁵⁾ légión belül viszálykodás tört ki, az egység parancsnoka Zimmermann felszívódott a városból.⁴⁶⁾ „Horváth őrnagy és Lakos hadnagy kilépett,” és a szétesés szélén lévő egység vezetését lengyel tisztekre bízta (az altisztek között állítólag három magyar személy is volt). Felfegyverzésüket és lóval történő ellátásukat még ekkorra sem hajtották végre.⁴⁷⁾ A légión belüli zavarokról július hónap folyamán többször is megjelentek tudósítá-

sok,⁴⁸⁾ ezek közül az egyik a magyar feltaláló-katonautazótól, Zubovics Fedortól⁴⁹⁾ származott.⁵⁰⁾

A lengyel légioban szolgált szentesi születésű Lakos Lajos memoárjából a fentiekhez képest még pontosabb információkat ismerhetünk meg, és betekintést nyerhetünk a légio mindennapjaiba. Lakos visszaemlékezésében nagyon sokszor utal Horváth Lajosra, aki a memoárban írottak alapján a mexikói kalandot követően valószínűleg az Amerikai Egyesült Államokban élt egy darabig,⁵¹⁾ Törökországba pedig már Angliából érkezett, ahol egy angol lord főlovászmestereként dolgozott. A memoár szerzője hosszasan és részletgazdagon írta meg kettejük látogatást a török uralkodónál, amely során a szultán kinevezte őket a lengyel légiohoz, s egyúttal Horváthot őrnagyi rangról ezredesi, Lakost pedig főhadnagyból őrnagyi rangra emelte. Ezenfelül a szultán ígéretet tett a felszerelésük biztosításáról is, mivel a memoár szerint amíg a lengyel tiszteket felszerelték, addig a magyaroknak magukat kellett ellátniuk. Ezt követően a két magyar találkozni óhajtott Arthur bejjel, de mint megtudták, a lengyel egység főparancsnoka már pár napja elvitorlázott Konstantinápolyból, így a lengyel légio egy kb. 30 fős tiszti csoportjának adták elő a történeteket, akik Lakos szerint az uralkodónál tett látogatásuk hallatán két táborra oszlottak: voltak, akik örültek a kinevezésnek (magyarok és az egyéb idegen ajkú önkéntesek), és voltak, akik búslakodva fogadták (főként a lengyelek). Ekkor a lengyel légio szálláshelyéről (a légio tagjai a Daud pasa laktanyában voltak elszállásolva, míg a két magyar tiszt magánszálláson lakott) egy lengyel tiszt érkezett azzal a paranccsal, hogy a légio legyen kész az azonnali indulásra a kis-ázsiai harctérre. Horváth vezetésével ekkor a tisztek haditanácsot tartottak és elhatározták, hogy Zimmermann nélkül nem indulnak útnak. Mint azt Lakos megjegyzi, ezt követően négy „hetet voltunk még várakozó állásban”, amikor ismételen parancs érkezett az egység behajózásáról és Kelet-Anatóliába szállításáról. A legionáriusokat a Top-hane⁵²⁾ kikötőben hajózták be, azonban az egység főparancsnoka ekkor is hiányzott, ugyanis mint tudomásukra jutott, Arthur bej eredeti lakhelyére, Kairóba utazott, és magával vitte az egység pénzét is. A parányi alakulat tagjai abban a tudatban szálltak hajóra, hogy Kis-Ázsiába tartanak, a legnagyobb meglepetésükre azonban

³⁸⁾ GRAJEWSKI: i. m.

³⁹⁾ „Szombathelyen a nőegylet gyűjtést rendezett odaérkezett két orosz-lengyel számára, kik a konstantinápolyi légioba mennek s úti költségük elfogyott.” *Fővárosi Lapok*, 14. évf., 148. sz., 1877. július 1. 723.

⁴⁰⁾ *A Hon*, 15. évf., 163. sz., 1877. június 28. 2.

⁴¹⁾ Értsd: kiszolgált katona.

⁴²⁾ A *Militär-Schematismus*ok alapján 1864 előtti katonai pályája jól követhető. Horváth Lajos 1841-től kezdődően 1859-ig, közel két évtizedig szolgált a 12. huszárezrednél, vagyis a „Nádor-huszároknál”. 1841–1844: kadét; 1845–1847: alhadnagy; 1850–1851: másodosztályú főhadnagy, 1852–1858: elsőosztályú főhadnagy. 1859-ben mint őrnagy a 2. huszárezredhez került, ahol ugyanezen rendfokozatban egészen 1863-ig szolgált. 1864-ben a mexikói toborzások évében a neve már nem szerepel a *Schematismus*ban. *Militär-Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes*, Wien, 1841. 333; (1842) 333; (1843) 333; (1844) 344; (1845) 344; (1846) 344; (1847) 344; (1850) 413; (1851) 430; (1852) 464; (1853) 479; (1854.) 485; (1855) 489; (1856) 473; (1857) 473; (1858) 449; (1859) 267; (1860–61) 386; (1862) 388; (1863) 398.

⁴³⁾ *Magyarország és a Nagyvilág*, 14. évf., 27. sz., 1877. július 8. 431.; Nagyjból hasonló formában közli még: *Fővárosi Lapok*, 14. évf., 146. sz., 1877. június 28. 713; *Politikai Újdonságok*, 23. évf., 26. sz., 1877. június 27. 309; *Magyar Polgár*, 11. évf., 147. sz., 1877. június 29. 3; *A Hon*, 15. évf., 163. sz., 1877. június 28. 2.

⁴⁴⁾ *A Hon*, 15. évf., 163. sz., 1877. június 28. 2.

⁴⁵⁾ A *Fővárosi Lapok* szerint Zimmermann csupán 23 főt tudott összetoborozni. *Fővárosi Lapok*, 14. évf., 163. sz., 1877. július 19. 791.

⁴⁶⁾ *Fővárosi Lapok*, 14. évf., 163. sz., 1877. július 19. 791; *Politikai Újdonságok*, 23. évf., 30. sz., 1877. július 25. 359.

⁴⁷⁾ *Fővárosi Lapok*, 14. évf., 169. sz., 1877. július 26. 819.

⁴⁸⁾ *Fővárosi Lapok*, 14. évf., 163. sz., 1877. július 19. 791; *Politikai Újdonságok*, 23. évf., 30. sz., 1877. július 25. 359.

⁴⁹⁾ Zubovics Fedor (1848–1920) kalandos életű katonautazó, kalandor, feltaláló volt, aki idős korában önként jelentkezett frontszolgálatra az 1. világháború folyamán. Egy hosszas nekrológban az *Ország-Világ* emlékezett meg életéről: *Ország-Világ*, 41. évf., 44. sz., 1920. október 31. 531–532. (Egész élettörténetét felölelő tudományos igényű biográfiájának megírása még várat magára.) 1876-ban sajtóértesülések szerint egy szóváltást követően Zubovics Fedor párbajozott a későbbi székely légio kizsemelt parancsnokával, Almásy Jenővel. Erről ld.: *Fővárosi Lapok*, 13. évf., 146. sz., 1876. június 28. 686; Közli még: *Divat-Nefelejts*, 2. évf., 27. sz., 1876. július 2. 215.

⁵⁰⁾ Bővebben ld.: *Fővárosi Lapok*, 14. évf., 150. sz., 1877. július 4. 732.

⁵¹⁾ A mexikói törzslapján csupán annyi szerepel, hogy hazatért ismeretlen időpontban. ÖStA KA AdTk. Mex. FreiW. Korps Karton 165. Nr 39/144.

⁵²⁾ Isztambul része, a város európai oldalán.

Várnában kötöttek ki, és onnan Sumlába mentek gyalogszerrel. Mint írja, az első nap a török katonák rendkívül kedvesen fogadták őket, viszont az azt követő naptól „nagy Pálfordulásra virradtunk fel. A szíves fogadtatás helyett, néhány magyar emigránst kivéve – kik már török szolgálatban állottak – mindenütt a kerülés és a bizalmatlansággal talákoztunk”, majd arra panaszkodott, hogy rendes felszerelést sem kaptak, és élelmezésük is elégtelen volt. Lakos azt is megjegyzi, hogy mintegy „négy havi veszteglés után részesülhettünk végre azon kiváló és magas kegyben, hogy – a lehető leghiányosabb felszerelés mellett – a szó valódi értelmében mészárszékre vitettünk.” A visszaemlékezés szerint az első harctéri érintkezést követően az ekkor 385 főből álló légió létszáma rövid időn belül 56 főre apadt. Lakos azt írja, hogy az akciót követően Horváttal visszatértek Isztambulba, ahol a török reguláris sereg kötelékébe kérvényezték a belépésüket, melyhez át kellett volna térniük a mohamedán hitre, amit azonban nem vállaltak. A memoár szerint Horváth Lajos többedmagával átszökött a frontvonalakon, és az orosz sereg soraiba lépett, Lakos pedig végül visszatért Magyarországra.⁵³

A légió parancsnoka a balkáni harcok idején már József Jagmin volt (korábban részt vett az 1830–31-es lengyel szabadságharcban és több katonai konfliktusban, többek között az 1848–49-es magyar szabadságharcban is⁵⁴), aki a kilizari csata (1877. augusztus 23.) során elesett. Az egység részt vett még a yenikőji csatában, ahol szintén súlyos veszteségeket szenvedett. Ezt követően a legionáriusok egy darabig, már kizárólag lovas alakulatként Mehmed Ali kíséretét látták el, részt vettek a Juma elleni harcokban, majd Sumla elestét követően visszarendelték őket Isztambulba, ahol 1877 végén a légió végleg feloszlott.⁵⁵

A mexikói veteránok és a székely légió szervezése

Az 1877-es székely légió vagy más néven az 1877-es székely puccs történetét ez idáig Szádeczky Kardos Lajos történész tárta fel a legrészletesebben egy 1920-ban megjelent összegző munkájában.⁵⁶ Szádeczky a mű megírásához a szervezkedésben részt vett személyek elbeszéléseire, illetve a szervezkedéssel kapcsolatban a marosvásárhelyi törvényszéken keletkezett vádhatósági iratanyagára támaszkodott.

A székely puccs vagy ahogy Szádeczky nevezi, „a fuccsba ment puccs” célja egy döntően székelyekből álló légió szervezése volt, katonai terve pedig röviden annyiból állt, hogy egy Székelyföldről induló betöréssel az önkéntesek Moldvába jussanak, és a Szeret folyón átívelő, „Ágyúd” (Adjud, magyarul Egyedhalma) település melletti vasúti hidat felrobbantsák, elvágyva a fronton harcoló orosz és román csapa-

tok utánpótlási vonalát. A tervek szerint az akció kiindulási pontja a berecki vásár lett volna; itt tervezték a csapatok összegyűjtését, „beöltözését” és felfegyverzését. A terv kiötlője egy Székelyföldön született ellenzéki, Függetlenségi párti politikus, Ugron Gábor⁵⁷ volt, aki a szervezésben barátaira, Bartha Miklósrá⁵⁸ és Orbán Balázsrá⁵⁹ támaszkodott, vagy ahogy Szádeczky fogalmaz: „Ugron volt a fővezér, Bartha a vezérkari főnök, Orbán Balázs a szárnysegéd.”⁶⁰ A székely légió katonai vezetésére egy volt mexikói veterán, „Almássy Jenő”⁶¹ volt kiszemelve, mert Ugron úgy ítélte, hogy e feladatra nem elegendők az ő katonai ismeretei.⁶² A vállalkozást egy titokzatos angol úr, Mr. Johnson támogatta anyagilag, körülbelül 150 ezer forinttal, ami jelentős összegnek számított akkoriban. Már csak önkéntesekre és fegyverekre volt szükség. A Székelyföldön Ugron Gábor vezette a toborzásokat. A tiszti helyekre kizárólag már kiszolgált személyeket fogadtak fel, aminek legfőbb oka az volt, hogy a szervezkedés lebukása esetén minden olyan gyanút el szerettek volna kerülni, ami annak a látszatát keltezhette volna, hogy Ausztria–Magyarország bárminemű részt vállalt volna a szervezésben. 1877 augusztusában és szeptemberében a katonák toborzása élénken folyt a székely székekben, külön megbízottak végezték a verbuválást Háromszéken, Csíkszádon és Udvarhelyszéken, mialatt számos titkos fegyverszállítmány is Erdély ezen szegletébe érkezett.⁶³

⁵⁷ Ugron Gábor (1847–1911) politikus, a Függetlenségi Párt egyik alapítója. Életrajzát bővebben ld.: KENYERES Ágnes (Főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon. 1000–1999*, mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html. (2020. május 31.)

⁵⁸ Bartha Miklós (1848–1905), függetlenségi párti politikus, publicista. Életrajzát bővebben ld.: KENYERES: i. m.

⁵⁹ Orbán Balázs, báró (1830–1890), író, néprajzi gyűjtő, országgyűlési képviselő, az MTA levelező tagja. Életrajzát bővebben ld.: KENYERES: i. m.

⁶⁰ Az idézett szöveget ld.: SZÁDECZKY KARDOS: i. m. 96.

⁶¹ Reiszig Ede családtörténeti adatai szerint 1844. január 16-án született Gyöngyöshalászon, „15 éves korában hadnagy a cs. kir. 52. számú gyalogezredben”, amit a *Militär-Schematismus* is megerősít, de Berkó István kutatásai szerint még ugyanezen év folyamán az itáliai háború miatt felállított kassai önkéntes gyalogzászlóaljnál volt őrmester, majd másodosztályú alhadnagy. „1861-ben Pest-Pilis-Soltvármegye esküdte és tiszteletbeli szolgabírája.” 1864-ben huszárként lépett a mexikói önkéntesek közé (a 2. huszárszádban szolgált). Az osztrák önkéntes sereg feloszlását követően átlépve, a Mexikói Császári Nemzeti Hadsereg kötelékébe egészen Habsburg Miksa császár haláláig szolgált. A huszárság főparancsnoka, Kevenhüller ezredes naplójában többször is megemlíti őt. Hazatérését követően 1870 augusztusában századosná nevezték ki a m. kir. Honvédség lovasságához, mely tisztségről 1872 áprilisában lemondott, és kilépett a hadseregből. BERKÓ István: „Magyar önkéntes csapatok az 1859. évi háborúban”. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1930. évi évf. 1930/31. 53–91, 207–255. 71; *Budapesti Közlöny*, 6. évf., 92. sz., 1872. április 23. 1; Brigitte HAMANN: *Con Maximiliano en México: Del diario del príncipe Carl Khevenhüller, 1864–1867*, Ciudad de México, Fondo de Cultura Económica, 1989; *Politikai Újdonságok*, 16. évf., 34. sz., 1870. augusztus 24. 406; REISZIG Ede: „Az Almásy család nemesi ága”. *Levéltárosok Lapja*, IV. évf., 1916/1–2., 3; *Militär-Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes*, Wien, 1859. 185; SZÁDECZKY KARDOS: i. m. 125. A mexikói osztrák önkéntes seregnél kelt katonai törzslapját ld.: ÖStA KA AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 158. Nr 32/162.

⁶² Az idézett szöveget ld.: SZÁDECZKY KARDOS: i. m. 22.

⁶³ Bővebben ld.: SZÁDECZKY KARDOS: i. m.

⁵³ LAKOS: i. m. 225–258. Az idézett szövegeket ld.: 249.

⁵⁴ Életrajzát ld.: KOVÁCS: i. m. 214.

⁵⁵ GRAJEWSKI: i. m.

⁵⁶ SZÁDECZKY KARDOS: i. m. Őt éve jelent meg egy összefoglaló írás a témában: PATAKI Szabolcs: „Az 1877. évi székely puccs története”, ujkor.hu/content/az-1877-evi-szekely-puccs-tortenete. (2020. május 31.)

A székely puccs toborzásával kapcsolatosan Verhovay Gyula azt közli, hogy az nemcsak Erdélyben, hanem az egész országban „lármásan” folyt, melyben kitüntette magát Almásy Jenő és Mexikót megjárta volt bajtársai: „Oly lármásan kezdte meg az első ezres költésével, az expedíció szervezését Almásy Jenő a korona-kávéházban. A mennyi igaz és állegionárius, igaz és álmexikói a főváros kövezetét kop-tatta, annak mind gyülekezőt vert a parázs pénz, s az ily emberek hányivetiségével, szájkodásával kiabálták bele, mint Midas borbély a gödörbe, a főváros kávézó és étkező helyiségeibe: »Csitt, csitt, csak csendesen, hogy senki meg ne lessen.«”⁶⁴

Témánk szempontjából kiemelkedően fontos a fegyverek beszerzése és a fegyverszállítványok Székelyföldre juttatásának megszervezése. Az Osztrák-Magyar Monarchia közös hadserege a székely légió szervezése idején cserélte le a Wenzl-féle hátultöltő puskákat a Werndl-féle modellekre. A hadsereg vezetése a kivont fegyvereket értékesítésre kínálta, melyet a puccs szervezői közvetítők útján szereztek be a bécsi fegyverraktárakból. A hivatalos vizsgálat alapján a fegyverek valódi megrendelője a lisszaboni születésű „Vicomte Victor D’Équevilley” volt, aki korábban hadnagyként szolgált a cs. kir. haderőnél, illetve „Miksa császár mexikói hadseregében”⁶⁵ [...] résztvett az 1874-iki spanyol felkelésben, is mint Don Carlos személyes ismerőse.⁶⁶ A bécsi rendőrség előtt mint játékbank rendező volt ismeretes, aki ezért 1872-ben meg is büntettetett.⁶⁷ Szádeczky szerint d’Équevilleyt korábbi mexikói bajtársa és jó ismerőse, Almásy Jenő vonta bele a szervezkedésbe, aki a bécsi rendőrség jelentése alapján „jó barátja [intimste⁶⁸ Freund] volt”. A két személy Thaisz Elek budapesti rendőrfőkapitány jelentése szerint 1877 szeptember közepén Budapesten tartózkodott, és többször találkozott egymással. A fegyvereket d’Équevilley egy ismerősén, „az osztrák fegyvergyár társaság (Oest. Waffenfabriks gesellschaft) titkárán” (Kerschel)⁶⁹ keresztül szerezte be, a szállítólevelek kiállítását és a fegyverek vasúthoz történő eljuttatását egy Houben János Márton nevű személy végezte, a vasúti feladánál pedig „egy Kuharz⁷⁰ nevű vasúti tiszt segédkezett, aki szintén a mexikói seregben szolgált volt a vicomteval együtt. Ez ismertette meg Houbent 1870-ben a vicomtet.” (A szervezkedés lebukását követően november 7-én Ku-

harz azt a vallomást tette, hogy „gr. Almásy Jenő neki jó barátja, mert együtt szolgáltak Mexikóban, de azt nem tudta, hogy fegyverek vannak azokban a ládákban, melyek vasútra feladásánál segédkezett.”)⁷¹

A szállítványokkal (amelyeket mint „gépek, minták és más nevek alatt” csempészték) nemcsak fegyverek, hanem felszerelés, egyenruházati elemek (török fezek) és nagy mennyiségű robbanóanyag (dinamit) is érkezett a célállomásokra. Mint az Szádeczky munkájából kiderül, a szállítások célpontja nem kizárólag Székelyföld volt, hanem a lengyel területek is, ugyanis Orosz-Lengyelországban is szervezkedések zajlottak, egy, a székely puccsal párhuzamosan indítandó felkelés kirobbantására, hogy azzal is orosz erőket kössenek le, és vonjanak el a török frontról. A székely légió katonai akciója végül elmaradt, ugyanis a szervezkedést felfedték a hatóságok. A székely puccs lebukását hivatalosan 1877. szeptember 26-hoz kötik, amikor is az erdélyi Héjjasfalván (ma Vânători) a vasút alkalmazottai sérült ládákat találtak, amelyekben fegyverek és lőszer volt. A csendőrség ezt követően kezdte meg a szervezkedés felgöngyölítését. Ezzel szemben Bécsben és Budapesten már jó ideje tudhattak a székely légió szervezéséről és a fegyverszállítványokról, mivel a toborzások és az akció közszájon forgott. A terv olyannyira kitudódott, hogy arról néhány román személy is értesült, akik ellenakció szervezésébe kezdtek, és általuk a székely légió híre eljutott a román képviselőház elnökén, Constantin Rosettin keresztül az orosz külügyminiszterhez, Gorcsakovhoz is, aki mindenről tájékoztatta a bécsi vezetést.⁷² Mindezek tetejében Verhovay szerint a szervezkedők között is akadtak besúgók, méghozzá a sereg élére szánt Almásy Jenő személyében, aki ötvenezer frank ellenében Thaisz Eleknek feljelentette társait, azonban annyi betyárbecsület még volt benne, hogy „saját értesültsége gyanánt figyelmeztette a bandát, hogy most már mindenki révbe azzal, a mije van, mert »valaki besúgta« a dolgot” (rajta kívül Verhovay szerint még Helfy Ignác is besúgta a szervezkedést Tisza Kálmán miniszterelnöknél).⁷³ Almásy a pénzzel Párizsba távozott,⁷⁴ a légió főszervezői bujkáltak (Ugron Olaszországban), Székelyföldön pedig letartóztatási hullám vette kezdetét. Uralkodói kegyelem folytán 1878 májusában amnesztiával zárták le az ügyet. Ekkorra ismét Magyarországon tartózkodott Ugron Gábor, aki társaihoz hasonlóan maga jelentkezett, hogy tisztázza magát a hatóságok előtt.⁷⁵

⁶⁴ VERHOVAY Gyula: *Az álarcs korszaka*, Budapest, Buschmann F. Könyvnyomdája, 1895, 86.

⁶⁵ A mexikói osztrák önkéntes seregnél kelt katonai törzslapja alapján a 1. osztályú hadnagyként szolgált az 5. ulánusszáznál. ÖStA KA AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 147. Nr 21/117.

⁶⁶ Spanyolországban 1872–1876 között zajlott a harmadik karlista háború.

⁶⁷ SZÁDECZKY KARDOS: i. m. 14–15.

⁶⁸ Jelentése: legjobb, legközelebbi

⁶⁹ Azonosnak véljük az osztrák önkéntes seregben szolgált Richard Kersch (hadtesttörzs, őrnagy) nevű személlyel. ÖStA KA AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 147. Nr 21/6.

⁷⁰ A mexikói osztrák önkéntes seregben két személy is szolgált ezen vezetéknévvel. 1. Leopold Ernst Kucharz, aki a mexikói osztrák önkéntes seregnél kelt katonai törzslapja alapján a mexikói osztrák önkéntes sereg hegyi alakulatánál (unterjäger) szolgált (8. század). ÖStA KA AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 131. Nr 5/192; 2. Tomas Kucharz, aki a mexikói osztrák önkéntes seregnél kelt katonai törzslapja alapján a mexikói osztrák önkéntes sereg tüzérségének a kötelékénél volt. ÖStA KA AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 139. Nr 13/141.

⁷¹ SZÁDECZKY KARDOS: i. m. 16–17.

⁷² Uo. Ld. a tartalomjegyzéket követően a kötet végén: „Pótlás: A székely puccs fölfedezéséről” (oldal-szám nélkül)

⁷³ Uo. 94.

⁷⁴ A székely légió beárulását követően Párizsba ment. Későbbi sorsáról annyit tudunk, hogy 1916-ban Budapesten élt mint „m. kir. közalapítványi tiszt”, „a mexikó vitézségi érem és a Quadelup-rend lovagja”. REISZIG: i. m. 3; SZÁDECZKY KARDOS: i. m. 125.

⁷⁵ Bővebben ld.: SZÁDECZKY KARDOS 1920.

Klapka György esetleges szerepe

Az adatok feltárása és elemzése során az a korábbi feltételezésünk kezdett egyre inkább beigazolódni, hogy az 1877. évi törökországi magyar és magyarországi szervezkedések mögött Klapka György nagy befolyással bírt. Klapkát 1876-ban hívták Isztambulba katonai tanácsadónak, és ennek köszönhetően szerepe volt az 1877-es török haditervek kidolgozásában, viszont egy bécsi lapnak adott interjú következtében (amelyben a török fél azzal vádolta, hogy az oroszok tudomására hozott titkos haditerveket) kegyvesztett lett Törökországban. A háború utolsó szakaszában a szultán még magához kérte, hogy interveniáljon a bécsi udvarnál a török főváros elfoglalása ellen, amelyet végül Andrassy útján sikerült elérnie. Klapka ezt követően teljesen visszavonult a nemzetközi ügyektől.⁷⁶ Varjassy tudósításában megemlíti azt, hogy Klapka a török fővárosban tartózkodott 1877 tavaszán – állítása szerint többször is beszélt vele –, és sejtelmesen megjegyzi, hogy „előlegesen nem mondhatok mást, mint azt, hogy Klapkát a szultán rendkívül szereti s hogy mint tanácsadóját kérte ide, minek mi magyarok csak örvendhetünk.”⁷⁷ Klapka minden bizonnyal szoros kapcsolatban állt a konstantinápolyi magyarokkal, úgy gondoljuk, hogy a törökországi lengyel légióhoz csatlakozó magyarok ügyében is közbenjárhatott. A *Fővárosi Lapok*ból viszont arról értesülünk, hogy Klapka a – vélhetően Csutak Kálmán-féle – törökországi magyar légió felállításának a tervét nem támogatta.⁷⁸ Egyes értesülések szerint (A *Hon*, *Magyarország és a Nagyvilág*) 1877 szeptemberében Klapka egy volt mexikói veteránnal, Zilahi Sebes Miklóssal⁷⁹ érkezett a török fővárosból Budapestre, aki a sajtó állítása szerint ekkor az argentin hadseregben szolgált, és az orosz–török háború hírére érkezett Európába.⁸⁰

⁷⁶ SZÉNÁSSY Zoltán: Nyolcvan éve halt meg Klapka György, *Irodalmi Szemle*, XV. évf. 1972/5. 460.

⁷⁷ *Ellenőr*, 9. évf., 171. sz., 1877. május 26. 1.

⁷⁸ A *Fővárosi Lapok*ban igyekeztek elhatárolni Klapkát a légiótól: „A török »magyar légió«, melynek tervétől Klapka tábornok távol áll, bajosan jön létre.” *Fővárosi Lapok*, 14. évf., 126. sz., 1877. június 5. 620.

⁷⁹ Nagy Iván *Magyarország családai* című 1863-ban kiadott munkájában mint huszárhadnagy szerepel a család leszármazási ágrajzán. NAGY IVÁN: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. 10. kötet. Pest, Ráth Mór, 1863, 911. A *Fővárosi Lapok* 1865 novemberében személyéről megemlíti, hogy „Sebes Miklós főhadnagy pedig teljesen búcsút vett” a mexikói osztrák önkéntes seregtől. *Fővárosi Lapok*, 2. évf., 265. sz., 1865. november 18. 1052. Sajtóértesülések szerint 1866 nyarán már Magyarországon volt, és másodkapitányi kinevezést nyert a porosz–osztrák háború idején „alakítandó magyar lovas önkéntes hadtest”-hez „melyet a nép már Erzsébet huszároknak keresztelt el”. *Sürgöny*, 6. évf., 169. sz., 1866. július 26. 2; Ezenfelül ld. még: *A Népkarát*, 6. évf., 30. sz., 1866. július 29. 360; *Pesti Napló*, 17. évf., 170. sz., 1866. július 26. 1; *Szegedi Híradó*, 8. évf., 60. sz., 1866. július 29. 2; *Vasárnapi Újság*, 13. évf., 30. sz., 1866. július 29. 364.

⁸⁰ „A föld másik oldaláról, messze országokból hozta haza a harcok Sebes Miklós hazánkfíát, ki nek mivoltát megmondja névjegye: Nicolás Sebes de Zilah, Commandante de Caballeria (helyesen: *caballería*, a szerző) en la republica Argentina Buenos Aires. Ő azelőtt közös hadseregbeli huszár kapitány volt, majd Miksa császárral Mexicóba ment, honnan a mexikói trón tragikus bukása után Buenos Airesbe vándorolt, hol szép alkalmazást kapott és most is tényleg bírja állását. A török-magyar barátság híre a múlt évben befutotta a világot, de mint a hógomoly, mindig nagyobb alakot öltött s mire a hír az Argentinai köztársaságba ért, – már oly alakban lépett föl, hogy Ausztria-Magyaror-

Ahogy az a fentiekből is kitűnik, a székely légió főszervezői triója, Ugron, Bartha és Orbán volt. Ezzel szemben Verhonay Gyula *Az álarcz korszaka* című, már többször idézett munkájában azt állítja – valószínűleg nem alaptalanul –, hogy a szervezkedés mögött igazából Klapka állt, és megjegyzi, hogy Almásy Jenő (akiről Verhovay lesújtó véleménnyel volt) és egy Kutsera nevű (Adolf Rajmund⁸¹) lengyel személy (aki Szádeczky szerint részt vett az 1863. évi januári felkelésben,⁸² míg Verhovay „rendőrkém”-ként⁸³ említi) voltak a Klapkához legközelebb álló személyek a szervezkedések idején.

Összegzés

Mint láhattuk, 1877 áprilisában Magyarországon egy „török–magyar légió” szervezésébe egy valószínűsíthetően korábban Mexikóban szolgált katona, Végh Lajos kezdett bele. A Csutak-féle Törökországban felállítani kívánt magyar légióval kapcsolatban nem találtunk arra utaló adatot, hogy abban egykori mexikói önkéntesek részt vettek volna.

Egy másik mexikói veterán, Horváth Lajos – Lakos memoárja és a sajtóértesülések alapján – ezredesként a *törökországi lengyel légió* lovassági parancsnokaként volt jelen az eseményeknél, azonban az első nagyobb veszteséggel járó bevetést követően leköszönt rangjáról, és bajtársa visszaemlékezése alapján átállt az orosz oldalra.⁸⁴ Az 1867-es mexikói városi ostromot és az 1870–71-es francia–porosz háborút is átélte Varjassy Béla a törökországi légiók szervezése idején, az *Ellenőr* tudósítójaként Konstantinápolyban tartózkodott. Az általa közöltek alapján az ottani magyar kö-

szág segítségére megy a töröknek s királyunk szövetség a szultánnal a muszka megsemmisítése végett. Sebesben lobbort vetett a szikra, s a testvérek segedelmére ő is vérét akarta ontani a magyar hadak közt. Elindult tehát Európába, hol Konstantinápolyban szállt partra először s már ott alkalma nyílt meggyőződést szerezni a kőszá hír hamis voltáról. Mindamellet haza jött Magyarországra, még szeptemberben Klapkával s nem aludt ki szívéből a remény, hogy túl a Kárpátokon keletre nem sokára lengedezni fog a nemzeti lobogó s megdördülnek az Uchátius-ágyuk. De ez a remény hiúnak bizonyult.” *A Hon*, 16. évf., 6. sz., 1878. január 6. 3; *Magyarország és a Nagyvilág*, 15. évf., 2. sz., 1878. január 13. 29; vö. *Fővárosi Lapok*, 15. évf., 7. sz., 1878. január 9. 33; *Politikai Újdonságok*, 24. évf., 2. sz., 1878. január 9. 22.

⁸¹ SZÁDECZKY KARDOS i. m. 9, 94, 12.

⁸² Uo. 123.

⁸³ VERHOVAY i. m. 84.

⁸⁴ Horváth Lajos későbbi sorsáról annyi ismert, hogy 1882 októberében betegsége miatt uralkodói segélyben részesült: „(A király segélye egy mexikói katonának.) Horváth Lajos volt őrnagy a szerencsétlen Miksa császár mexikói hadseregében a folyó év július havában szélhűdés következtében a Rókus kórházba került s mivel nagyon el volt szegényedve, onnan a kórházból kérvényt intézett a királyhoz, hogy őt némi segélyben részesítse. A király 50 frt segélyt adományozott számára s ezt a helybeli katonai térparancsnoksághoz küldte le kézbesítés végett. Horváth időközben felgyógyult odahagyta a kórházat s most nem tudják hol tartózkodik”. *Pesti Hírlap*, 4. évf., 281. sz., 1882. október 12. 5. Közli még: *Fővárosi Lapok*, 19. évf., 234. sz., 1882. október 12. 1452.

rökkel és Horváth Lajossal is szoros kapcsolatot ápolt,⁸⁵ azonban további szerepe nem ismert. 1885-ben egy ízben úgy hivatkoznak személyére, mint aki részt vett az 1877–78-as orosz–török háborúban,⁸⁶ azonban erre utalóan idáig semmilyen bizonyítékot nem találtunk; csupán annyit tudunk, hogy több francia lap (*La Liberté*, *La Petite Presse*, *Le Figaro*) értesülései szerint 1877 szeptemberében már visszatért Franciaországba, ugyanis ekkor a francia–luxemburgi határ közelében egy volt orosz hadseregbeli tiszttel, egy bizonyos báró Glittzinnyel vívott kardpárbajt.⁸⁷

Ahogy arra fentebb is utaltunk, egyes közlések szerint Almásy Jenő révén voltak „igaz és álmexikói” önkéntesek is, akik nagy számban kifejezték csatlakozási szándékukat a *székely légióhoz*, melynek katonai vezetésére Almásy volt kiszemelve. Kijelenthető, hogy az eddig rendelkezésre álló adatok alapján a történetben a mexikói veteránok „hálózatának” együttműködése, a fegyverbeszerzések és a fegyverszállítások kapcsán bizonyítható be egyértelműen (Almásy – d'Équevilley – „Kuhar” és „Kerschel” együttműködése).

Összegzésként megállapítható, hogy a mexikói veteránok közül többen is részei voltak az eseményeknek, egy ízben pedig egy szoros együttműködés is megfigyelhető közöttük, továbbá erős a gyanú, hogy egyes Mexikót megjárt és az 1877-es eseményekben feltűnt személyek között az összekötő kapocs Klapka György lehetett. Nem kizárt, hogy a törökországi lengyel légió soraiban akár volt mexikói lengyel veteránok is szolgálhattak, amelynek feltárása hozhat még további eredményeket a témában.

Tanulmányunk forrásai között egyelőre nem szerepelnek még azok az osztrák, török, román levéltári dokumentumok, amelyek ismerete a jövőben tágabb keretet adhatnak új következtetések meghozatalához, valamint a későbbiek során Klapka György levéltári hagyatékának a bevonását is elengedhetetlenül szükségesnek gondoljuk. A történet még mélyrehatóbb vizsgálata egy közös lengyel–magyar–osztrák–román–török munka keretében valósulhatna meg teljes egészében.

⁸⁵ *Ellenőr*, 9. évf., 171. sz., 1877. május 26. 1.

⁸⁶ *Nemzet*, 4. évf., 869. sz., 1885. február 2. 7.

⁸⁷ *La Liberté*, 20. Septembre 1877. 3; ld. még: *La Petite Presse*, 11. année, numéro 4134., 21. Septembre 1877. 3; *Le Figaro*, 23 année, numéro 262., 19. Septembre 1877. 1. Kérdésként merül fel, hogy a párbaj gyökere esetleg az orosz–török háborúhoz vezethető-e vissza, illetve hogy Varjassy Béla mint magánember (az adatok alapján inkább ezt valószínűsítjük) vagy pedig mint a francia sereg hivatásos tisztje tartózkodott Isztambulban 1877 folyamán. Erre vonatkozólag jelenleg semmilyen további információval sem rendelkezünk, ez egy további érdekes kutatási iránya a történetnek.

Rezümé

Az 1877–78-as orosz–török háború idején a lengyel emigráció tagjai Konstantinápolyban létrehoztak egy törökországi lengyel légiót a porta megsegítésére, mellyel párhuzamosan 1877 tavaszán és kora nyarán egy törökországi magyar légió felállítására is kísérletet tettek, valamint 1877 augusztusában a török csapatok megsegítésére az ún. székely légió felállítását tűzte ki célul néhány magyar prominens személy azzal a céllal, hogy egy Székelyföldről indítandó katonai akcióval betörjenek Moldvába, és ott egy vasúti híd felrobbantásával elvágják az orosz és román csapatok utánpótlási vonalát. Az egyes felállított és felállítani kívánt légióknál több olyan személy is felbukkant, akik korábban Habsburg Miksa mexikói császár volt mexikói osztrák önkéntes seregéhez köthetők.

Kulcsszavak

keleti válság, orosz–török háború, Oszmán Birodalom, törökországi lengyel légió, székely légió, székely puccs (1877), Klapka György, mexikói osztrák önkéntes sereg (1864–1866)

Abstract

During the Russo-Turkish War of 1877–1878, a Polish volunteer legion was set up by the Polish immigrant group in Turkey to help the Ottoman army. In parallel to this, in the spring and the early summer of 1877, some military veterans resolved to create a substantial Hungarian volunteer legion also helping to the Turkish side in the war. Shortly afterwards, some prominent Hungarians decided to set up a Szekler legion to support the Ottomans. The main military goal of which was a secret military mission to Romania to cut off the supplies of the Russian and Romanian armies by exploding a train bridge. These legion groups included soldiers who before were previously members of the Mexican Austrian Volunteer Army of Maximilian Hapsburg the Emperor of Mexico (1864–1867).

Keywords

Great Eastern Crisis, The Russo-Turkish War of 1877–1878, Ottoman Empire, The Polish Legion in Turkey, Legion of Szeklers, The Szekler putsch (1877), György Klapka, Mexican Austrian Volunteer Army (1864–1866)

MŰHELY

FRAZER-IMGREGH MONIKA (FORD.)

Angelo Poliziano bevezetője *Leveli* tizenkét könyve elé

I. KÖNYV 1. LEVÉL

*Angelo Poliziano pártfogójának, Piero de' Medicinek*¹

Gyakorta biztattál, nemeslelkű Piero de' Medici, hogy gyűjtsem össze leveleimet, és egy kötetbe szerkesztve adjam ki őket. Összegyűjtöttem hát őket, hogy mindenben a kedvedben járjak, akiben egyedül van minden reményem és bizodalom. Mindazáltal nem gyűjtöttem össze valamennyit, ez ugyanis oly nehéz lenne, mint a Sibylla-leveleket összeszedni.² Tudniillik nem azért írtam őket, hogy majd egy könyvbe kerüljenek, hanem tényleges használatra, tehát a témáim maguktól adódtak, s nem én kerestem őket. Így másolatokat sem tartottam meg belőlük, kivéve néhány kevésbé szerencsés levelet, melyek már régóta a könyvmolyokkal és nyüvekkel vesződtek. Ám mégis, hogy kitegyen egy kötetre valót, beillesztettem jó pár olyan levelet is, amelyeket mások küldtek nekem, de csakis tudós főktől, hogy így serkentsem olvasóim lankadó étvágyát.

Leveleim stílusa teljesen egyenetlen, amit, tudom, sokan felrónak majd nekem. Hiszen a szándékom nem volt mindig ugyanaz, és nem felelt meg ugyanaz a stílus minden egyes személy vagy téma esetében. Ezért lesznek majd, akik azt mondják, amikor e sokféle levelet olvassák (már aki elolvassa), hogy egy újabb *Vegyes műveket*, nem pedig leveleket írtam.³ Azonban úgy véltem, hogy a levélírás teoretikusai és a gyakorló levélírók különféle véleményei közepette mindig találom majd valakit, aki a védelmemre kel. Talán valaki azt mondja, leveleim nem Cicerót követik – neki

¹ A fordítást az alábbi, latin-angol kétnyelvű, kritikai igényű kiadás alapján készítettem: Angelo Poliziano, *Letters*, Vol. I, Books I–IV, szerk., ford., Shane BUTLER, The I Tatti Renaissance Library 86, Cambridge Massachusetts – London, Harvard University Press, 2006, 8–16.

² A cumae-i Sibylla pálmalevelekre írta jóslatait, melyeket aztán a szél szanaszét szórt a barlangjában. Ld. Vergilius, *Aeneis*, III, 444 és VI, 74, Servius jegyzeteivel.

³ Poliziano itt nagyhatású *Miscellanea* című művére utal (helyesen: *Miscellaneorum centuria prima*), száz, javarészt filológiai esszéjének gyűjteményére, melyet 1489-ben adott ki. Ez később belekerült műveinek összes kiadásába, mely Aldo Manuzio nyomdájában jelent meg. A modern korban 1989-ben Hideo Katayama rendezte sajtó alá Tokióban. A második kötetet Poliziano nem tudta befejezni, és nem is tudtak róla, mígnem a 20. században előkerült az autográf kézírata. Ennek reprintjét 1972-ben adták ki négy kötetben, rövidített változata: Angelo Poliziano, *Miscellaneorum centuria secunda*, szerk. Vittore Branca és Manlio Pastore Stocchi, *editio minor*, Firenze, Olschki, 1978. Legújabb kiadása a két kötetnek: *Miscellanies*, Volume I–2 (The I Tatti Renaissance Library) The I Tatti Renaissance Library (Book 89–90), szerk., ford. Andrew R. DYCK – Alan COTRELL, Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 2020.

azt fogom mondani (nem előzmények nélkül), hogy a levélírás stílusát illetően nem kellene folyton Ciceróra hivatkoznunk. Valaki más meg majd éppen azt kifogásolja, hogy Ciceróval vetélkedem: csak hogy azt fogom válaszolni, semmire sem vágyom jobban, mint hogy Cicerónak akár az árnyékával felérjek. Más azt kívánhatja, hogy Plinius szónoklatainak ízét idézzék leveleim,⁴ mert az ő tökéletes és fegyelmezett stílusát dicsérik; erre én: távol áll tőlem Plinius egész százada. Ha mégis Plinius-szagú lesz írásom, akkor azzal fogok védekezni, hogy Sidónius Apollinaris, aki nem éppen a szerzők legrosszabbika, a levelek terén Pliniusnak ítéli oda a pálmát.⁵ Hogyha valaki számára Symmachoshoz fogok hasonlítani, nem fogom szégyellni, hiszen ünneplik tömörségét és kerek mondatait. Ha meg valaki szerint távol esem Symmachostól, azt mondom majd, nem szeretem a száraz stílust. Ha egyes leveleimet túl hosszúnak ítélik: ilyeneket írt Platon, Aristotelész, Thukydides, Cicero. Más leveleimet ezzel szemben túl rövidnek mondják: akkor én felhozom Diónt, Brutust, Apollóniost, Marcust, Philostratos, Alkiphront, Iulianust, Lybianost, Symmachost, sőt Lukianost, akit sokan tévesen Phalarisszal kevernek össze. Más valaki azért kárhoztat, mert témáim nem levélbe illőek: elviselem a kárhoztatást, de Senecával együtt. Valaki nem szereti a levelekben a bölcs mondásokat: ismét Senecára fogok hivatkozni. Más viszont több bölcs mondást követel: vele Dionysios fog szembeszállni helyettem, és ő állítja majd, hogy a bölcs mondások nem tartoznak hozzá a levelekhez. Ha túlságosan nyilvánvalónak mondják a stílusom: mégis ezt dicséri Philostratos. Ha túl homályosnak: ilyen Marcus Tulliusé Atticushoz írott levelében. Esetleg túl hanyag: a leveleknek maga a hanyagság az ékessége. Netán túl figyelmes: ez a legnagyobb mértékben illik hozzá, hisz a leveleket ajándék gyanánt szokták küldeni. Talán túl szép? Dionysios lesz védőügyvédem. Ha hiányos, akkor Artemón. Azután, minthogy léteznek bizonyos római atticizmusok, ha nem elég „attikai”, hát épp ez fog illeni hozzá. Hisz mi másban marasztalhatnánk el Héródezt, mint hogy attikai létre túlságosan atticizál? Ha ezzel szemben túl attikai lenne levelem, ez esetben Theoprastost hozzuk fel, akiről ugyanezt jegyezte meg egy anyóka, jöllehet Theoprastos nem attikai férfi volt.⁶ Tán nem elég kedélyes? Hát engem a komolyság gyönyörködtet! Nem elég komoly? Az örömteli dolgok ragadnak meg. Vannak benne alakzatok? Nos, a beszédhez igen közel álló levél szereti ezeket a „gesztusokat”. Nincsenek benne alakzatok? No, éppen ez az alakzat-nélküliség alakítja levélle. Megmutatja írójának jellemét? Így is tanítják. Nem mutatja meg? Nem erre törekedett, hiszen tartózkodnia kell a hivalkodástól. Keretes a szerkezete? A görögök is így írnak. Nem keretes? Ezt Philostratos sem kifogásolja. Laza és szabálytalan? Aquila kedvelné. Szilárd lábakon áll, és szervesen kapcsolódna részei? Quintilianus kedvelné. Nem társalog? Hisz nem párbeszéd! Társalog? Közel

⁴ Az ifjabb Pliniusra utal, aki kilenc könyvben adta ki leveleit. Itt a Traianushoz írt dicsőítő beszéde miatt nevezi szónoknak.

⁵ Sidónios, *Epistolae*, I, 1, 1. Pliniust hozza fel követendő mintaként, majd Symmachos *rotunditas*-át dicséri.

⁶ A történet Quintilianus mondja el, ld. *Institutio oratoria*, 8, 1, 2.

áll a párbeszédhez. „Szokványos módon mondod a szokványos dolgokat, újszerűen az újszerűeket” – mondja más. Tehát egyezik a stílus a tárggyal. „Szokványos módon mondod az újszerű dolgokat, újszerűen a szokványosakat.” Persze, hiszen emlékszem a régi tanításra: „A szokványos dolgokat szokatlan módon, a szokatlant szokványos módon csináld!”⁷

Azt remélem tehát, hogy eképpen minden esetben ki tudom húzni magam a pácból. Hanem majd olvasóim maguk meglátják. Neked azonban, kedves Pieróm, minden biztonnyal örömet fognak okozni leveleim, ha jónak találod őket, ha pedig nem, akkor odaadásommal járok kedvedben.

Élj boldogul!

Angelo Poliziano kedves barátjának, Piero de' Medicinek

⁷ Az eredetiben görögül: τὰ μὲν κοινὰ καὶ κοινῶς, τὰ δὲ καὶ κοινὰ καὶ κοινῶς. Philostratos, *Dialexeis* I. Ld. még Platon, *Phaidros*, 267b.

RECENZIOK

PALLÓS ÁRON

„A KELET BÖLCSESSÉGE MEGHALADJA A NYUGAT OKOSSÁGÁT”

Karl Löwith: *Kelet és Nyugat. Írások Japánról*. Szerk. Fülöp József. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – Gondolat Kiadó, 2020, 211 p.

A Gondolat Kiadó jóvoltából és a Károli Gáspár Református Egyetem kutatási finanszírozásában látott napvilágot a *Kelet és Nyugat. Írások Japánról* című kötet Karl Löwith (1897–1973) német filozófustól, melynek szövegeit – egy kivétellel – Japánban töltött éveit ihlették. A Hüperiön Fordítói Műhely legújabb darabjaként megjelent gyűjtemény javát a műhelyvezető, Fülöp József, míg a függelékben olvasható egyik írást a recenzens fordította.

„Vágyaim országául nem én választottam Japánt [...], hanem a véletlen hozta így.” (171.) – írja naplójában Löwith, aki Rómában értesül róla, hogy „a faji politika következtében” (169.) elveszítette állását a marburgi egyetemen, és 1936-ban már Olaszországból emigrál Japánba. Feleségével együtt mintegy öt évet tölt a szigetországban, majd az Egyesült Államokat is megjárta, mielőtt 1952-ben hazatért Németországba. Löwith a Nyugat ez utóbbi bástyáiról emlékszik vissza a Keleten töltött időre, és veti össze írásaiban a két kultúrát.

A kötet nem útinapló. Egy érett gondolkodó meglátásait tartalmazza, aki egy másféle attitűd bemutatásával zárójelbe teszi a nyugati gondolkodást, egyben megírja a Kelet Nyugattal folytatott vívódásnak krónikáját, olykor kritikus hangot megütve a globalizációval szemben, miközben nem feledkezik meg a vallási, történeti és kulturális háttérrel sem.

Elöljáróban felhívnom a figyelmet a könyvet illusztráló híres képsorozatra, mely a 15. századi festő és zen szerzetes, Súbun Tensó munkáját dicséri. Leginkább egy szöveg nélküli képregényre emlékeztet, darabjai elszórtan kísérik végig a kiadványt. Löwith maga is hivatkozik rá mint a zenben végbemenő szellemi folyamat ábrázolására: az elveszett bikáját nagy nehézségek árán megfelelő pásztor visszakéri az üresség tökéletes állapotába, melyben önmagáról és az állatról is megfeledkezik. Kulcsot ad e történet megértéséhez, hogy a bika pásztorának lelkét szimbolizálja.

Ami magát a szöveget illeti: mind a főrész, mind a függelék három-három írást tartalmaz. Utóbbiban Fülöp József *Diogenész idegenben* című kíséretanulmánya, illetve a Japánban élt ír-görög író, esszéista, Lafcadio Hearn (1850–1904) *A japán civilizáció szellemisége* című írása előtt még Löwith egy kommentárja is szerepel „Az igazság Japánról”. *Széljegyzetek R. Moriboz* címmel: itt egy Japánban élt, saját civilizációjának terjedésével szemben meglehetősen kritikus német és egy Németországban

tanult, a Nyugat iránt kritikátlanul lelkesedő japán orvos, író és műfordító, Mori Rintaró (1861–1922) vitájában próbál igazságot tenni.

Kiemelném a beható kísérőtanulmányt, mely tovább árnyalja e diskurzust. Megtudni belőle, miként reflektáltak maguk a japánok Löwith róluk vallott gondolataira, illetve több nyugati értelmiségi benyomását is elénk tárja e két kultúra viszonyáról, akik némelyikére ugyancsak illeni látszik a Diogenész-metaphora. A tények szintjén felidézi, hogy Löwith emigrációjának idején az európai politika egészen Japánig elért, így a szélesebb kontextusban felmerülő történeti-civilizációs kérdéseken belül arról is beszámol, hogyan szüremlettek be az európai ideológiák a szigetországba. Utóbbi azért sem mellékes, mert Diogenészünk emiatt kényszerül továbbállni abba az Egyesült Államokba, melynek számára Japán megismerése egyre fontosabbá vált, és nem pusztán kíváncsiságból.

A kötet középpontjában azonban a japán mentalitás, valamint e nép Nyugathoz való viszonyának Löwith-féle interpretációja áll. Mielőtt rátérnénk erre, két kitételt tenni kell: egyrészt minden hasonló jellemzésnél fennáll az általánosítás veszélye, másrészt e szövegek a japánok mentalitásának (már ha lehet erről általánosságban szólni) és Nyugathoz való viszonyának 1936 és 1941 közötti, illetve – a történelmi kontextus végett – megelőző állapotát tükrözik. Ami a japánok eredeti természetét illeti, Löwith által leírt tulajdonságaik mintha összefüggésben állnának vallásaik emberképével. A Japánt még korábban, de ugyancsak behatóan ismerő Hearn szerint „Japán örök hálával tartozik [...] a lelki erejét megteremtő és megőrző sintoizmusnak, ami az egyént arra tanította, hogy a császárt és hazáját saját családjá vagy önmaga elé helyezze, valamint a buddhizmusnak, ami megtanította fájdalom uralására, a veszteség elviselésére” (158–159.), valamint arra is, hogy „csak minden vágy elfojtásával [...] érheti el az örök békét.” (148.) Bár Hearn csak futólag érinti (146.), de érdemes meggondolni, hogy a Keleten gyakori természeti csapások is magyarázhatják a veszteség és a mulandóság könnyebb elviselését. Miként pedig maga Löwith fogalmaz: „Az olyan japán számára, akire még nincsenek hatással a haladás öntudatos akarásának igényei, a sorssal szembeni, emberhez leginkább méltó magatartás a szenvtelenség és az engedelmesség.” (85.) Haladás, öntudat és akarás tehát eredetileg csakis a Nyugatra jellemző, szemben a hamisítatlan japán, sőt keleti mentalitással, mely korántsem individualista.

A kötet legfőbb kérdése azonban épp az, miként sáfárogdik a múlt század első felének Japánja mindazzal, amit a globalizáció szele hozzá is elfűjt. Löwith úgy tapasztalja, hogy „a japánok csodálják, utánozzák és lebecsülik a Nyugatot. Egyre van kisebb- és felsőbbrendűségi komplexusuk.” (15.) Szintén paradoxonnak tűnhet, pedig valamelyest ezt támasztja alá azon meglátása is, miszerint a japán ember „nem akarja különválasztani a hagyományt és az újat.” (106.) Kétségtelen, hogy Japán hamar átvette a technika akkor még Európából származó vívmányait; de mennyiben tudta magáévá tenni a Nyugat szellemiségét?

Löwith egy 1943-as írásában beszámol róla, hogy a japánok (Löwith egyetemi oktatótársai és hallgatói) „bár sok éven át foglalkoztak a nyugati gondolkodással,

ennek semmilyen hatása nem volt szemléletmódjukra”, és látnoki módon hozzáteszi, hogy „egy nap majd ráébrednek erre, szakot váltanak, és feladják azt a reménytelen illúziót, hogy olyasmit sajátítsanak el, ami teljességgel idegen tőlük.” (17.) Már idézett, 1960-as esszéjében olyan japánokról ír, akikre „még” nincs hatással a nyugatias magatartás, annyi mégis elmondható, hogy Japán hosszú távon fogékonysabbnak mutatkozik a technika adoptálásra, mint az európai gondolkodás vagy mentalitás átvételére, még akkor is, ha a technika „mindig több a pusztán technika-inál.” (128.) A Löwith ideje óta bekövetkezett változásokról azonban nem tudunk itt beszámolni.

A *Kelet és Nyugat. Írások Japánról* című könyvet olvasva nem tűnik hiábavalónak Löwith kényszerű száműzetése – noha már maga ez a gondolat, mint látjuk, nagyon is nyugati mentalitásra vall. Írásaiban érzékenyen, mégis lényegi módon ragadja meg keleti és nyugati ember különbségét, egyben lehetőséget kínál arra, hogy egy másfajta életfelfogás tükrében a nyugati ember vegye észre saját magát, sőt akár változzon is.

Ha már a Nyugat csaknem az egész világon, így Japánban is megvetette a lábát, óvatossággal, de maga is meríthet e keleti kultúrából. Ezt Löwith írásainak immár magyar fordítása is lehetővé teszi. Szerinte a japánok még „közelebb” is „jutottak a talányok megfejtéséhez, mint mi”, amit a nyugati gondolkodó egyszerűen annak tud be, hogy „magasabbra helyezték a morális szépséget az intellektuálisnál.” (160.)

HAISER ANNA KLÁRA

Gara Nathalie – Gara László: *Saint-Boniface és lakói*. S.a.r. Tüskés Anna. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet. Budapest, 2018.

Gara László (születési nevén Goldmann László) 1904-ben született Budapesten egy módos kereskedőcsaládba.¹ Fiatalon verseket és novellákat írt, illetve rendezést tanult a Belvárosi Színházban. Később újságíróként Párizsba költözött; a Sorbonne-on (ahol egy francia tanárokat képző tanfolyamon vett részt) találkozott későbbi feleségével, Nathalie-val. Gara munkássága során arra törekedett, hogy a magyar irodalmat megismertesse a külföldi közönséggel. Ennek megfelelően francia nyelvre fordította számos kortárs magyar költőt és prózaíró művét egyaránt. A második világháború kitörése után a francia vidéken keresett menedéket családjával, illetve részt vett a francia ellenállás szervezésében, katonaként pedig Lyon felszabadításánál is ott volt. 1952-ben Budapestre hívták, de itthon elvették útlevelét, és a sajtóügynökségen kellett dolgoznia. 1955-ben visszatérhetett Párizsba. Folyamatos kapcsolatot tartott a Magyarországon élő írókkal, segített nekik műveik francia nyelven való megjelenítésében, miközben maga is rendszeresen fordított (Adyt, József Attilát, Márait, Móriczot és még sorolhatnánk). Depresszióval küzdött, 1966 májusában öngyilkos lett, Párizsban temették el.

Gara halála után kéziratok két részletben kerültek Budapestre, mindkét részlet végül a Petőfi Irodalmi Múzeumba került. Az elsőben fordításai találhatók, melyet közvetlenül elhunyt után Illyés Gyula és Gyergyai Albert nézett. A második hagyaték rész 2005-ben, Ablonczyné Szabó Magda, a Párizsi Magyar Intézet művészeti igazgatóhelyettese közreműködésével jutott Magyarországra. Gara hagyatékának e része először az MTA Irodalomtudományi Intézet Illyés Gyula Archivumába, majd annak megszűnése után a Petőfi Irodalmi Múzeumba került 2013-ban. Többet foglalkoztak az anyaggal, köztük legújabbban Tüskés Anna irodalomtörténész és művészettörténész, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet tudományos munkatársa és a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar adjunktusa, aki a nem kis méretű dokumentumgyűjtemést 2016 őszétől elektronikus adatbázis formájában kezdte feldolgozni. Gara László emlékének méltatására a Petőfi Irodalmi Múzeum 2013. március 6-án, a Párizsi Magyar Intézet 2014. január 28-án emlékkonferenciát szervezett.²

¹ Tüskés Anna: „te áldott Antológ, kitől en-nemzetem külhoni híre-sorsa lóg!” Gara László élete és munkássága. Irodalomismeret 2018/2 44-81; Tüskés Anna: „en-nemzetem külhoni híre-sorsa” Fejezetek a 20. századi francia–magyar irodalmi kapcsolatok történetéből. Budapest, reciti, 2020, 121-177.

² Gara munkásságával újabban több tanulmány foglalkozott a 2018 decemberében Budapesten megrendezett konferencia kötetében: Les relations littéraires entre la France et la Hongrie au XXe siècle: Actes du colloque international, 5-7 Décembre 2018, sous la direction de Anna Tüskés, Elisabeth Cot-

Gara a második világháború időszaka alatt, feleségével együtt vetette papírra a Saint-Boniface és lakói című regényt. Az írás franciául, angolul és dánul is megjelent, Franciaországban nagy sikert aratott. A regényt Gara László maga fordította magyarra, de a szerzők életében nem jelent meg. A jelen – első magyar – kiadást a hagyatékban megtalált magyar fordítás alapján Tüskés Anna rendezte sajtó alá.

A történet szerint egy Saint-Boniface nevű falucskában, 1942 májusában járunk, a regény cselekménye a menekülő zsidók, illetve a helybeli, megélhetésükért küzdő gazdák közti felemás kapcsolatokra épül. Míg a menekülők mielőbbi biztonságra és megélhetésre vágnak, a helyiek igyekeznek megóvni a saját világukat.

A történet egyik főszereplője Hermelinné, a Hársfa nevet viselő fogadó határozott akaratú, kissé rosszindulatú tulajdonosa. Az asszony fogadója központi szerepet játszik a történetben, mivel itt (is) megszállnak a Párizsból érkező menekültek. A cselekmény előre haladásával jobban megismerjük a németek elől menekülő zsidókat, akik közül többen is földműveléssel akarnak foglalkozni, hogy megéljenek valamiből. A cselekmény közegét pedig a Saint-Boniface-i lakók, a paraszti közösség alkotják, akik egyrészt saját megélhetésüket igyekeznek fenntartani, másrészt a terménybeszolgáltatás kényszerével küzdenek. A lehetetlen követelések felemésztenék az összes termésüket, ezért próbálják titokban tartani, valójában mennyit is termelnek. Ez a titkolózás lengi körbe az egész történetet: senki sem őszinte a másikkal, mindenki rejteget valamit – és mindenki tudja, hogy a másik rejteget előle valamit.

Garák regénye a túlélésről szól: az emberek küzdenek az élelmiszerhiánnyal, a gyanakvó francia csendőrséggel, az egyre közeledő német megszállókkal, illetve egymással. Van, aki – sikertelenül – körbejárja a szomszédságot egy kis krumpliért, míg végül a kapcsolatait (a fiát) mozgósítja, hogy krumplihoz jusson. Így áll elő az a faramuci helyzet, hogy a város siet a falu segítségére. Ugyanakkor van, aki pont abból él meg, hogy falusiaktól gyűjtött élelmiszert közvetít városlakó „ügyfeleinek”. És van, aki egykori városlakóként az őt körülvevő parasztoktól igyekszik beletanulni a falusi életbe (mint a magyar származású zsidó, Tibor Verès).³

A karakterek kidolgozottak, meglehetősen életszagúak, némelyikükkel könnyen azonosul az olvasó, míg másokat nem kedvelünk meg – a legtöbben a saját és családjuk megélhetéséért küzdenek. Szórakoztató azt is látni, hogy hogyan próbálják egymás elől rejtegetni a titkaikat a közösség tagjai, több-kevesebb sikerrel.

A megélhetésért való harc szülte konfliktusok mellett megjelenik a katolikus és református vallásuk közti idegenkedés motívuma is. Az egyik izraelita vallású jövevény ugyanis tervbe veszi, hogy megkeresztelkedik, a minden lében kanál, katolikusoktól ódzkodó fogadósnő pedig igyekszik az ügybe belekotnyeleskedni.

.....
tier-Fábián, Bénédicte Williams et Dávid Szabó, ELTE CIEF – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2019.

³ Személyét azonosította: Orbán Róbert: Gara Nathalie - Gara László: Saint-Boniface és lakói. Vigilia 2019/11 877-878.

Szerelmi botrányok is kipattannak a Hársfa fogadó lakói között, a tulajdonos Hermelinné legmélyebb megbotránkozására: egy megszökő fiatal szerelmespár és férjét egy másik nővel kellemetlen helyzetben találó feleség története felkavarja a fogadó közönségének életét.

A hétköznapiakat élő falulakók felett pedig egyfajta rémként ott áll a közeli településről, Francheville-ből érkező, Auzance nevű csendőr, aki azzal a szándékkal érkezik Saint-Boniface-ba, hogy mindenkit körbeszáglasszon, a rejtőzködni próbáló zsidókat pedig lebuktassa. A csendőr figurája az egyik legellenszenvesebb: egy kicsinyes, rosszindulatú embert ismerünk meg, aki részben a saját szórakoztatására igyekszik a lehető legtöbb embernek keresztbe tenni. A nála okosabbak viszont könnyen kijátsszák őt. Ki-ki a saját taktikáját alkalmazza a csendőr leszerelésére: van, aki addig csúri-csavarja a szavait, amíg Auzance nem bír fogást találni rajta. De olyan is van, aki egyszerűen leitatja őt.

A regény második fele sejteti a végkimenetelt: a csendőr tevékenykedése mellett felbukkan egy Kleinhandler nevű zsidó, aki már ideérkezése előtt elvesztette a családját, és riadóztatja a Saint-Boniface-i zsidókat, hogy meneküljenek, mert jönnek értük.

Itt beleláthatunk abba, hogy a rendszer mennyire hemzsegett az emberi hibáktól: volt olyan zsidó, aki lemaradt a listáról, és békén hagyták, illetve volt olyan, aki hiába tudta bizonyítani, hogy nem zsidó, mégis elvitték. És ha már emberi hiba: Verésék, akik a vízumukat várják, hogy utazhassanak az Egyesült Államokba, a részeseges postás miatt késve kapják kézhez az okmányt. Ezzel megfosztatnak egy reményteljesebb jövőtől.

Nem csak a zsidó származásúakat fenyegeti a veszély: a parasztlakosságot is szorongatják, hogy adják le termelésük egy részét, de annyit követelnek, hogy az már a saját megélhetésüket is nehezíti. A parasztok ezért összefognak, hogy együttesen fejezzék ki tiltakozásukat a hatóságokkal szemben. A regény záróakkordjaként 1942 őszén megjelennek a megszálló német csapatok.

Gara László és Nathalie írása a kis francia falucska mindennapjairól remekül ábrázolja a háború alatti hétköznapiakat. Karaktereik nem csak a megélhetésükért és a biztonságukért küzdenek, hanem az őket körbelengő, olykor béklyóba szorító társadalmi elvárásokkal is szembekerülnek. Ezen elvárások egyik kitartó képviselője Hermelinné, aki a közösség minden tagját ismeri, és lesújtó véleménnyel van mindenkiről.

A két szerző mindezeket a történeteket kellemes, gördülékeny stílusban írta meg, ügyelve arra, hogy az alfejezetek címe is figyelemfelkeltő legyen. Bár a regényt olvasva megszokjuk, hogy minden alkalommal történik valami meghökkentő, a szereplők sokszor folyamodnak szokatlan megoldásokhoz, ez egyáltalán nem zavaró. A kötet révén lehetőségünk nyílik arra, hogy betekintsünk egy emberi közösségbe, akik egyszerre küzdenek a háború nehézségeivel és egymás ügyeskedéseivel – mindezt úgy, hogy bár a cselekmény történetkor Saint-Boniface még békés, az olvasó érzi az egyre közelgő német megszállás nyomasztó előszelét.

KUPI LÁSZLÓ

PÁNAMERIKAI MOZAIK

Horváth Emőke, Lehoczki Bernadett (szerk.): *Diplomácia és nemzetközi kapcsolatok: Amerika a XIX–XXI. században. Tanulmánykötet.*

L'Harmattan, 2019. 378 p.

Különleges könyvet vesznek a kezükbe, akik a 2019-ben megjelent *Diplomácia és nemzetközi kapcsolatok: Amerika a XIX–XXI. században* című tanulmánykötetet kezdik olvasni. A kiadvány a Miskolci Egyetem Amerikanisztika Kutatóintézetének és a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének közös szervezésében 2017. szeptember 29-én a Budapesti Corvinus Egyetemen megrendezett konferencia előadásainak szerkesztett, bővített változatait tartalmazza. A kötet különlegességét az adja, hogy a kutatási hagyományoktól eltérően egységként kezeli az amerikai kontinenst, tehát nem választja szét az angol ajkú északi részt és az újlatin (spanyol, portugál, francia) nyelvű középső és déli területeket, valamint a Karib térséget. A nyilvánvalóan éles nyelvi, kulturális, történelmi különbségek magyarázzák a kontinens hagyományos kettéválasztását, ám a gyakorlat mégis azt mutatja, hogy indokolt lehet Amerikát egyben kezelni, hiszen legkésőbb a XIX. század végétől az északi részek (elsősorban az Egyesült Államok) szoros kapcsolatban éltek az újlatin nyelvű országokkal. Elég, ha csak az USA gyakori karibi megszállásaira gondolnunk a XX. század első felében, vagy William Walkerre, aki az Egyesült Államok állampolgáraként lett 1856-ban Nicaragua elnöke. Az Egyesült Államok déli területeinek tekintélyes része 1848-ig Mexikóhoz tartozott, és a Cervantes Intézet 2015-ös jelentése szerint Mexikó után az Egyesült Államokban él a legtöbb spanyolajkú ember a világon. De számos más példát is lehetne hozni erre az elmúlt két évszázadból, jó és rossz gyakorlatokat egyaránt. Kanadának földrajzi és történelmi okokból ugyan lazább a kapcsolata Latin-Amerikával, de például a kanadai bányavállalatok erőteljesen jelen vannak a kontinens déli országaiban, ahol erősen vitatott tevékenységet végeznek.

Mindezek ellenére a nemzetközi szakirodalom nem bővelkedik az olyan átfogó munkákban, amelyek együtt kezelik a kontinens két felét, magyar nyelven pedig szinte keresve sem találunk ilyet. Egyedül talán William Z. Foster *Az amerikai kontinens rövid politikai története*¹ című munkáját említhetjük, ami még a magyarországi Amerika-kutatás elindulása előtt jelent meg hazánkban. Legkésőbb az 1980-as évektől kezdve viszonylagos rendszerességgel jelennek meg Latin-Amerikával foglalkozó monográfiák és tanulmánykötetek (például: *Diktatúra és demokrácia között*,²

¹ FOSTER, William Z.: *Az amerikai kontinens rövid politikai története*. Szikra, Budapest, 1952.

² ANDERLE Ádám (szerk.): *Diktatúra és demokrácia között: Tanulmányok a latin-amerikai politikai átmenetről*. JATE Hispanisztika Tanszéke, Budapest, 1997.

*Tanulmányok az Andokról,*³ *Spanyolország és Latin-Amerika 19–20. századi rövid története,*⁴ *Történelmi minták és utak,*⁵ *Latin-Amerika: A függetlenség útjai,*⁶ *Latin-Amerika 1750–1840,*⁷ *Mítosz, vallás és egyház Latin-Amerikában,*⁸ *Tanulmányok a Karib térségből,*⁹ *Spanyol mozaik,*¹⁰ *Diktátorok és diktatúrák a Karib térségben*¹¹), vagy az Egyesült Államokról (*Gyarmatokból impérium*¹², *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*¹³) közös tanulmánykötet mindezidáig ez az első. Latin-Amerikát még a mediterrán térséggel is gyakrabban „vonja össze” a magyar szakirodalom (ld. a már megszűnt *Mediterrán Világ* című folyóiratot, vagy az *Európa és a mediterrán világ*,¹⁴ *Hadseregek a Mediterráneumban*,¹⁵ *Mediterrán perspektívák*¹⁶ című köteteket), mint az Egyesült Államokkal.

A tanulmánykötet nemcsak területileg, de időben is széles spektrumot fog át, a benne szereplő tanulmányok a XIX. századtól napjainkig terjedő időszakot foglalják magukba. A kötet szervezőelve is az időrendi bontás, négy fejezetéből három a XIX., a XX. és a XXI. század időszakára fókuszál. A negyedik fejezet különálló egységet alkot, a benne szereplő tanulmányok a gazdaság és a nemzetközi jog témaköréhez tartozó témákról szólnak. Ezenkívül a bevezető rész három hosszabb tanulmányt tartalmaz. Összesen huszonhárom írás olvasható a kötetben, ami nem kevés, de ez a széles területi és időbeli spektrum indokolja is ezt a magas számot. A bevezetőben szereplő három terjedelmesebb írás három hosszabb időszakot vizsgál, az orosz-amerikai kapcsolatokat a XIX. század második felétől a hidegháború végéig; Németország második világháborús katonai felkészülését Latin-Amerika országainak bevonásával, valamint XX. századi latin-amerikai modernizációs

stratégiákat. Szerzőik, Frank Tibor (ELTE BTK), Fischer Ferenc (PTE BTK) és Szilágyi István (PTE TTK) mindhárman szakterületük kiválóságai, akik tudományos újdonságokkal és összegző-szintetizáló tanulmányokkal járultak hozzá a kötethez.

Az első fejezetben szereplő öt tanulmány a XIX. századi diplomáciai kapcsolatokat vizsgálja. A XIX. század az amerikai kontinens történelmében az az időszak, amely során Amerika államai elnyerték mai formájukat. Latin-Amerika országai a század elején váltak függetlenné a gyarmatosító birodalmaktól (elsősorban Spanyolországtól, Brazília esetében Portugáliától, Haiti esetében Franciaországtól), a század végére pedig többé-kevésbé kialakultak a ma ismert országok. Az 1776-ban függetlenné vált Egyesült Államok területe pedig a XIX. század során folyamatosan bővült, és elkezdett mind jobban hasonlítani mai formájára. A fejezet első két tanulmánya az Egyesült Államok ezen korai történetének egy-egy szeletét mutatja be, a másik három pedig a latin-amerikai államok kialakulását vizsgálja. Lévai Csaba (DE BTK) Thomas Jefferson külpolitikáját vizsgálja az Egyesült Államok harmadik elnökének politikai filozófiája tükrében. A fejezet második tanulmánya annak a folyamatnak egyik állomásáról szól, ahogyan az Egyesült Államok elérte mai földrajzi kiterjedését. Kökény Andrea (SZTE BTK) Oregonnak és Texasnak az USA-hoz való csatlakozásának történetét dolgozza fel. Ez utóbbinak lett végül a következménye az Egyesült Államok háborúja Mexikóval, aminek következtében Mexikó csaknem területe felét elvesztette. A fejezet másik három tanulmánya latin-amerikai témákkal foglalkozik. Semsey Viktória (KRE BTK) tanulmányában egy a XIX. század során sokszor megfogalmazódó latin-amerikai igény, az integráció kérdéséről olvashatunk egy Párizsba emigrált kolumbiai író-gondolkodónak, José María Torres Caicedonak a francia fővárosban megjelent értekezése alapján. A tanulmány olyan kérdéseket is vizsgál, mint a 'Latin-Amerika' földrajzi-kulturális megnevezés eredete. J. Nagy László (SZTE BTK) a latin-amerikai kontinens egy több szempontból is különleges helyzetű országa, Haiti függetlenné válásának körülményeit vizsgálja. Bár a tanulmány a szigetország XIX. századi történetéről szól, a két évszázada történt események máig kihatnak a világ egyik legszegényebb államának nehéz helyzetére. A fejezet utolsó tanulmányában Szilágyi Ágnes Judit (ELTE BTK) Brazília és Portugália, vagyis az egykori gyarmat és anyaország hullámozó diplomáciai kapcsolatait mutatja be a dél-amerikai ország függetlenné válását követően.

A XX. században a két világháború, majd a második követő kétpólusú világrend és a hidegháború határozta meg döntően a világtörténelmet. A világháborúk az amerikai kontinensen lényegében szinte csak a mindkettőbe harcoló félként bekapcsolódó Egyesült Államokat érintették jelentős mértékben, a latin-amerikai országok többnyire csak passzív résztvevői voltak a háborús eseményeknek. A hidegháborúban viszont – főleg a kubai forradalom 1959-es győzelmétől kezdve – az amerikai kontinens déli része lett az egyik legfontosabb ütközőzóna a két szuperhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió között. A kötetben szereplő tanulmányok is ezeket a hangsúlyokat tükrözik. N. Szabó József (NYF Társadalom- és Kultúratudományi Intézet) tanulmánya azt mutatja be, hogy a második világháborút

³ LETENYEI László (szerk.): *Tanulmányok az Andokról*. TeTT Könyvek, Budapest, 2008.

⁴ SEMSEY Viktória: *Spanyolország és Latin-Amerika 19–20. századi rövid története*. Zsigmond Király Főiskola, L'Harmattan, h. n., 2008.

⁵ ANDERLE Ádám: *Történelmi minták és utak: Esszék Spanyolországról és Latin-Amerikáról*. Szeged, 2009.

⁶ ANDERLE Ádám (szerk.): *Latin-Amerika: A függetlenség útjai*. Szeged, 2012.

⁷ SEMSEY Viktória (szerk.): *Latin-Amerika 1750–1840: A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, Budapest, 2013.

⁸ BUBNÓ Hedvig, HORVÁTH Emőke, SZELJAK György (szerk.): *Mítosz, vallás és egyház Latin-Amerikában: A Boglár Lajos emlékkonferencia tanulmánykötete*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, Budapest, 2016.

⁹ HORVÁTH Emőke (szerk.): *Tanulmányok a Karib térségről*. L'Harmattan, h. n., 2016.

¹⁰ ANDERLE Ádám: *Spanyol mozaik: Tanulmányok a hispanista kutatások történetéből*. Kronosz, h. n., 2016.

¹¹ CSIKÓS Zsuzsanna, HORVÁTH Emőke (szerk.): *Diktátorok és diktatúrák a Karib térségben*. L'Harmattan, Budapest, 2020.

¹² FRANK Tibor (szerk.): *Gyarmatokból impérium: Magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemről*. Gondolat, Budapest, 2007.

¹³ MAGYARICS Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2014.

¹⁴ SZILÁGYI István: *Európa és a mediterrán világ*. Áron Kiadó, Budapest, 2009.

¹⁵ GARANCZI Imre, SZILÁGYI István (szerk.): *Hadseregek a Mediterráneumban*. Pannon Egyetem MFTK – HM Zrínyi Kht. – Zrínyi Kiadó, Veszprém – Budapest, 2009.

¹⁶ FERWAGNER Péter Ákos, GARANCZI Imre, KALMÁR Zoltán: *Mediterrán perspektívák*. Stratégiakutató Intézet, Budapest, 2015.

követő évek magyarországi demokratizálódási folyamatában milyen jelentős szerepet játszott a Magyarország és az Egyesült Államok között kiépülő kultúr-diplomácia, aminek végül Magyarország a kommunista blokkba való betagozódása vetett véget 1947-ben. A fejezet másik tanulmányában Sz. Halász Dorottya (ME BTK) azt a kettőséget emeli ki, amivel az Egyesült Államok diplomáciája a magyarországi holokausztot kezelte. Halász bemutatja, hogy a Magyarországon szolgálatot teljesítő diplomaták az 1930-as években karba tett kézzel nézték végig a hazai zsidóság jogfosztását, viszont az USA Háborús Menekültügyi Hivatala a nyilas hatalomátvételt követően jelentős erőfeszítéseket tett, hogy mentse az embereket. Horváth Emőke (ME BTK) tanulmánya időben és térben is elmozdul az előző két tanulmányhoz képest, és a magyar titkosszolgálat kubai tevékenységét tárja fel a hidegháborús 1960-as években. A téma különlegességét az adja, hogy a magyar hírszerzés egy „baráti” országban végzett tevékenységét vizsgálja. Csikós Zsuzsanna (SZTE BTK) egy chilei író-diplomata, Jorge Edwards viszontagságait dolgozza fel az 1970-es évek Kubájában Edwards *Persona non grata* című visszaemlékezése alapján. Szenté-Varga Mónika (NKE NETK) a Magyarország és Mexikó közötti kapcsolatokat tekinti át egy különleges időszakban, 1941 és 1974 között, amikor a két ország hivatalosan nem tartott fent diplomáciai kapcsolatokat egymással.

A kötet harmadik fejezete a kontinens kortárs történetével foglalkozik, és olyan társadalmi jelenségeket és gazdasági tendenciákat mutat be, amelyek napjainkban is meghatározzák az Egyesült Államok és Latin-Amerika történetét. Az 1990-es évek elején megszűnt a kétpólusú világ, véget ért a hidegháború. Latin-Amerikában betetőződött a demokratizálódási folyamat, viszont a neoliberális gazdaságpolitika súlyos társadalmi feszültséget okozott a kontinens majd’ minden országában. Az ennek nyomán az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején felívelő baloldali hullám nagy gazdasági és politikai irányváltásokat eredményezett, ami miatt visszaszorult az Egyesült Államok szerepe a kontinens déli részének életében. Az is lehetővé tette ezt, hogy a 2001. szeptember 11-i terrortámadások miatt megindított terrorizmus elleni több frontos háborúja az Egyesült Államok külpolitikai fókuszát a Közel-Kelet felé irányította, és Latin-Amerika háttérbe szorult az amerikai külpolitikában. Nagy Zoltán és Sebestyén Szép Tekla (ME GTK) közös tanulmánya éppen ezt az átalakulást vizsgálja, ahogyan az Egyesült Államok gazdaságilag visszaszorult Latin-Amerikában, és Oroszország, de legfőképpen Kína személyében új jelentős gazdasági szereplők léptek színre a nyugati féltekén. Marton Péter (BCE-TNKK) egy a gazdasági élet és a politika metszéspontjába tartozó témát, a lobbicsoportok az Egyesült Államok külpolitikájára gyakorolt – megállapítása szerint túlbecsült – hatását mutatja be négy esettanulmányon (az 1954-es guatemalai puccs, floridai emigráns kubai közösség, az amerikai-karibi rumtermelőket támogató keresztfedezeti politika, valamint a *Council of the Americas* és az *Americas Council* tevékenysége) keresztül. Lehoczki Bernadett (BCE-TNKK) a Latin-Amerika – Egyesült Államok – Kína gazdasági háromszöget vette górcső alá. A 2000-es évek latin-amerikai baloldali hullámának egyik hozadéka volt, hogy a latin-ameri-

kai országok új gazdasági partnereket kerestek az Egyesült Államok helyett, illetve mellé. A legfőbb ilyen partner Kína lett, ami egyre erőteljesebben, már nemcsak nyersanyag-felvásárlóként és késztermék-beszállítóként, de infrastrukturális beruházások kivitelezőjeként is jelen van Latin-Amerikában. Soltész Béla (BCN-TNKK) tanulmányának témája korunk egyik legégetőbb társadalmi problémájának, a migráció kérdésének egyik nagyon érdekes aspektusa. Azt mutatja be, hogy milyen szociális és jóléti programokkal igyekszik elősegíteni a mexikói kormány az Egyesült Államokba vándorolt honfitársainak boldogulását. Bács Zoltán (NKE Nemzetbiztonsági Intézet) a terrorizmus néhány jellegzetesen latin-amerikai vonását vázolja fel. Ugródy Márton (BCE-KTK) Donald Trump elnökségének első évének tükrében vizsgálja az Egyesült Államok és Közép-Európa kapcsolatát, kiemelten kezelve az Egyesült Államok gazdasági céljait.

Az utolsó fejezet tematikailag tér el az előző háromtól. Az ebben szereplő tanulmányok napjaink gazdasági és a nemzetközi jogi kérdéseit járják körül. Andor László (BCE-KTK) a G20 és a globális gazdasági kormányzás történetét tekinti át. Ricz Judit (BCE-TNKK) a brazil nagyvállalatok nemzetközi terjeszkedésének sikereit, kudarcit, lehetőségeit és korlátait veszi számba. Békési László tanulmánya talán az egyik legérdekesebb darabja a kötetnek. A közgazdász az egyes nemzetek érmekibocsátásának, valamint történelmének és identitásának összefüggéseire mutat rá. Végezetül a fejezet és egyben a kötet utolsó tanulmányában Raisz Anikó (ME ÁJK) olyan latin-amerikai környezetjogi problémákat mutat be, amelyeknek nagy hatása lehet az egész emberiség jövőjére nézve.

Mindezek alapján talán látszik, hogy több szempontból is szintetizáló kötet van szó. Egyrészt a történelem időben és térben széles spektrumát fogja át, másrészt a benne szereplő tanulmányok rendkívül változatos témákat érintenek. Az írások magas színvonalúak, alapos kutatás, naprakész szakirodalmi háttér és nem egy esetben saját tereptapasztalatok felhasználásával készültek. A kiadvány szerkesztése igényes, átlátható, segíti a befogadást. Egyes tanulmányok esetében ábrák, illusztrációk egészítik ki a szöveget.

A kötetben szereplő tanulmányok újfent megerősítik, hogy az Amerika-kutatás virágzik hazánkban, és a magyar kutatók hasznos és érdekes részletekkel egészítik ki a kontinensre vonatkozó nemzetközi szakirodalmat. És ez nemcsak elvont, szűk réteget érintő kutatómunka, hiszen a kontinens múltjának és jelenének vizsgálata, a jó és rossz gyakorlatok feltárása és dokumentálása hatással lehet globalizált világunk jövőjére is.

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL – KANADA

ALBERT RAU

SILA—A play about Climate Change in the Arctic

JUDIT NAGY – MÁTYÁS BÁNHEGYI

Exploring the Exploration of the Canada as a Topic for the English Classroom

ROSS BRAES

Exploring the Musical Identity of the Canadian Arctic

KRISZTOFER SZOKOLY

Native American Indoctrination in the American Boarding School System

VARGA CSENGE VIRÁG – VASSÁNYI MIKLÓS

A dakota kultúra és vallás legkorábbi nyomtatott forrásai és Stephen Return Riggs életműve
A dakota kultúr- és vallástörténetírás kezdetei – Forrástani vázlat

MÓRICZ GRÉTA

The life of Indian women in the Paiute tribe: Based on Sarah Winnemucca's autobiography

KÓSA AMY

The Social Difficulties of Canadian Aboriginal Peoples: Escaping A Legacy of Oppression

SUSZTA LAURA

A Denesuline őslakosok kultúrája – Samuel Hearne (1745–1792) útleírása alapján

RECENZIO

PÜSÖK IMOLA

Breaking Boundaries: Varieties of Liminality. Agnes HORVATH – Bjørn THOMASSEN – Harald WYDRA (eds.). Berghahn Books, 2015; 256 pp.